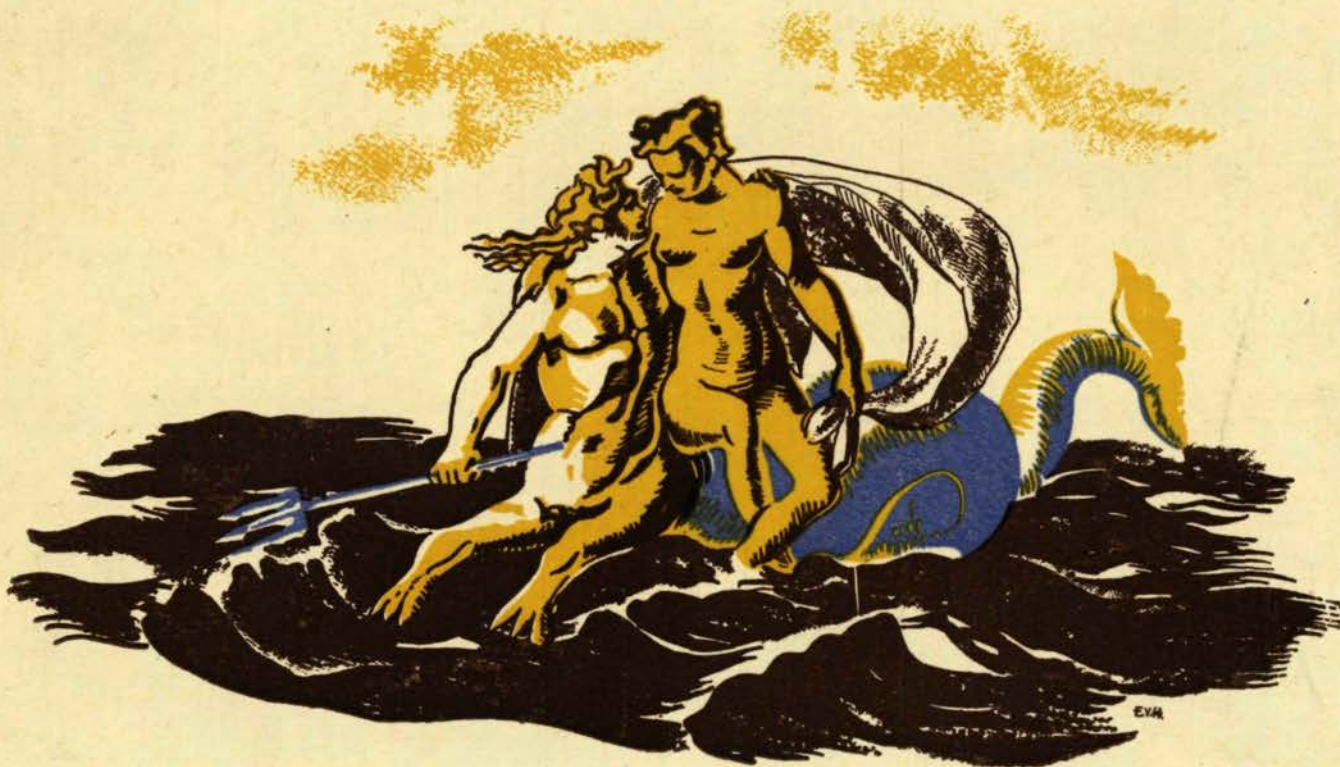

DOKUMENTEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DEN HANDEL
UITGEGEVEN DOOR Dr. J. DENUCÉ ONDER DE AUSPICIËN VAN DE HANDELSKAMER TE ANTWERPEN

II

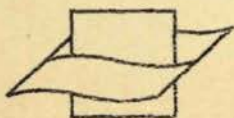
AFRIKA IN DE XVI^{de} EEUW
EN DE HANDEL VAN ANTWERPEN

MET
EEN REPRODUCTIE VAN DE WANDKAART
VAN BLAEU-VERBIST VAN 1644
IN 9 FOLIO-BLADEN
DOOR
Dr. J. DENUCÉ
ARCHIVARIS EN CONSERVATOR
DER OUDHEIDKUNDIGE MUSEA VAN ANTWERPEN

MCMXXXVII
DE SIKKEL, ANTWERPEN

314705

Vlaams Instituut voor de Zee
Flanders Marine Institute

DOKUMENTEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DEN HANDEL
UITGEGEVEN DOOR Dr. J. DENUCÉ ONDER DE AUSPICIËN VAN DE HANDELSKAMER TE ANTWERPEN

II

AFRIKA IN DE XVI^{de} EEUW
EN DE HANDEL VAN ANTWERPEN

MET
EEN REPRODUCTIE VAN DE WANDKAART
VAN BLAEU-VERBIST VAN 1644
IN 9 FOLIO-BLADEN
DOOR
Dr. J. DENUCÉ
ARCHIVARIS EN CONSERVATOR
DER OUDHEIDKUNDIGE MUSEA VAN ANTWERPEN

MCMXXXVII
DE SIKKEL, ANTWERPEN

INLEIDING

De economische betrekkingen tusschen West-Europa en Afrika, bij den aanvang der moderne tijden, hebben zich vooral ontwikkeld sedert het oogenblik waarop Spanje en Portugal het zwarte vasteland aanzien hebben als de direkte voortzetting van hun politiek gebied. Afrika beteekende voor de Spanjaards, Barbarije, Noord-Afrika. Voor de Portugeezen, meesters nagenoeg van het overige van het vasteland, gold Afrika bijzonderlijk door zijn beroemde Atlantische eilanden en de Westkust. Het binnenland was nochtans niet zoo zeer verwaarloosd als men het over 't algemeen aanneemt.

De handel van Portugal en Spanje was voor een groot deel gericht op Brugge eerst, daarna op Antwerpen « waar de wegen van de specerijen en van het goud malkaar kruisten ». Men kent genoegzaam den gelijklopenden opgang van de Portugeesche en van de Vlaamsche economie vanaf de laatste Burgondische hertogen. Te Antwerpen verbleven sedert de eerste jaren van de XVIe eeuw, de voornamste vertegenwoordigers van den Iberischen handel, die van Italië, van Groot-Britannië en van het keizerrijk. Zij legden er de basis van de moderne handelspolitiek. Een dubbele stroom, maritiem en economisch, is van Antwerpen naar Afrika uitgegaan. De Scheldestad was de succursale van Lissabon en van Sevilla ; de eerste Afrikaansche koloniale markt ontstond er in de XVIe eeuw. Die markt en heel het verkeer te Antwerpen vertoonen een internationaal karakter, dank aan de Portugeesche en Spaansche handelaars, aan hun Vlaamsche en Duitsche kollega's, dank aan het tot stand komen van een Natie van Afrikaansche kooplieden. Men vergete niet dat, gedurende meer dan twee eeuwen, het lot onzer provinciën met dit van Spanje verbonden is geweest en dat zestig jaar lang, van 1580 tot 1640, ons land een Unie heeft uitgemaakt met Portugal en Spanje. De politieke omstandigheden hebben den economischen bloei van onze metropool zeer in de hand gewerkt.

Een bizondere groep reeders-handelaars hield zich met den handel op het Iberische schiereiland en zijn Afrikaansche bezittingen bezig : « de gemeyne coopliden tracterende op Spaengien, Portugael ende eylanden ». Dit laatste woord bedoelt vooral de Afrikaansche eilanden. Er bestonden geregelde diensten, we zouden bijna zeggen zeevaartlijnen op West-Afrika, de eilanden van de Guineesche golf, de Kanarische eilanden, San Thomé en Angola.

Het Antwerpsch stedelijk archief bezit kostbare dokumenten ter illustratie van die eerste groote handelsbeweging op Afrika. Wij hebben getracht er den oorsprong en de ontwikkeling in de XVIe eeuw van te volgen, tot aan het verdrag van Munster, in 1648, dat het verval van Antwerpen bespoedigde. Voor de eerste maal hebben wij een tot nu toe niet gebruikte geschiedkundige bron benuttigd : de polissen en registers van zeeverzekeraars, uit de jaren 1549 tot 1563. Zij hebben ons een groot getal ongekende gegevens over de betrekkingen tusschen Antwerpen en Afrika doen kennen.

In 1549 heette Juan Christoval Calvete de Estrella die den toekomstigen vorst Filips van Spanje bij zijn Blijde Intrede in de Nederlanden vergezelde : « Antwerpen, de hoofdstad van de wereld, want men zag er al de rijkdommen toestroomen die God had geschapen en die alle volkeren der Christenheid en zelfs de anderen, er kwamen halen ».

De datum van het verdrag van Munster, is ongeveer die van het eerste kartographisch monument over Afrika in de moderne tijden, waarvan de reproductie deze studie wordt bijgegeven : de wandkaart van het zwarte vasteland door Willem Blaeu, uitgegeven te Antwerpen bij Peter Verbist, in 1644. Ze brengt een samenvatting van onze geographische en economische kennis van Afrika in de XVIe, en gedeeltelijk in de XVIIe eeuw.

Dit kostbare overblijfsel van de Nederlandsche aardrijkskundige wetenschap (men kent slechts één exemplaar met het Antwerpsch adres) is de bekroning van een reeks kartographische werken over Afrika waarvan de meesten te Antwerpen ontstaan zijn. De land- en zeekaarten maakten wellicht het belangrijkste informatie-materieel uit voor den koopman. Onder den aandrang van den groothandelaar-reeder Gilles Hooftman, ontstond, in 1570, Ortelius' *Theatrum*, de eerste wetenschappelijke kaartenverzameling. Mercator vatte hier het plan op voor zijn vermaarde wereldkaart « ten gebruike der zeelieden », van 1569. Vóór hen, in 1559, kwam de Portugees André Homem hier zijn overgrootte handschriftelijke wereldkaart afwerken ; in 1584 verscheen van de Plantijnsche persen Waghenaer's eerste zee-atlas.

Een innige samenwerking heeft steeds bestaan tusschen de zakenmensen van de Renaissance, de ontdekkers van vreemde landen en de geleerden. De studie van Afrika's ontsluiting bevestigt opnieuw deze thesis, die we reeds vooropgezet hadden bij het onderzoek van de reizen van Magellaan en Vasco da Gama.

De kooplieden van Antwerpen in de XVIe eeuw, Vlamingen, Portugeezen, Franschen of Duitschers die de handelsbetrekkingen met Afrika van hier uit hebben ingezet, zijn de voorloopers geweest van de Afrikaansche pioniers van de vorige eeuw : zij verdienen beter gekend te zijn. Dit denkbeeld heeft er ons toe geleid het hoofdstuk over Noord-Afrika op te dragen aan Gilles Hooftman, die voor ons eenigszins den ondernemingsdurf voor den handelaar in het heroïsche tijdvak van de Antwerpsche geschiedenis symboliseert. Het kapittel over de Afrikaansche eilanden, waarin we de tallooze reizen naar de Kanarische eilanden, Madera en de Groenkaap kort samenvatten, staat in het teeken van de Groenenborgh's en van Dale's, heeren van Canariën, die langen tijd bijna tot de legende hebben behoord.

Met de geschiedenis van zwart West-Afrika is de naam van een nog beroemder Spaansch-Antwerpsche reedersfirma innig verbonden, die van de Haro's, wier schepen van in de eerste jaren der XVIe eeuw de Atlantische en Indische zeeën doorkruisten, wedijverend met de officieele vloten van Portugal en Spanje. De geschiedenis van de Portugeesche Ximenes, kooplieden, prinses en prelaten, gevestigd te Antwerpen, is blijvend gehecht aan de ondernemingen in de Guineesche golf, in Angola en Kongo. De Zuidelijke punt van Blaeu's wandkaart van 1644 vertoont de eerste Nederlandsche benamingen. Ze zijn afkomstig van de vóórloopers van van Riebeeck. Het Oostelijk gedeelte van Afrika herinnert aan de onstuimige bedrijvigheid van den Antwerpschen koopman Balthasar de Moucheron, van Franschen oorsprong, in dienst van de Geünieerde Provinciën. Hij had grootsche plannen voor het gedeelte van Afrika dat ligt tusschen Sofala en de Roode zee ; hij had er bloeiende factorijen opgericht in de eerste jaren der XVIIe eeuw. Hebben al deze uitnemende personaliteiten geen invloed gehad op den vooruitgang van 's menschen geestelijke en materieele ontwikkeling ? Voor ons is hier geen twijfel mogelijk.

Het heeft ons toegeschenen dat het de moeite waard was de aanzienlijke rol na te gaan die Afrika gespeeld heeft in onze nationale geschiedenis van de XVIe eeuw. Op dit oogenblik en sedert vijftig jaren ongeveer, hebben wij de vergeten Afrikaansche traditie terug opgenomen en kunnen voortzetten, dank aan den taaien wil en de hardnekkigheid van een Koning die een leider was in den zin van onze XVIe eeuwse Antwerpsche kooplieden en reeders.

Wij stellen er prijs op opnieuw hulde te bewijzen aan de Antwerpsche Handelskamer, en in 't bijzonder aan haren voorzitter, den Heer Jussiant, die ons nogmaals heeft toegestaan onder hare bescherming dit werk uit te geven, waarin we getracht hebben het verre handels- en maritiem verleden van de metropool met het vruchtbare kolonisatiewerk van België in Kongo in samenhang te brengen.

I. NOORD-AFRIKA

CEUTA, VERTREKPUNT VAN DE NIEUWE AFRIKAANSCH E CONOMIE

Noord-Afrika heeft zich aan ons volk vooral geopenbaard sedert Keizer Karel's expeditie naar Tunis, in 1535. Het eigenlijke Afrika was het tegenwoordige Tunisië : het maakte deel uit van Barbarije of van de Berberische staten, naar den naam van het oorspronkelijke ras, de Berberen, die onze Vlaamsche schrijvers duidelijk onderscheidden van de Ethiopiërs of Soedannegers. Barbarije, zegt Blaeu's muurkaart van 1644, strekt zich uit van Egypte tot aan de straat van Gibraltar. Het bevat ook Marokko, met zijn haarden van oude beschaving, met zijn groote haven, Ceuta, voornaamste bolwerk van den Islam, tot de Portugeezen de stad veroverden in 1425. Sindsdien werd Ceuta het vertrekpunt en de hoofdplaats van de nieuwe ekonomie. En vermits de Portugeesche expansie sedert de regeering van Jan zonder Vrees met de Vlaamsche handelontwikkeling innig verwant was, mag men aannemen dat Brugsche kooplieden van de XVe eeuw af Ceuta bezocht hebben.

De Spanjaards hadden zich op de Middellandsche zeekust gevestigd van Melilla tot Tripoli. Daar ons land door dynastische banden met Spanje vereenigd was, noodigde de koning onze zakenlieden uit mede te werken aan de vreedzame handelspenetratie in Afrika. Aldus kondigde zich de openstelling van het zwarte vasteland voor het wereldverkeer onder gunstige omstandigheden aan en zou Afrika in 't begin van de XVIe eeuw een Europeesche « mark » geworden zijn, indien de Mohammedaansche vloedgolf van Egypte niet tot aan de grens van Marokko ware komen aanrollen. Tegelijkertijd laaide de strijd weer op om de Middellandsche zee, bijna opnieuw een Europeesche binnensee geworden, ten gevolge van de Turksche invasie.

KRIJGSTOCHTEN VAN KEIZER-KAREL

Wij herinneren in 't kort aan de groote feiten van het Mohammedaansch offensief tegen het Christendom in Afrika, dat Keizer-Karel trachtte af te weren door vrede te sluiten met alle Christen vorsten. Te land bedreigden de Turken reeds Hongarije. Antwerpsche reeders als Dierick van Paesschen en Willem van der Geest, die de vroegste en geregelde diensten tusschen de Scheldestad en het Heilig Land onderhielden, hadden met de Turken reeds moeilijkheden gehad in 1511 tot 1518 (1). De volgende jaren werd de scheepvaart in de Middellandsche zee nog meer bemoeilijkt ; van 1534 af was het verkeer er haast onmogelijk geworden door de aanvallen van Kheir-ed-Din, gezegd Barbarossa, die de Europeesche schepen aanrandde, het scheepsvolk in slavernij meevoerde, behalve dit van Fransche nationaliteit. De beruchte zeeroover, bondgenoot van den sultan Soliman, was op den troon van Algiers gestegen. In 1533 bemeesterde hij Tunis. De Christen bevolking van Afrika riep toen met meer aandrang dan ooit de tusschenkomst in van den keizer. De jonge Karel

(1) AUG. THYS. *Le navigateur Dierick Paesschen en 1511*. Bull. Soc. de Géogr. Anvers, 1885, bl. 3.

de Vijfde aanvaardde den strijd, te meer daar hij wist dat Frankrijk, de oudste dochter van de Kerk, als bondgenoot van Turkije optrad.

De alarmkreet werd vooral te Antwerpen gehoord; de stad leed geweldig onder het Turksche embargo in de Middellandsche zee en op de Afrikaansche kust. Rond 1527 verscheen van de persen van Jacob van Liesvelt een hevig pamflet (1) waarin de onbekende auteur aan de Christen naties voorstelde een leger van 600.000 man tegen de Turken te been te brengen, o. a. 180.000 jonge, sterke monniken uit de kloosters. De kosten van de expeditie zouden gedekt worden door bijdragen van geestelijke instellingen, door priesters en door Joden « die zeer talrijk zijn en gewoonlijk zeer rijk ». Het was een dier talrijke manifestaties, gerezen uit de kern van onze bevolking, en die den nieuwen kruistocht aankondigden. Twee jaar nadien, in September 1529, sloegen de legers van den sultan het beleg vóór Weenen (2).

In Mei 1535 vertrok Keizer-Karel uit Barcelona met 400 schepen, waaronder vele Vlaamsche en Hollandsche, en 30.000 man. Kheir-ed-Din werd verslagen te la Goulette-Tunis, bij Karthago. Tunis werd leeggemoord; 70.000 menschelijke wezens zouden gedood zijn geworden. Erasmus had bittere woorden voor de slachterij die van weerszijden bedreven werd. Keizer-Karel had op zijn vaartuig verschillende schrijvers en Vlaamsche artisten ingescheept, zooals Kornelis Vermeyen die de kartons ontwierp voor de twaalf beroemde tapijtwerken, *De Verovering van Tunis*, in 1554 door Willem de Pannemaeker geweven. Dit meesterstuk van de Vlaamsche kunst werd te Antwerpen 't volgend jaar uitgesteld in de hoofdkerk, op de plechtige bijeenkomst van het kapittel van het Gulden Vlies; 's anderendaags werden zij ingepakt voor Spanje.

Vóór dien datum had Keizer Karel een geweldige nederlaag bij Algiers geleden. Kheir-ed-Din die sedert 1536 de Ottomaansche vloot aanvoerde met die van Frankrijk, had zich te Algiers vastgezet en bedreigde opnieuw de Spaansche, Vlaamsche en Italiaansche scheepvaart. De keizer trok ditmaal te la Spezzia een vloot van galeien en transportschepen bijeen, bemand met 29.000 koppen, onder de bevelen van de grootste Duitsche en Italiaansche legerhoofden. Op 19 October 1541 zeilden de schepen de baai van Algiers binnen. De landing gebeurde in volmaakte orde; maar den 25^{en} stak een vreeselijke orkaan op die de vloot uiteensloeg en vernietigde; hetgeen er van overschoot moest ijlings de vlucht nemen. Algiers werd daarop door de Turken en Mooren bevrijd.

De Kristenheid herstelde zich van die ramp eerst in de moderne tijden. Kheir-ed-Din, meester van Algiers, hechte zijn verovering bij die van het Ottomaansche rijk. In Vlaan-

(1) De lange titel luidt als volgt: Een schone ordinantie eender ghemynder reyse op den Turck ende sinen aehanck, hoe men met hem oorlogen sal ende wederstant doen mochte sonder groote beswaringhe der ghemynder Christenheyt ende dat by allen staten geestelick ende wereltlick eenen gelycken last ghedraghen mochte worden met veel toebehoorder nootdruft. — Het is de Vlaamsche vertaling van een in 1512 te Weenen gedrukt vlugschrift.

(2) *Beleg der stadt van Weenen vanden Turcschen Keyser in Sept. 1529 geschiet*. Antwerpen, Mich. Hillen van Hoochstraten, November 1529. — Een dergelyk pamflet verscheen te Amsterdam hetzelfde jaar: *Copie ende clær wtschrift hoe Soliman is van Constantinopel wt getogen na Griex Weysenburch*. Amstelredam, Doen Pietersz. — Een ander schrift betreffend den kruistocht verscheen bij Willem Vorsterman te Antwerpen in 1538, in 't Nederlandsch, Fransch en Latijn: *Capittelen des alderheyligsten verbonts... teghen die Turcken. Les Chapitres de la tressaincte confederation contre les Turcz*. — Voor de Fransche werken betreffend Turkije en Afrika die te Antwerpen verschenen, zie men het mooie boek van GEOFFROY ATKINSON. *La littérature géographique française de la Renaissance. Répertoire bibliographique*. Paris, A. Picard, 1927; en *Supplément*, 1936, in-4°.

deren had men de wisselvalligheden van den Afrikaanschen oorlog met angst gevolgd. Nikolaas Cleynaerts (Clenardus), van Diest, geleerd humanist, heftig Kristen, wilde een zuiver intellektueelen kruistocht tegen den Islam inrichten. In 1540 ging hij naar Afrika; over Ceuta trok hij naar Fez, waar hij vijftien maanden verbleef om er de Arabische kultuur te bestudeeren. In zijn *Beschrijving van de Nederlanden* van 1567, zegt Guicciardini dat Cleynaerts « den Alcoran in Arabisch, ende noch eenen anderen Schryver genoemd Sunna (Sunnah, de traditioneele Arabische wetenschap), gelesen ende wel doorlesen hebbende soo veel sotternyen ende beuselingen daer in gevonden hadde, licht om te wederleggen ende te berispen, dat hy syn voornemen gantschelijck meynde te volbrengen, zijn hope vastelijck stellende op goeden voortganck, om met goede redenen ende schriften het gene te verwerven, dat met geweldt van wapenen niet te krygen en was » (1).

In de milieu's van ontwikkelden was de kennis over Afrika doorgedrongen ten gevolge vooral van het merkwaardige boek van Jan Leo de Afrikaan, het standaardwerk over de Berberische staten, te Antwerpen uitgegeven in 1556 bij Jan de Laet: *De totius Africae descriptione, Libri IX*. Het gewoon publiek vergenoegde zich met de in de volkstaal gedrukte pamfletten, soort kranten die onder den naam van *Nieuwe tijdingen* de handelswereld vooral op de hoogte hielden van het verloop der militaire gebeurtenissen. Een van deze *Novæ*, van 1550 (2), meldde de verovering van de stad Africa (El-Medhia) op den vrijbouter Dragut (Torghoud), den meest gevreesde in de Middellandsche zee sedert de dood van Kheir-ed-Din. De schrijver noemt Africa een vrije stad, fel bezocht door de kooplieden van Alexandrië en de Portugeesche Joden uit Saloniki. Dezelfde Dragut zou in 1556 Tripoli veroveren en de armada van den hertog van Medina Celi, dicht bij Djerbat, vernietigen. Een verjaagde Afrikaansche koning verbleef in 1553 te Brussel. Guicciardini noemt hem « den Coninck van Beles, uyt Afriken » (3). Het was Mulei-Hassam, vorst van Tunis.

Als laatste episode uit den strijd dien de Antwerpsche handelsmiddens met spanning volgden, vermelden we de tijdelijke verovering van Tunis in 1573, door den bastaardzoon van Keizer-Karel, Don Juan van Oostenrijk, die vier jaar nadien als gouverneur over onze gewesten werd aangesteld. Maar de stad viel weldra in handen van Euldj-Ali, renegaat, visscherszoon uit Kalabrië, stoutmoedig zeeroover die heel Noord-Afrika bemachtigde. Kort vóór zijn dood, in 1587, liep hij met het geniaal plan rond de landengte van Suez door te steken.

DE ALGERIAANSCH E ZEEROOVERS

ZIJN GEDEELTELIJK VLAAMSCH E RENEGATEN

Objectief gesproken, waren de Algeriaansche zeeroovers de beste zeelieden ter wereld op 't einde der XVIe eeuw. Vrijbouterij was voor hen een eerlijk bedrijf. De stad Algiers,

(1) Nederlandsche uitgave van 1648, Amsterdam, f° 112. — In 1550 was Cleynaerts' werk over Afrika te Leuven verschenen: *Nicolai Clenardi peregrinationum ac de rebus Machometicis epistolae*.

(2) *Nieuwe tydinghe van de Stadt van Africa in Barbaryen, hoe die inden naem van der Key. M. gewonnen is...* Anno 1550. Gheprint T'Antwerpen by Silvester van Parys (1555), in-12°. — In 1554 was te Antwerpen een werk over de Afrikaansche oorlogen verschenen: *Rerum a Carolo V. Caesare Augusto in Africa bello gestarum Commentarij*. Apud Joan. Bellerum, in-12°.

(3) *Beschrijvinge...* Amsterdam, 1648, f° 52.

de Blanke, werd onder de Turken een geweldige metropool, dank aan de zeerooverij. Een ongelooflijk getal Christen afvalligen bekleedden er aanzienlijke posten. Personen van alle nationaliteiten en alle beroepen, avontuurlijk aangelegd, ontmoet men er in het beheer, in het leger, in de Taïffe of natie van de zeeroovers. Sedert het Twaalfjarig Bestand zijn de meeste Algeriaansche vrijbuiters, renegaten van Vlaamsche of Hollandsche afkomst : Murate Flamenco was Antwerpenaar, Murate Reis kwam van Harlingen (= Jan Janssens) ; Assan Rais heette vroeger Meinart Dircxsen ; de jonge Veenboer van Haarlem, Seffer Rais, of Thomas de dief, was ook van Harlingen ; Assam Rais is dezelfde als Jan Marinus, van Sommelsdijck ; Regeb Rais was geboortig van 's Gravenhage ; Haggi Mamy Rais kwam van Ackersloot ; Seliman Buffoen, van Rotterdam (1). De ergste was wel Soliman Reis (Simon Danser), van Dordrecht. Sedert 1601 zou hij aan de Turken de zeevaart door de straat van Gibraltar geleerd hebben, hetgeen ze toeliet ook de Europeesche kusten te komen brandschatten tot in de Baltische zee, ja, tot IJsland toe (1616).

De Turken waren niet altijd onverdraagzaam ; de stad Algiers heeft immer Christen handelaars binnen haar muren gehad en heele Afrikaansche gewesten stonden open voor vreemde kooplieden, zelfs voor Spanjaards. De Antwerpsche archieven leveren hiervan meer dan één bewijs : de handel op Noord-Afrika is in de XVIe eeuw nooit heelemaal gestremd geweest. In vollen oorlog zond de Portugees Emmanuel Lopez, uit Antwerpen, in 1535, de karveel *Sta Maria de Consolacion*, geladen met laken en stoffen, naar de Berberische kust (2).

CABO DE GUER, SLEUTEL VAN MAROKKO

Op de Atlantische kust schijnt de groote ingangspoort geweest te zijn Cabo de Guer, of Santa Cruz van kaap Pégué, of Gartguessem zooals Leo Africanus zegt, tegenwoordig Agadir of Sainte Croix d'Agadir (3). Cabo de Guer omvatte een stad en een Moorenkasteel. In 1513 had koning Manoel het kasteel afgekocht van Lopes de Sequira, de Portugeesche oprichter van het kleine fort achter in de baai. In 1541 verloor Portugal de streek van Cabo de Guer. Het jaar daarop, worden Safin en Azamor opgegeven ; Arzilla en Alcacer volgen in 1550. Het was het begin van een gevaarlijke crisis voor Portugal. De Scherif Moulé-Mohammed ech-Cheik zou Cabo de Guer belegerd hebben met 50.000 man ; na de inneming, opende hij de haven voor den Europeeschen handel. In de boekhouding van een onbekenden Antwerpschen makelaar in zeeverzekering uit de jaren 1549-1555, hebben wij niet minder dan

(1) K. HEERINGA. *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*. 's Gravenhage, 1910, dl I, bl. 977, (in 's Rijks geschiedkundige Publicatiën).

(2) J. A. GORIS. *Etude sur les colonies marchandes méridionales à Anvers*. Leuven, 1925, bl. 163.

(3) Wij herinneren hier aan de vergissing van sommige schrijvers die in Cabo de Guer, den naam zien van een onzer landgenooten, de Geer, de vader van de Zweedsche nijverheid en kolonisering. In de eerste helft van de XVIIe eeuw zou Louis de Geer een zeetocht naar West-Afrika uitgerust hebben en een van de uitsprongen van de kust, tusschen 30° en 31° N. br., zou door de Zweden, Kaap de Geer zijn geheeten. Nu vermelden de middeleeuwsche kaarten Cabo de Guer reeds in 1325. Zie *Chronique de Santa-Cruz, du cap de Gué (Agadir)*. Texte portugais du XVIe siècle, traduit et annoté par Pierre de Cénival. Public. de la section histor. du Maroc. Documents d'hist. et de géogr. mauraines, t. III, 1934. — Voor de vroege kennis van Cabo de Guer, zie SOPHUS RUGE. *Topographische Studien zu den portugiesischen Entdeckungen an den Küsten Afrikas*. Leipzig, 1903 (Abhandl. d. phil. hist. Klasse d. K. Sächs. G. d. Wiss., Bd XX, n° VI, bl. 85-87).

34 schepen vermeld gevonden met bestemming van Cabo de Guer. In de *Bijlagen* deelen we de interessante lijst mede ; wij vernemen er de namen van de schepen, soms dien van den kapitein, den voornaamsten verzekeraar en het beloop van de premie. Deze jaren waren nochtans niet uitzonderlijk. Ietwat later, in 1562-1563 zien we Juan Henriques, ook makelaar in zeeverzekering, in zijn twee lijvige memorialen, een getal vertrekken naar en aankomsten van Cabo de Guer opteekenen dat het vorige cijfer nog overtreft (1).

Bedoelde registers behooren enkel aan twee zakenmensen en omvatten te nauwernood zeven jaren. Naar die aanduidingen kan men zich een denkbeeld vormen van de veelvuldige betrekkingen van den Antwerpschen handel met Marokko. Cabo de Guer is gelegen bij de Wadi Sous, rivier die een zeer vruchtbare, dicht bevolkte vallei doorloopt. Eigenlijk was Guer de voorhaven van Taroudant, de voornaamste stad, volgens Blaeu's kaart van 1644, verblijfplaats van Fransche en Engelsche kooplieden die er ijzer, tin en lood kwamen ruilen tegen suiker. Frankrijk heeft op dit oogenblik de bevoorrechte ligging van Guer ingezien en doet er de sterkste haven van Marokko bouwen.

Van in de middeleeuwen hadden de Genuezen de kust bezocht en haalden hier goud, vellen, was en indigo. Dezelfde artikelen werden nog in de XVIe eeuw door de schepen gezocht die er voor in plaats de produkten van de Nederlandsche, Fransche en Duitsche nijverheid heenvoerden. In zijn *Zeespiegel* van 1627, besluit Blaeu zijn beschrijving van de Atlantische kusten nagenoeg bij Cabo de Guer (2).

Buiten Cabo de Guer wordt de naam van Ceuta, Portugeesch gebleven met Tanger, in de registers van 1540-1563 slechts zelden genoemd ; eveneens Safy, ten Noorden van Cabo de Guer (3). De zeeverzekeraars vermelden meer, als bestemming voor de schepen : « la Costa ». Wordt hier de kust ten Noorden of ten Zuiden van Cabo de Guer bedoeld ? De Italiaansche schepen, vóór de komst van de Portugeezen, liepen bijna nooit verder dan Cabo de Guer. Later werd kaap Non het eindpunt van de kustvaart. De ontdekking door de Portugeezen en de Spanjaards van kaap Bojador was een nieuw belangrijk terminuspunt. Toen de Portugeezen eindelijk de zeestroomingen bij kaap Bojador leerden kennen en be-meesterd hadden, belette hen niets meer de « geheiligde onderneming » naar Indië voor goed te beginnen.

Om samen te vatten : van de eerste tientallen jaren van de XVIe eeuw af, trekken een menigte Antwerpsche schepen naar Marokko, meer bepaaldelijk naar Ceuta, Tanger, Safy, vooral Cabo de Guer, het moderne Agadir. Het verkeer met Barbarije was nochtans verboden en werd slechts toegestaan als een bizondere gunst van den keizer (4).

(1) *Antw. Stadsarchief*. Insolvente Boedelskamer, N° 173-174, en onze bespreking in *Antw. Arch. blad*, firma XXXV.

(2) Boek VI van het 2^e gedeelte van den *Zeespiegel*, dat de beschrijving bevat van Barbarije van af de straat van Gibraltar tot voorbij Cabo de Guer, met de Kanarische en de Vlaamsche eilanden, zes kaarten in 't geheel.

(3) Extraict uut zekere pollice van diversche coopmanscepen verzekert by diversche kooplieden toebehoorende Sr Loys Thierry, coopman van Antwerpen, gheladen int schip van P^r van de Vene ghenamt St Jehan Evangeliste binnen Safy ende Cape de Gay in Barbarie te Antwerpen. (*Papieren van Ipolito Balbani*). Het gaat om drie polissen, onderteekend door 81 verzekeraars.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Requestboek, 1564, II, f° 88'' (en GORIS, *Supra*, bl. 176, nota 3).

Wij hebben enkele handels- en ruilartikelen opgesomd. Moet er de slavenhandel bijgerekend worden, waarvan we aanduidingen vinden in een Portugeesch grootboek dat op datum van 1583, den aankoop van zes slaven te Tanger vermeldt ? (1)

GILLES HOOFTMAN EN NOORD-AFRIKA

In de geschiedenis van onze betrekkingen met Noord-Afrika, verdient een Antwerpsche firma een uitzonderlijke vermelding, namelijk die van Gilles Hooftman, of Eyckelenberg.

Gekomen uit de stad Limburg, geboortig van Trier, is zijn levensloop nagenoeg die van zoovele Duitsche handelaars die zeer jong te Antwerpen aanlandden en er zich zeer spoedig thuis gevoeld hebben. Op 38-jarigen leeftijd was Hooftman een persoon van aanzien en heeft men van hem dit merkwaardig portret, van 1559, door een ongekenden medailleur. Koopman, reeder, meceen, geleerde, vriend van prins Willem van Oranje, van den Engelschen zaakgelastigde Thomas Gresham, schoonvader van Olivier Cromwell, oom van den lateren protector : ziedaar enkele van zijn titels. De koningin van Engeland was hem « a good piece of money » schuldig (2). Ondanks zijn veelvuldige bezigheden, vond hij den tijd vraagstukken van economische expansie en nieuwe zeewegen te bestudeeren, het windenstelsel, de hydrographische kaarten. Wanneer Michel Coignet in 1580 hem zijn *Nieuwe onderwysinghe op de principaelste punten der zee-vaart* (3) opdraagt, noemt hij Hooftman den waren uitvinder van die nuttige zaken (4). Tien jaar te voren had hij Abraham Ortelius aangezet den eersten wetenschappelijken wereldatlas uit te geven, het *Tooneel des Aertbodems* (*Theatrum orbis terrarum*).

In 1577 hernam Hooftman de scheepvaart op de Witte zee (5), van waar zijn schepen, voor de eerste maal in 1580, gezouten zalm meebrachten ; hij stelde voor den stapel van dit artikel, dat een groot verbruik ging kennen, te Antwerpen te vestigen (6).

Rond het midden van de eeuw bezochten Hooftman's schepen de havens van Marokko en Barbarije. De namen der plaatsen worden slechts zelden opgegeven, vermits de vaartuigen meerdere havens aandeden. In 1563 heeft hij zijn aandeel in de verzekering van twee schepen van d'Espinosa, varende van de Groenkaap naar Sevilla (7).

Den 19ⁿ Juli 1564 klagten Gilles Hooftman en Willem Rubyn bij de stedelijke overheden verschillende valsche verzekeringspolissen aan die opgesteld waren door den notaris Mathieu de Queste, voor Louis Thierry en het schip *Jehan Evangelista*, kapitein Peter van

(1) En dito 6.13.4 por 6 cravos de Tanger que conprey a Hans Morman 2 de 5 palmos a 26 L. 8 et 2 de 4 et 2 de 3 a 20 L.

(2) MERTENS & TORFS. *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. IV, bl. 648.

(3) Uitgegeven bij Hendrik Hendricksen, te Antwerpen, in-4°. De Fransche editie verscheen bij denzelfden, wat later, in 1581 : *Instruction Nouvelle des poincts plus excellents & necessaires, touchant l'art de naviguer*.

(4) O. a. het vaststellen van de afstanden op zee, volgens GUICCIARDINI, *Beschryvinghe*, bl. 91.

(5) J. H. DE STOPPELAER. *Balthasar de Moucheron. Een bladzijde uit de Nederlandsche handelsgeschiedenis*. Den Haag, 1901, blz. 27-28. — In 1566 hadden de Antwerpenaars Simon van Salingen en Kornelis de Meyer de reizen naar het Noorden ingevoerd.

(6) *Antw. Stadsarchief*. Requestboek, 33 (1580), f° 77.

(7) *Ibidem*. Insolvente Boedelkamer, register 174 (Juan Henriques), f° 74.

der Venne, komend van Barbarije, namelijk van Cabo de Guer (1). De verzekerde koopwaren worden niet aangegeven, maar het betreft zonder twijfel suikerstroop, dadels, kostbaar metaal, leder. Gilles Hooftman vestigt de aandacht op het nieuwe soort bedrog in het Afrikaansch verkeer en verzoekt den schuldigen notaris te straffen.

De uitvoerartikelen naar het zwarte vasteland zijn niet altijd de gewone produkten van de Vlaamsche nijverheid. Op 19 Januari 1567 deed Hooftman door zijn vertegenwoordiger Jan Rademaker, Ortelius' vriend, twee balen met twee honderd Hebreeuwsche bijbels bij den drukker Christoffel Plantijn, afhalen; die boeken waren bestemd voor de Joden en de Arabieren van Noord-Afrika (2).

Hooftman's ruime magazijnen lagen aan de Werf, tegenover de huidige aanlegplaats van de schepen varend op Kongo; zij heetten « De Gans »; 't waren mooie gebouwen die tot in de vorige eeuw bestaan hebben en die de oude Antwerpenaars nog hebben kunnen bewonderen.

Hooftman stierf in 1581, toen hij in onderhandeling was voor den aankoop van de stad Vlissingen, t'akkoord met Willem de Zwijger. Alhoewel overtuigd Calvinist, liet hij, en aan de Katholieke en aan de Protestantsche armen van Antwerpen, de enorme som van 50.000 ducaten na (3).

Heeft Hooftman aan Ortelius kaarten over Afrika medegedeeld die hij in Marokko wellicht had weten te bekomen? De groote reeders waren in 't bezit van zeevaart- en koloniale geheimen waarvan de officieele Casas van Indië en Guinea te Lissabon en te Sevilla soms geen kennis hadden. Wij constateeren dat de kaart van Marokko die in al de uitgaven van Ortelius' *Theatrum* sedert 1579 verscheen, nog opgenomen werd in Blaeu's atlassen in alle uitgaven van 1635 tot 1662, onder Ortelius' naam. De afbeelding van Noord-Afrika op de wandkaart van 1644 stamt insgelijks rechtstreeks af van Ortelius' atlas, we zouden bijna zeggen, van Hooftman.

NATIE VAN AFRIKAANSCH KOOPLIEDEN TE ANTWERPEN

Verschillende Antwerpsche firma's hadden vertegenwoordigers in Marokko en omgekeerd. Het bestaan van een natie van Afrikaansche kooplieden uit Barbarije te Antwerpen in 1580, wordt door Gramaye, stadstresorier-generaal, bevestigd (4). Over haar innerlijke inrichting hebben we tot nu toe weinig of geen gegevens gevonden. We veronderstellen dat de Calvinistische stadsregeering ze met voorkomendheid zal bejegend hebben omdat haar regeering eveneens in oorlog met Spanje was. Gedurende jaren reeds stond de prins van Oranje in betrekking tot de Turken. De Afrikaansche kooplieden te Antwerpen bestonden zonder twijfel uit Marokkanen, Joden en Portugeezen die in Marokko verbleven hadden. In 1575 ontmoeten we te Antwerpen een Enrique Nonnes of Nunez, getrouwd te Tanger

(1) *Antw. Stadsarchief*. Requestboeken 8 en 9 (1564² en 1564³), f° 1 en 148.

(2) Bedoeld wordt de mooie Plantijnsche Hebreeuwsche bijbel in-4° van 1566, die in de geleerde middens van Marokko zeer geprezen werd. Zie onze *Correspondance de Christophe Plantin*, dl I, bl. 159-160, en onze *Kaartmakers*, dl II, bl. 30.

(3) JOH. LEHNEMANN. *Historische Nachricht von der vormals im 16. J. berühmten Evangelisch-Lutherischen Kirche in Antorff*. Franckfurt am Mayn, J. F. Fleischer, 1725, bl. 108.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Insolvente Boedelskamer, Memorieboek van Geerard Gramay, begonst 1580, f° 34.

volgens een getuigschrift van den provisor van den vikaris-generaal van den bisschop te Tanger. Andere Marokkaansche plaatsen in direkte betrekkingen met Antwerpen waren, zooals we hooger zagen : Fez, Cabo de Guer, Marokko, Salé en Safy. Maakte de groepeerling van Afrikaansche kooplieden deel uit van de Turksche natie van 1582 ?

Dit jaar kondigde zich een nieuwe era voor den Afrikaanschen handel aan. Het Antwerpsch magistraat had een Turksche afvaardiging ontvangen en een akkoord gesloten waarbij de stapel van Osmanische goederen, te Venetië gevestigd, naar Antwerpen zou overgebracht worden. De Turksche delegatie bestond uit vier ingezetenen van Galata, of Konstantinopel. Er werd overeengekomen dat de kooplieden van de Turksche natie, buiten de straat van Gibraltar in den Atlantischen Oceaan, nergens anders dan te Antwerpen hun waren mochten aanbrengen en verhandelen, koopen of verkoopen. Wederkeerig mochten onze kooplieden vrij handel drijven in Turkije en in de landen die aan Turkije onderworpen waren, zonder een andere belasting te betalen dan de onderdanen van de Fransche kroon. De overeenkomst werd op 20 November daarop volgend goedgekeurd door den hertog van Alençon, als hertog van Brabant. De stad ging een huis voor het Turksch consulaat inrichten en stelde zich voor het eerste schip dat van het Ottomaansche rijk moest komen, op schitterende wijze te ontvangen... (1) toen de oorlog weer opvlamde. In 1584, sloeg de hertog van Parma, Alexander Farnese, het beleg voor Antwerpen, en wierp zijn brug over de Schelde. Het volgend jaar viel de stad terug in Spaansche handen ; de verwachting vervloog meteen hier ooit den stapel van de Oostersche en Afrikaansche kooplieden te zien.

Onze betrekkingen met Noord-Afrika werden echter niet afgebroken gedurende de onlusten, niettegenstaande den voor Portugal fatalen oorlog ter zee die tegelijkertijd in Marokko en Guinea ontbrandde.

ANTWERPSCHE EXPEDITIES NAAR NOORD-AFRIKA

In de maand Maart 1562 werd Jan Huybrechts, in Marokko aangekomen met een schip onder Eewout Jacobs Wobst van Vlissingen voor rekening van Antwerpsche kooplieden, o. a. Jan Deyns of Dens, aangehouden wegens schulden (7100 dukaten) van zijn meesters Dierk Deyns en Jakob Hoorn van Antwerpen tegenover de Joodsche handelaars Abraham en Isaak Cabezza, David dal Fiandria en zijn broeder Harman. Het jaar daarop kwamen de kapiteins Nikolaas en Thomas de Greve, van de schepen *Zeehaen* en *Dry Coninghen*, teruggekeerd van S. Croy (Cabo de Guer) vóór de stadsoverheden verklaren dat Jan Huybrechts en gezellen nog steeds opgesloten waren te Trident en te Marokko (2).

De Portugeesche koopman Salvator Nunez, gevestigd te Antwerpen, bekende in 1568 een vasten vertegenwoordiger te hebben in Barbarije. Hij zond er regelmatig Vlaamsche

(1) *Antw. Stadsarchief*. Grieksche natie of van de kooplieden van Konstantinopel, 1582. Zie hier de namen van de vier Turksche mandatarissen : Manuel de Samadale, Nicolas de Zuane, Juan d'Andrea Venetiane, Jorge Legico, « *marchans Gregoys de Galatia* ».

(2) *Antw. Stadsarchief*. Getuigenissen voor het rekwest van Jan Huybrechts, op 13 Januari 1563.

1. Gilles Hoftman, 38 jaar oud (onbekend medailleur).

schepen heen om er stroopsuiker in te nemen (1). Was het een verwante van Enrique Nunez wiens vrouw en kinderen te Tanger verbleven? Een andere Portugees, doctor Antonio de Noronha, had een broeder in Barbarije als vertegenwoordiger van het bekende Antwerpsche huis Philips Jorge, aan wien hij in 1573 de som van 3300 gulden schuldig was (2). In 1585 regelden hier twee Antwerpsche Portugeesche kooplieden, Hendrik en Salvador Fernandez die een bijhuis in Barbarije hadden, hun betalingen betreffende Afrikaansche koopmanschappen (3).

Een ophefmakend geval was dit van heer Adolf van der Heyden, oudsten zoon van den Antwerpschen burgemeester, die in Marokko in 1581 was gevangen genomen bij de neerlaag van koning Sebastiaan van Portugal. Vier jaar bracht hij als slaaf te Fez en te Marokko door, werd toen vrijgekocht tegen 1950 gulden, door tusschenkomst van de Portugeezen Louis Alvares Caldera en Fernand Peres de Montalban, aan wie zijn ouders Jan van der Heyden en Jan de Hornes den gevraagden losprijs overreikt hadden (4).

Te Turdense in Barbarije en te Cabo de Guer verbleven omstreeks 1572 de Antwerpsche kooplieden Pieter Anraet en Jan Sandron. Hun stadgenooten Bartholomeus Jacobs en Hans de Necke hadden er hen ontmoet, volgens een verklaring ten gunste van den Portugeeschen handelaar Hendrik Nunez (5).

Het fragment van een oud kasboek van 1574, van Estevan Nunez, vermeldt verscheidene posten van verzekerde koopwaren die van Barbarije gekomen waren naar Duinkerken, in 't schip *Maria Eduardos*, toebehoorend aan den zoo even genoemden Pieter Anraet (6). De koning van Portugal bestelde veelal, o. a. in 1577, te Antwerpen de Belgische en Duitsche munitie die hij noodig had in zijnen strijd tegen de Turken en de Mooren van Marokko (7).

In 1576 had het schip *Hasewint*, kapitein Hendrik Janssen, honderd ton koopwaren ingenomen van Antoon Lorona en Emmanuel Tessera, bestemd voor Barbarije. Op zijn terugtocht werd het vaartuig in de Engelsche wateren door zeeroovers buitgemaakt. De verzekeraars, Jeronimo Lope de Gauna en anderen, moesten de waarde van de lading te goed doen (8).

De Berberische staten waren dikwijls het schuiloord voor verheelers en Europeesche spekulantten van slecht allooi. Ziehier een geval waarbij enkele voorname personen van den

(1) *Antw. Stadsarchief*. Idem voor Salvator Nunez, 1570.

(2) *Ibidem*. Idem voor Philips Jorge, 1573.

(3) *Ibidem*. Schepenbrieven, 1585, K. B., I, f° 537, volgens F. DONNET. *Notes pour servir à l'histoire des émigrations anciennes des Anversois dans les pays d'outre-mer*. Bull. Soc. R. Géogr. Anvers, 1887, bl. 34.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Notaris J. Nicolaï Sr, 1579-1582, stukken van den 3e tot den 17e Sept. 1582, niet zeer vleiend steeds voor de moeder van den gevangene, Jacopmyne van der Noot.

(5) *Ibidem*. Schepenbrieven, 1585, M. N., II, f° 418 : want zy over thien oft twelf jaren den voors. Peeteren Anraet ende daerna den Hans Sandron in de voors. plaetsen (in Barbarye in Turdense ende in de playe van Cabo de Guer) gekent hebben.

(6) *Ibidem*. Collectanea, 1550-1582, f° 388.

(7) *Ibidem*. *Natie van Portugal*, dl IV : Raisons mouvans pour accorder la requeste du roy de Portugal touchant les munitions dont il en demande passeportees : Premierement que null mal, inconvenient ou prejudice peult advenir aux estatz, lesquels n'ont point affaire de les dictes munitions, principalement des canons fondus à Malines, des harqbus achetez à Nornberch en Allemagne et des bouillez de fer achetez au pays de Liege et le dict roy presente caution que les dictes munitions ne seront employez qu'en la guerre contre les Turcqs et les Mores en Barbarye.

(8) *Antw. Stadsarchief*. Certificatieboek, 1575-76, f° 359.

tijd betrokken waren. Don Antonio de Medici, van de bekende adellijke Florentijnsche familie, dacht er aan te Lissabon een partij juweelen ter waarde van 9780 dukaten te verkoopen. Hij deed ze verzekeren door Diego Teixeira de Sampayo, vertrouwde ze daarna toe aan den Engelschen kapitein Christofano Webb, van Bristol, meester van het schip *Patiencia*, die in November 1609 de kostbare stukken in de haven van Livorno innam. t' Akkoord met zijn mannen, stevende de kapitein echter naar de Afrikaansche kust en verkocht te Salé de meeste juweelen aan Fransche, Spaansche, Joodsche en Moorsche kooplieden. Don Antonio de Medici wendde zich tot Manuel Ximenes te Antwerpen, het machtige huis waarvan verder spraak zal zijn, om de 3500 pond verzekeringspremie te trekken die hij met Diego Teixeira overeengekomen was door tusschenkomst van Manuel Vaz Pimentel en Diego Teixeira (1).

HANDELSBETREKKINGEN MET AFRIKA

TOT HET VERDRAG VAN MUNSTER, 1648

Met de troebelen van de XVIe en XVIIe eeuwen die eindigden met de splitsing van onze zeventien provinciën, veranderde ook de aard van onze betrekkingen met Noord-Afrika. De Zuidelijke gewesten, het tegenwoordige België, welks lot met dit van Spanje verbonden bleef, betaalde heel duur zijn gehechtheid aan den koning en den ouden godsdienst. De weg naar de zee afgesloten zijnde lang vóór het Verdrag van 1648, zoo trachtten de groote Antwerpsche firma's meer dan ooit zich te Lissabon en in de Spaansche havensteden te vestigen. De Staten-Generaal van de afgefallen provincies vaardigden van af 1606 kaperbrieven uit om den Spaansch-Vlaamschen handel zooveel mogelijk te benadeelen. Onze Balthasar de Moucheron had reeds met eigen schepen de kusten van Barbarije afgehoopen. In 1597 zond hij, onder Fransche vlag, een vaartuig naar Tripoli in Syrië. Het was het begin van de persoonlijke campagne van dezen hartstochtelijken vijand van Spanje.

De keizer van Marokko beloofde aan de Staten-Generaal zijnen steun, door tusschenkomst van Antoon de Crato's zonen, pretendent van den Portugeeschen troon. De Turksche monark zou de manschappen aanbrengeu, indien de Hollanders voor de bewapening zorgden. Prins Maurits van Nassau had in 1605 een zeker getal Mooren gered uit een zeegevecht met de Spanjaards vóór de haven van Sluis (2). De sultan had er hem om gelukgewenscht en opende daarop zijn Afrikaansche havens voor de Hollandsche kooplieden die er vrij mochten handel drijven. Uit dien tijd dagteekent de komst van de eerste Nederlandsche consuls te Tunis en te Algiers, nevens de Fransche consuls. De eerste handelsovereenkomst is nog ouder en zou van het jaar 1598 zijn : naar den inhoud herinnert zij aan de Capitulaties in 1528 door de Turken met Frankrijk afgesloten, in 1583 met Engeland.

De sultan spreekt in zijn acte van de « Cooplíeden van den Staet van Vlaenderen ofte Nederland » ; het verdrag werd bekrachtigd in 1612 en 1617. Een gezant van de Vereenigde Provinciën, Dr. Cornelis Pynacker, werd in 1622-1623 met luister te Algiers en te Tunis onthaald op de kreten : « Ben venito Signore Ambasciator Flamengo », en « gli Fiamengi

(1) *Antw. Stadsarchief*. Natie van Portugal.

(2) EMAN. VAN METEREN. *Historien der Nederlanden*. Amsterdam, J. J. Schipper, 1647, f° 556.

sono amico nostri » (1). Door een vreemde afwijking van den zin der woorden beteekende « Vlaming » voor de Turken « Hollander », terwijl onze kooplieden die Spanje getrouw waren gebleven er zich « Nederlanders » heetten.

De volgende jaren dachten onze Noorderbroeders er ernstig aan een kolonie op de Berberische kust, tusschen Algiers en Tunis, te vestigen. Op 18 Februari 1625 verkreeg Jan van den Broeck en Comp. het recht uitsluitend handel te mogen drijven te Stora (Estora) en in de golf van dien naam, op voorwaarde de streek steeds van het noodige graan te voorzien. Een andere plaats die de Hollanders gaarne hadden bezet, was Cala (la Calle), niet ver vandaar gelegen en waar geen Mooren woonden (2).

Op het oogenblik dat de twee takken van ons volk malkaer opnieuw gingen bevechten in Europa en in Afrika, in 1607, richtte de Antwerpsche koopman Charles, te Madrid de groote liefdadige stichting op die nog bestaat, openstaande voor alle noodlijdenden van de zeventien provinciën in Spanje, en gaf, in 1608, de Hollandsche kaartmaker Jan Blaeu te Amsterdam zijn monumentale kaart van dezelfde zeventien provinciën uit, opgedragen aan de stad Antwerpen (3).

De voet voor zeeverzekeringen op Afrika, steeg automatisch bij de Antwerpsche make-laars ingevolge het akkoord tusschen de Turken en de rebellen. Zoo noteert de belangrijke firma van Immerseel die een bijhuis te Sevilla had, dat het koraal uit Alexandrië naar Marseille verscheept, een verhooging van 100 % voor de verzekering onderging door de Antwerpsche assuradeuren Gaspar en Frans de Robiano ; te voren, in 1619, was de voet 7 %. Andere kooplieden, zooals Martin Hureau en Aloisius du Bois, ontgingen de moeilijkheden van het verkeer op Antwerpen door van October 1615 af, op Venetië de schepen te richten met Afrikaansche waren, vooral leder, dat te Ceuta werd ingenomen (4).

CHRYSOSTOOM VAN IMMERSEEL

EN DE AFRIKAANSCH SCHEEPSRAMPEN

Ondertusschen streden Spanjaarden en Mooren om het bezit van de Marokkaansche kust ; de eersten veroverden in Augustus 1614 Mahmora op den Atlantischen oever, en bouwden er het fort van dien naam. Daarop volgden Melilla en Penon de Veliz, door de Gothen of de Saracenen gesticht volgens Blaeu's atlas van 1662. Over het innemen van Larache, deelt het Antwerpsch archief een onverwachte uiteenzetting mede ; de koning van Barbarije, Mulay Seque, zou deze stad aan den Spaanschen koning overgeleverd hebben voor de goede diensten die hij van hem gekregen had. Mulay Seque had in zijn dienst een bekeerden Jood die in 1617 te Antwerpen verbleef, Francisco de Santo Antonio (vroeger

(1) *Rapport vant gebesoigneerde tot Tunis en Algiers in de jaeren 1622-1623*, handschrift op 't archief van de provincie Utrecht. — Zie VAN METEREN, f° 539 over het aandeel van de Engelschen, Franschen en Hollanders in de binnenlandsche oorlogen van Marokko, in 1607. — Voor de betrekkingen tusschen Nederland en Marokko : K. HEERINGA. *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*, dl I, blz. 1106 en volg., en DE CASTRIES. *Les sources inédites de l'histoire du Maroc*. Paris, E. Leroux, 1906-7.

(2) K. HEERINGA. *Supra*, blz. 954 en 965.

(3) Eenig gekend exemplaar op het Antwerpsch stedelijk Archief ; werd gedrukt door Willem Janszoon.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Insolvente Boedelskamer, papieren der familie Martin Hureau.

Abraham, zoon van Mozes), maar die Mulay Seque naar Spanje niet had durven vergezellen omdat hij toen nog Jood was. Francisco de Santo Antonio had dikwijls den weg van Fez naar Larache afgelegd om er goeden wijn voor den koning van Barbarijen te halen (1).

Het huis van Immerseel is wel het type van de Vlaamsche firma's die zich in Spanje neerzetten, lang vóór het verdrag van Munster. Van uit Sevilla breidde Chrysostoom van Immerseel zijn betrekkingen over Afrika uit. Naar Algiers verzond hij o. a. veel Amerikaansche tabak. Een vertegenwoordiger van het huis, Peter Wéry en zijn gezelschap Antoon Speeck, bevonden zich aan boord van een schip, onder kapitein Denis Gallot, dat door zeeroovers werd overmand en naar Ceuta opgeleid. Van hieruit schreef Wéry zijn eerste brieven, op 20 Juli 1607. Hij was er niet als gevangene, vermits hij een paspoort vroeg aan een zekere Anicás al cayer. De gouverneur van Ceuta raadde hem aan niet uit deze stad te vertrekken, want de Mooren hadden oorlogsschepen uitgezonden; trouwens was het niet toegelaten het land te verlaten vóór den terugkeer van de krijgsvloot. Een Jood uit Alcacer, bij Larache, had Wéry medegedeeld dat de zeeroover die zijn schip gestolen had, terug in zee gestoken was na de lading koksinitie, indigo, gember, olie en 2000 Berberische huiden verkocht te hebben aan een Engelschman, Mundo, uit Lissabon aangekomen. Andere Joden, van Tanger gekomen, beweerden dat het geroofde schip, met nog een zekere de Hase aan boord, bij de monding van de rivier van Larache lag. De Hase wachtte eveneens op een paspoort. Wéry hechtte geen geloof aan de woorden van de Joden en vreesde dat « ons eenige tragedie gespeeld wort ». Hij had nu een expresbrief verzonden waarop hij twee dagen later antwoord verwachtte. Ondertusschen hoopte hij zijn paspoort te verkrijgen door tusschenkomst van een Nederlander te Tetouan (2).

De briefwisseling der van Immerseel's bevat ook verhalen van Algeriaansche Christen slaven. Chrysostoom kwam persoonlijk tusschenbeide ten gunste van den zoon van een Antwerpschen vriend, Jeroom Puillas, wiens schip door de Berberen tusschen Sevilla en Venetië in 1630 was gekaapt geworden. De vader smeekte Chrysostoom zijnen zoon te redden, want hij kende de groote faam der van Immerseel's in Afrika. De jonge Puillas beloofde zijnen weldoener verschillende jaren te zullen dienen (3).

DE CHRISTEN KRIJSGEVANGENEN

De kwestie van de Christen slaven in de galeien van Algiers en Tunis staat in verband met de Afrikaansche handelsgeschiedenis, vermits de ongelukkigen die hier bedoeld zijn, meestal afkomstig waren van de gekaapte schepen, waaronder vele van onze gewesten. Er bestaat een heele literatuur over de Christen slavenkerkers. Wat hun getal betreft, herin-

(1) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. van den Bossche, 1617, 2, f° 97: verklaring van een anderen bekeerden Jood, Juan Baptista (vroeger Daniel, zoon van Lazar), in Barbarije geboren te Alcaçar, drie mijlen van Larache. Hij verbleef te Antwerpen en beweerde Franc. de Santo in Afrika goed gekend te hebben (met Hebreuwsche handteekening).

(2) *Antw. Stadsarchief*. Insolvente Boedelskamer, papieren van het huis van Immerseel.

(3) De jonge Puillas was « fort capable et ydoine que aultre jeusne homme de sa sorte en negoces de mer que terre, et au regime d'un contoír en particulier, luy estant arrivé ce malheur non par sa culpe ».

neren wij er enkel aan dat de orde van de Paters van Barmhartigheid (Pères de la Merci) alleen, van 1218 tot 1632, er in slaagde 490.736 los te koopen (1).

Een van de bekendste Vlaamsche Christen gevangenen was Jan-Baptista Gramaye, gezant en geschiedschrijver van de aartshertogen Albert en Isabella, schrijver van de *Africa Illustrata* (2), 1622, opgedragen aan Filips IV van Oostenrijk, koning van Spanje. Gramaye, die zich in 1619 van Malta naar Italië begaf, werd met zijn schip door Berberische zee-roovers aangerand en naar Algiers opgebracht. Hij sleet er zes maanden in gevangenschap, genoot er echter een betrekkelijk zachte behandeling, dank aan den Franschen consul. Hij mocht zelfs de omliggende plaatsen bezoeken als Bougie, Gigella (Dschidschelli), Collo, Constantine en Bone, overal grondstoffen opdoende voor het groote werk dat hij ontworpen had. De Afrikaansche geestelijkheid en de geloovigen hadden hem zelfs voor de waardigheid van bisschop van Afrika voorgesteld, maar de paus stemde hier niet mede in, ondanks het aandringen van koning Filips IV.

GRAMAYE'S AFRICA ILLUSTRATA

Dit boek is een van de beste beschrijvingen, ook historisch, van de Berberische staten. Gramaye erkent aan Jan Leo Africanus veel ontleend te hebben wat de Arabische en Berberische stammen aangaat, hun namen en de plaatsen die ze bewonen (3). De schrijver komt er in op voor een nieuwen kruistocht tegen de Algeriaansche zeeroovers. Zijn eigenlijk doel was nog omvattender : hij beoogde een militair verbond van Frankrijk, Spanje en Duitschland om de Turken uit heel Afrika te verjagen. Met die bedoeling verschenen de voorname gedeelten van zijn boek dan ook in 't Engelsch en in 't Duitsch. Gramaye doorliep later Frankrijk, Spanje en België, ditmaal minder sprekend van een openlijken oorlog dan van de bevrijding der Christen slaven. Hij verdedigde zijn menschlievende thesis nog in andere geschriften, vooral in het *Dagboek van zijn Gevangenschap* (*Diarium rerum Argelae, Les cruautés exercées sur les chrétiens de la ville d'Alger*) en in zijn *Algeriaansche Martelaars* (4), uit het Spaansch vertaald door Diego de Haedo. Om de belangstelling voor den beraamden Afrikaanschen veldtocht in België op te wekken, herinnerde hij aan de zeer oude rechten die sommige van onze adellijke familiën op Afrikaansch grondgebied konden doen gelden. Zoo droeg Gramaye het 9^e boek van zijn *Africa Illustrata*, met de beschrijving van *Regnum Maroccanum in Mauritania Tingitana*, op aan het geslacht der de Hamale's, « bezitters van Mauritanie of van Marokko ». Het 5^e boek begint met een hulde aan den hertog van Croy, en zinspeelt op het aandeel dat de familie heeft gehad aan Keizer-Karel's

(1) HENRION. *Histoire des missions catholiques*, dl II, bl. 330, volgens LEON BETHUNE. *Les Missions Catholiques d'Afrique*. Lille, Soc. St. Augustin, 1899, bl. 3.

(2) *Africae illustratae libri decem, in quibus Barbaria, gentesque eius ut olim, et nunc describuntur. Historia ecclesiastica, Gothica, Vandalica*. Doornik, Adr. Quinqué, 1622, in-4°.

(3) CH. SCHERER. *Description de l'Afrique, tierce partie du monde, écrite par Jean Léon l'Africain*. Paris. (Recueil de voyages et de documents pour servir à l'hist. de la géogr. depuis le XIIIe s. jusqu'à la fin du XVIe s.) dl XIII. — In 1906 gaf Brown het boek van Jan Leo Africanus in 't Engelsch, in de publicatiën van de Hakluyt Society te Londen uit.

(4) *Martyres Argelenses ex hispanico Haedonis in latinum traducti*. Doornik, Adr. Quinqué, c. 1622.

expeditie tegen Barbarije. Aan de doorluchtige familie de Ligne, hecht Gramaye ook de geschiedenis vast van Mauritanïë : *Mauritanæ Hannonicæ Primas est.*

Gramaye was enkele jaren te voren getroffen geworden door een Spaansch werk over Afrika dat te Antwerpen verschenen was : *Varias Antigüedades de Espana, Africa y otras provincias* (1). Het is een zware studie, gelijk de meeste Afrikaansche werken van dien tijd te Antwerpen gedrukt, om 't even of ze in 't Latijn, Fransch, Portugeesch of Nederlandsch opgesteld waren ; zij bewijzen dat de wetenschappelijke belangstelling in het zwarte vasteland toenam naar gelang de handelsmogelijkheden voor onze kooplieden in Afrika verminderden.

LAATSTE HANDELSBETREKKINGEN MET NOORD-AFRIKA

Wij naderen den fatalen datum van het verdrag van Munster, 1648, dat de direkte betrekkingen van onze kooplieden met Afrika afsneed. Voor de verdere geschiedenis der scheepvaart- en handelsondernemingen moeten de archieven van Amsterdam, den Haag en Veere geraadpleegd worden. Een van de eerste gevallen die de moeite waard zijn te worden onderzocht, is dit van Diego d'Aguiara, bankroetier die Amsterdam in 1647 ontvluchtte voor Barbarije, en in 1653 van daar over Cadix en Duinkerken weerkeerde en zich te Antwerpen vestigde.

Uit de handelsbriefwisseling van onze in de Zuidelijke Nederlanden en in Spanje gebleven kooplieden, blijkt hoe angstvallig ze de onderhandelingen volgden die te Munster sedert 1645 begonnen waren, hoe ze de pogingen van den paus toejuichten die zich inspande de Europeesche volkeren onderling te verzoenen tegenover de vreeselijke bedreiging van den Turk in de Middellandsche zee. Een brief van van Immerseel, van 27 April 1645, uit Sevilla naar Antwerpen verzonden, omschrijft duidelijk het gevaar waaraan de Christen wereld blootstond : « la grande armada naval que el Turco tiene en el Mar Mediterraneo con que amenaza la Christianidad, viendo la dissencion que ay entre los Principes della » (de Turken hebben een groote zeemacht in de Middellandsche zee waarmede zij de Christenheid bedreigen, ziende de tweedracht die heerscht tusschen de Christen vorsten).

De kapers uit Algiers en Tunis, na het onderteekenen van het verdrag van Munster, gingen ongestoord voort de scheepvaart in de Middellandsche zee te verontrusten, en zelfs de Fransche havens onveilig te maken, ondanks het oude verbond van Frankrijk met den sultan ; ook de Atlantische oceaan en de Noordelijke zeeën bleven hun ongewenscht bezoek krijgen. Onbewimpeld bekennen onze zakenmensen in hun correspondentie hun vreugde over de nederlaag der Turken in 1674 door de vereenigde Oostenrijksche en Poolsche legers. Het huis Forckhoudt o. a. zegt thans zijn hoop te vestigen op de definitieve onderwerping van de zeeroovers der Berberische staten : Hollandsche schepen, zegt een hunner, kruisen aan den ingang van de straat van Gibraltar, hebben reeds verschillende Turksche kapers gevat en opgeleid naar Cadix en Gibraltar.

(1) *Por el Doctor Bernardo Aldrete Canonigo en la Sancta Iglesia de Cordoua.* En Amberes, a costa de Juan Hasrey, ano 1614. — Het boek kwam van de persen bij Geeraard van Wolschaten en Hendrik Aertssen.

Een van de laatste ons bekende verslagen van Vlaamsche schippers die door de Muzelmannen werden aangehouden, is van den 31ⁿ Juli 1688. Het betreft het schip *de Hoop*, kapitein Lammert Jansen, den 20ⁿ Juli van dit jaar tegengehouden. De zeeroovers namen slechts eenige artikelen mede, timmerwerk vooral, en gaven den kapitein de zeebrieven terug (1).

Heel de eeuw door ziet men in de volksliteratuur een ononderbroken reeks verhalen verschijnen van uit de Turksche galeien ontvluchte Christenen. Het zijn kleine werkjes die gewoonlijk met een bondige beschrijving van Afrika beginnen. Een van de meest verspreide verhaalt de geschiedenis van Emmanuel de Aranda, die als slaaf in Afrika verbleven had van 1640 tot 1642 (2). Een meer in 't bijzonder Antwerpsche dokumenteering over de Algeriaansche slavenkerkers, vindt men in de godsdienstige traktjes, uitgegeven door de Broederschap van de Heilige Drievuldigheid, te Antwerpen gesticht in 1643 door bisschop Gaspar Nemius in de St. Jakobskerk. In 1756 nog lieten de bestuurders van de Broederschap weten dat de gebroeders Jan en Jakob Heestermans, van Antwerpen, in slavernij zuchtten in Barbarije ! (3)

(1) *Antw. Stedelijk archief*. Insolvente Boedelskamer, Papieren der familie Forckhoudt.

(2) *Turcksche Slaeverny ende bekomen vrijheyf van Jr. Emanuel de Aranda, Raedt van 's Koninckx, ende Auditeur van den volcke van Oorloge in het Quartier van West-Vlaenderen... met versch. opmerckingen op de byzonderheden van Africa*. Brugge, 1682, 2 deelen in 1 boek in-12°. — Zie J. DE SAINT-GENOIS. *Histoire des voyageurs belges du XVIe siècle*. Brussel, 1846, II, bl. 135-154.

(3) F. DONNET. *Emigrations anciennes des Anversoïis*, bl. 35.

II. DE AFRIKAANSCH EILANDEN

DE VLAAMSCHE EILANDEN

Met den aanvang van de XVIe eeuw hadden de handelsbetrekkingen met de Kanarische of Gelukkige eilanden een groote uitbreiding genomen. Hiermede begint de tweede periode in de geschiedenis van de Afrikaansche eilanden ten opzichte van ons land. Het eerste tijdvak omvat de XVe eeuw, de handel van Brugge met de Azorische eilanden, Vlaamsche eilanden geheeten tot in de moderne tijden, omdat ze gekoloniseerd en geëxploiteerd werden door onze landgenooten van af het midden der XVe eeuw. Wij zullen niet blijven stilstaan bij de economische en politieke mogelijkheden die het bezit van dien archipel voor ons had kunnen opleveren wanneer men nagaat dat de Azoren op den weg liggen van Europa naar het toen nog niet ontdekte Amerika (1).

Heel de XVIe eeuw door hebben onze reeders de betrekkingen met de « eylanden van Assores » voortgezet, namelijk voor den aankoop van pastel (weet of wede) (2). Blaeu die ook uitsluitend spreekt van « de Vlaemsche Eylanden », vermeldt dat te Fayal nog overlevenden van de Vlamingen wonen die namen voeren als Bruyn, Utrecht. Een rivier, Ribera de los Flamengos, werd er nog opgemerkt door Linschoten (3).

HET EILAND MADERA

Madera en de Kanarische eilanden namen echter een aanzienlijker plaats in in het algemeen verkeer van Antwerpen. Van 1504 af hebben we sporen gevonden van kontrakten van Diego de Haro, den grooten Spaansch-Antwerpschen reeder van wien we spreken in het volgend hoofdstuk, met kapiteins van Vlaamsche schepen voor het vervoer en den verkoop van tarwe en andere zaken te Madera, alsook voor den inkoop van voortbrengselen van het eiland. Een factor van Diego de Haro begeleidde steeds den kapitein. Ook werden winst en verlies, volgens de oude costuyme, verdeeld tusschen koopman en schipper (4).

Te Madera hadden verschillende Vlaamsche en Duitsche huizen hun vertegenwoordigers, o. a. de Welser's. Ook Fernando Ximenes, de voornaamste der Ximenes, waarvan nog dikwijls zal sprake zijn in de Afrikaansche aangelegenheden, had groote belangen te Madera. In 1564 beklagen hij en zijn broeder Ruy Nunez zich over een beschadigde lading suiker die van Madera gekomen was in het schip *St. Joris*, kapitein Jacob Servaes (5). Zij verzochten

(1) Er bestaat een heele literatuur over de ontdekking van de Azoren. Wij vermelden hier enkel JULES MEES. *Histoire de la découverte des îles Açores et l'origine de leur dénomination d'Iles Flamandes*. Gent, 1911. En A. L'HOIST. *La première colonie belge et la découverte de l'Amérique*. Brussel, 1929.

(2) *Antw. Stadsarchief*. Requestboek, 14 (1566).

(3) *Atlas van Blaeu*, 1662, Hispania, bl. 93.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Schepenbrieven 1504, G. L., f° 284. Een dergelijk kontrakt, *Ibidem*, 1505, G. L., f° 151, van Antonio del Vaille, vriend van Diego de Haro.

(5) *Antw. Stadsarchief*. Requestboek, 10, 1564-65, f° 14.

het Antwerpsch magistraat het onderzoek en de verkoop van de suiker te laten geschieden door Francisco Alvares en Dierick Fernandes. Voor de jaren 1549 tot 1556, worden drie-en-twintig reizen op Madera aangegeven in het memoriaal van den makelaar in zeeverzekeringen dat we hooger vermeld hebben. Wij deelen de lijst mede in de *Bijlagen*. In 1599 nog had zich de Antwerpsche koopman, Simon Haesweert (Hazuart in 't Spaansch), in dienst van Frans de Coninck te Sevilla, op het eiland Madera gevestigd (1). Emmanuel Rodrigues wordt in 1573 geheeten « de la isla Madera » (2). Het is de vader van den rijken Simon Rodrigues, toekomstigen baron van Rodes. Emmanuel Rodrigues moest trachten zekere geldsommen te bekomen van een Alvaro Mendes, broeder van Maria Gomes, vrouw van Nicolaes d'Evora, broeder van Simon Rodrigues (3).

Zoolang de artikelen die van de eilanden kwamen, geen andere waren dan pastel en de produkten van haar landelijke nijverheid, was de rol van de Atlantische eilanden in de algemeene Europeesche ekonomie van weinig belang. Dit veranderde echter, in 't begin der XVIe eeuw, toen het suikerriet er op groote schaal geplant werd en de grondstof leverde voor de talrijke raffinaderijen te Antwerpen.

DE KANARISCHE OF SUIKEREILANDEN

Een muurschildering van Piet Verhaert op het Antwerpsch stadhuis verbeeldt de aankomst van de eerste suikerladingen van de Kanarische eilanden, in 1508. Een gedenkwaardige datum inderdaad, die samenvalt met den verrassenden opgang van de Scheldestad. Toch vond de Afrikaansche suiker met moeite koopers op de Beurs. Eindelijk werd zij toegezegd aan den koopman Nikolaas van Rechterghem, die in 1504 met den factor van Portugal onderhandeld had voor den aankoop van de eerste lading specerijen die van Portugeesch Indië hier gekomen was. De suiker werd naar Duitschland doorgezonden. De argwaan over de echtheid van de koopwaar verdween weldra. De Kanarische suiker gaf zelfs aanleiding tot spekulering — en tot een zekeren uittocht van landgenooten naar de Gelukkige eilanden.

Wij komen hier aan een zeer geromantizeerd kapittel in de Vlaamsche ekonomische geschiedenis, dit van de Antwerpsche kooplieden die heer en meester zouden geweest zijn van de Kanarische eilanden. Thans is de waarheid omtrent de vestiging van de Belgen op de « Suycker eilanden » gebleken, dank aan de Antwerpsche archiefbronnen (4).

GROENENBORCH EN VAN DALE, HEEREN VAN DE KANARISCHE EILANDEN

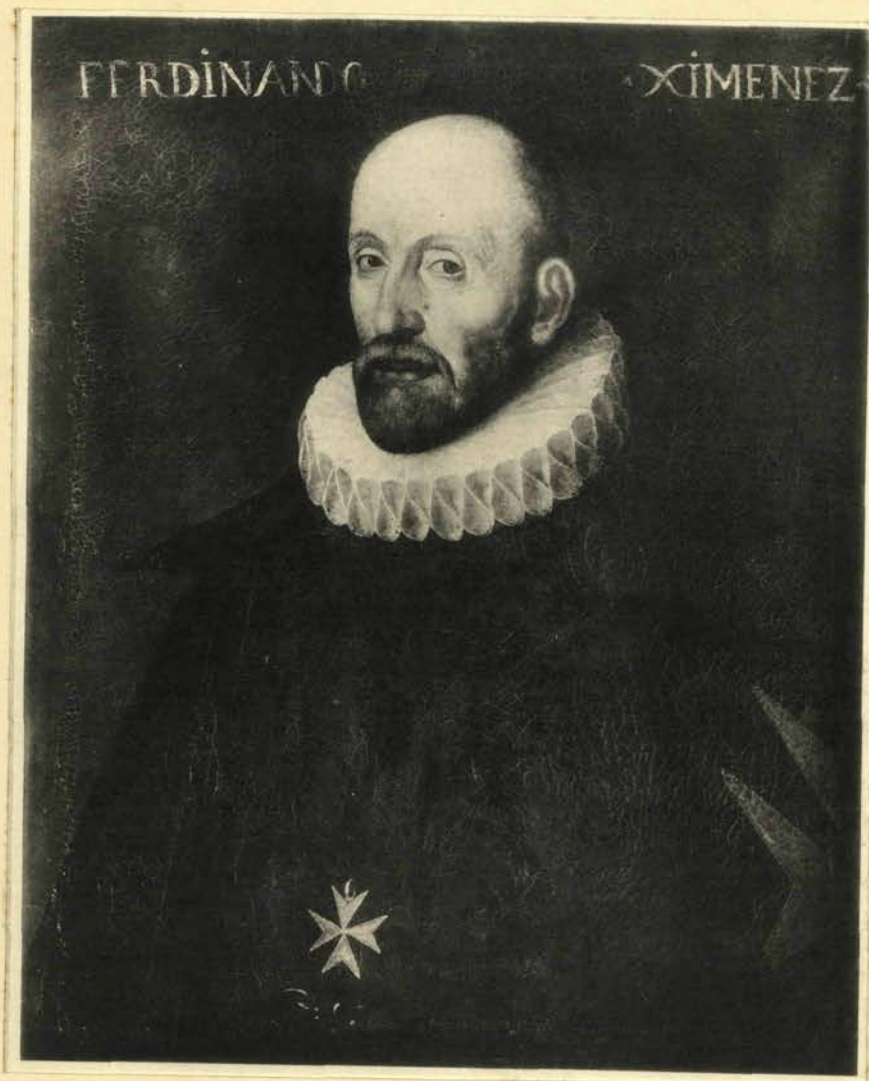
Ziehier de feiten die tot de legende hebben aanleiding gegeven. Een koopman van Duitsche afkomst, Jacob Groenenborch, ook geheeten Groenenbergh, van Groenenberghe en Monteverde, waarschijnlijk getroffen door de nieuwigheid en den bijval van de reis der Kanarische schepen van 1508 en veel verwachtend in de toekomst van de Kanarische

(1) *Antw. Stadsarchief*. Certificatieboek, 1599, f° 5.

(2) *Ibidem*. Certificatieboek, 1573, f° 104.

(3) *Ibidem*. Schepenbrieven, 1584, G. Z., I, f° 130 v, en van 1606, M. N., I, f° 401.

(4) FERNAND DONNET. *Histoire de l'établissement des Anversois aux Canaries au XVIe siècle*. Bull. Soc. R. Géogr. Anvers, 1895.

2. Ferdinand Ximenes, 1525-1600.
Naar het schilderij in het bezit van Graaf di San Giorgio te Florence.

suiker, trad rechtstreeks in betrekking met de bewoners van de eilanden. In 1515 ging hij zelf naar Palma en stichtte er eene model-suikerinrichting. De zaak had een onverhoopt succes. In 1521 dacht hij zich geoorloofd, men weet niet op grond van welke redenen, den titel van Heer van Canarien voor zich op te eischen, zelf in officieele stukken. De Antwerpsche regeering protesteerde niet tegen deze titulatuur, alhoewel ze wist dat de Kanarische eilanden afhankelijk waren van den Spaanschen koning, haar wettigen suzerein.

Jacob Groenenborch bezat te Palma uitgestrekte suikerplantages, wijngaarden, vee, slaven, instellingen voor het fabrikeeren van suiker. Hij stierf er in 1532. Zijn weduwe, Margaretha Pyns, keerde te Antwerpen terug in 1535, waar ze overleed in 1544. Op 22 December 1535, had Jan van Halmale, in naam van de weduwe, te Arnemuïden het schip *La Catherine* uitgerust in bestemming voor Las Palmas (1).

Een van de zonen, Melchior, was in 1542 gehuwd met Maria van Dale, dochter van den koopman Paul van Dale die twintig jaar later, voor 48.000 Carolus gulden, het deel van zijn zoon en schoondochter afkocht dat deze hadden geërfd van Jacob van Groenenborch. Paul van Dale, die schepen van Antwerpen was in 1544, droeg eveneens de titel van « Heer van Canarien » (2).

De van Dale's onderhielden nog lange jaren, zeker tot 1582, een levendigen handel met de Suikereilanden. Op hun eigendommen te Tassacorte en Argual vergrootten zij voortdurend hun fabrieken voor allerlei soorten van suiker : blancos, moscabados, scumas, rescumas, nyetas, rapaduras, panelas en remieles. Geheele oogsten werden op de Antwerpsche Beurs verkocht. Verschillende Belgen bestuurden te Palma de uitgebreide plantages : Jan Aventroot in 1588, later nog een Oddaert van Lillo, buiten enkele familieleden van de van Dale-Groenenborch's zelve. Peter van Dale, zoon van Paul, bracht met zijn vrouw Margaretha van de Werve, een deel van hun leven in Afrika door, en stierven er ; zoo ook Jeroom Boote, Paul's schoonzoon, en een van de kleinzonen van den « Heer », Paul van Ghemert. De kassier van de firma, Frans Adriaenssens, verbleef eveneens op de eilanden, verwierf goederen te Palma, alsook zijn zoon Frans, die zijn Vlaamschen naam veranderde in Adriani.

TALRIJKE REIZEN VAN ANTWERPEN NAAR DE KANARISCHE EILANDEN

Buiten de van Dale's onderhielden een groot getal te Antwerpen gevestigde kooplieden, Portugeezen, Spanjaards, Italianen, regelmatige betrekkingen met de Suikereilanden. De lange lijst die we er zouden van kunnen samenstellen, volgens gegevens bewaard op het stedelijk archief, begint met de eerste jaren van de XVIe eeuw. Wij hebben ze alleen opgemaakt voor de jaren 1549-1555, naar het register van den makelaar in zeeverzekeringen dat we meermaals vermeld hebben. Niet minder dan zestig vertrekken naar en aankomsten van de Kanarische eilanden hebben we opgeteekend. De namen van de schippers en kooplieden

(1) A. J. GORIS. *Les colonies marchandes*, bl. 163.

(2) Het is onze voorganger, archivaris P. Génard, die voornamelijk de legende verspreid heeft van Paul van Dale, erfgenaam van de Kanarische eilanden door zijn huwelijk met Elvira Perez, dochter van Lopes, Vrouwe van de Gelukkige eilanden. *Notice sur l'hôtel de Moelnare et van Dale*, bl. 10 (overdruk).

behooren evenveel aan Zuidelijke handelaars als aan Nederlanders. Het Italiaansche huis Affaitadi betrok uit de eilanden enorm veel suiker van af de eerste jaren der eeuw ; in ruil zond het zijden stoffen, door bemiddeling van zijn agent, Louis de Balbao (1).

In 1540, rustte de Genuees Silvester Cataneo, koopman en meceen, beschermer van Plantijn, het schip *la Concepcion* te Arnemuiden uit, in bestemming voor de Kanarische eilanden ; behalve suiker en stroop, bracht het allerlei andere koopwaren uit Afrika mede (2).

Een Jan van Trill, gezeten te Palma, staat in 1559 geregeld in betrekking met Melchior Groenenborch ; deze verleent hem een hypotheek op zijn goederen, ten beloope van 912 ponden Vlems (3). Een ander Antwerpsch koopman, Helman van den Mannacker, laadde in zijn schip *De Zeewolf*, kapitein Kornelis Janssens in 1563, zeer verschillende artikelen voor de eilanden (4). De uitgevoerde waren bestonden meestal in de traditioneele voortbrengselen van de Vlaamsche en Brabantsche lakenweverijen. Guicciardini merkt op dat de Antwerpenaars naar de Suikereilanden ook kwikzilver zonden, dat Spanje tot dan toe in groote mate had uitgevoerd. Hetzelfde jaar, 1563, moest het schip *Jonas*, van Pedro de Summariba te Antwerpen uitgerust door Jeroom Curiel en Jan Peccaert in bestemming voor Barbarije, op zijn terugtocht bij de Kanarische groep landen. Vermits Pedro de vereischte koninklijke toelating niet bezat om in de Berberische staten handel te drijven, moest hij zijn schip op bevel van 't gerecht in Canaria lossen en verkoopen. Er ontstond een lang proces van Pedro met de kooplieden-reeders die den kapitein zijn kosten niet wilden betalen (5).

Louis de Quesada, van de bekende Spaansche familie van dien naam, had zeven jaar op de Kanarische eilanden doorgebracht, van 1560 tot 1566. Na er zijn zaken geregeld te hebben, keerde hij te Antwerpen terug en woonde hij bij zijn schoonmoeder in het geschiedkundige huis « Bologna », in de Lange Nieuwe straat (6). In 1566 eveneens, verbleef te Antwerpen Andries Henricx « coopman uyt Canarien ». In November 1574 ging de handelaar Kornelis de Ruyter zich te Palma vestigen, waar hij vervoegd werd door zijn zuster Anna en haren man Thomas Cocquiel. In 1594 ontmoeten wij nog te Palma de Antwerpsche kooplieden Pasqual Leardin, Coymans en Vrancx.

Frederik van Asseliers, zoon van den Antwerpschen gemeentesecretaris Jan van Asseliers, ontsnapte in 1611 aan een schipbreuk bij de Kanarische eilanden. Als aandenken en uit erkentelijkheid voor zijn redding, schonk hij bij zijn terugkeer aan de kerk van Schelle, bij Antwerpen, een kostbaar glasraam (7).

Nevens Palma, trok Teneriffe verschillende van onze landgenooten aan, o. a. de familie Antoon van Wichelen. In 1571 hadden de kooplieden Jan le Vasseur en Joos Fortsen het schip *de Vliegende Hert*, onder den Antwerpschen kapitein, Frans Rochus, uitgerust in bestemming voor Teneriffe en Palma. Door stormen opgejaagd, raakte het schip land op de

(1) J. DENUCE. *Inventaire des Affaitadi, banquiers italiens à Anvers, de l'année 1564*. Antwerpen, 1934.

(2) J. A. GORIS. *Etude sur les colonies marchandes méridionales*, bl. 165.

(3) *Antw. Stadsarchief*. Collectanea, 1555-1559, f° 333 b.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Certificatieboek, 1563, f° 194.

(5) *Antw. Stadsarchief*. Rekwestboek, 1564, II, f° 88 v.

(6) *Antw. Stadsarchief*. Rekwestboek 14 (1566), f° 186 v.

(7) J. TH. DE RAADT en J. B. STOCKMANS. *Geschiedenis der Gemeente Schelle*. Lier, z. d., bl. 154.

lersche kust ; zijn lading werd er aangeslagen. In den loop van het proces dat er uit volgde met de verzekeraars, ontmoetten we opnieuw Ferdinand Ximenes en Ruy Nunez. — In 1584 kwam de Portugeesche koopman Simon Sueiro, consul van zijn natie te Antwerpen in 1571, vóór notaris van Woelput aan zijn verzekeringspremie verzaken op het schip *de Walvisch*, van Jacob Pietersen van Enckhuysen, dat van de Kanarische eilanden in de Scheldestad was aangekomen (1).

Gedurende den oorlog met Spanje, vooral na de vernietiging van de onoverwinnelijke *Armada* in 1588, bezochten minder gewenschte landgenooten de Kanarische eilanden : in 1599 werd Gran Canaria aangevallen door de twee honderd schepen van Pieter van der Hagen, of onrechtstreeks door Balthasar de Moucheron. De stad werd verwoest met meerdere andere plaatsen op Teneriffe, Palma en Gomera. Het was het voorspel van de overmeestering van San Thomé en den ondergang van de Portugeesche heerschappij, de opkomst van het Nederlandsch gezag in Afrika.

De handelsverrichtingen van de Antwerpsche kooplieden gingen niettemin voort in de eerste helft van de XVIIe eeuw. Jammer genoeg blijven er ons enkel karige brokstukken uit hun boekhouding, opgenomen in procesakten of notarieele stukken. In een rekening van Francisco Sanchez van 1618 die in proces lag met Cecilia Corea, erkent de Portugees zijn aandeel, 803 ponden Vlems, in de lading van *Het blaue schip*, kapitein Barent Janssen, varende van Amsterdam op Teneriffe. Op 6^e Mei van 't zelfde jaar had hij 60 stukken saai van Hondshoote, 331 pond waard, in het schip *De Duyvel*, kapitein Jan Aernouts, medegegeven dat uit Zeeland eveneens naar Teneriffe vertrokken was. Voor een niet voorziene landing te Madera, op 14 October 1618, van het *Het blauw Peert* dat ook saai van Hondshoote van hem bevatte, moest hij een bijkomstigen post van 8 pond 3 sch. betalen (2).

Onze makelaars in zeeverzekeringen gingen niettemin voort, ondanks de Spaansche oorlogen, polissen op te stellen voor schepen die van de Kanarische eilanden op Holland vaarden ; zoo verzekerde Chrysostoom van Immerseel, op 16 November 1620, voor 50 pond, verschillende koopwaren in het schip *Ste Pieter*, kapitein Sibert, voor Pietro Pasqual de Decker.

Het jaar vóór de voleinding van Blaeu's muurkaart brachten zeeverzekeraars vóór den Grooten Raad van Brabant een proces, betreffend het schip *Willem van Londen*, kapitein Jan Belt, met suiker van Palma geladen, bestemd voor Londen.

BETREKKINGEN MET DE KAAP-VERDISCHE EILANDEN

De Groenkaap was het punt van de oude wereld van waar de Spaansche schepen meestal in volle zee staken voor Amerika, zooals blijkt uit zekere verzekeringspolissen van den Antwerpschen makelaar van 1549 dien we hooger vermeld hebben. Zijn register teekent o. a. de overeenkomst op, betreffend het schip *Sant Antonio*, van de Groenkaap op Honduras varende ; de premie bedroeg 10 % van de waarde der koopwaren. De makelaar, Juan Henriques, in 't begin van 1562, vermeldt eveneens twee polissen van Ruiz de Bergara, voor het

(1) *Antw. Stadsarchief*. Notaris van Woelput, 22 Januari 1584.

(2) *Antw. Stadsarchief*. Proceszakje n^o C. 3101.

schip van Antonio del Rio en Juan Perez de Lezcario, en voor het schip *San Salvador*, van l'Espinosa, van de Groenkaap naar Nieuw Spanje, of Mexico, zeilend.

De Hollanders hadden spoedig het belang van Cabo Verde erkend als basis voor hun bewegingen in de Amerikaansche en Afrikaansche wateren. De Kaap-Verdische eilanden maakten de eerste etape uit van de rebellen in de verovering van Guinea. Van in 1592 hadden zij er vasten voet. Ze noemden ze de Zouteilanden omdat ze gelukkig waren er het zout te vinden dat ze niet meer konden opdoen te San Lucar en Santa Maria in Spanje.

Pieter De Marees heeft het eerste uitvoerig relaas over de eilanden gepubliceerd in 1602 (1). Een tweede beschrijving van de streek is eveneens afkomstig van een uitgeweken Antwerpenaar, Pieter van den Broeck. Deze stelde vast dat de Franschen met de Groenkaap sedert 1605 zulke drukke betrekkingen onderhielden dat vele inboorlingen Fransch spraken. Het dagboek van onzen landgenoot (2), later naar Indië geroepen met de eervolle opdracht die men kent, is echter van meer belang voor Angola, zooals we verder zullen zien.

De notarisboeken deelen op hunne beurt allerlei gegevens mede over de bedrijvigheid van Portugeesche-Antwerpsche kooplieden in de omgeving van de Groenkaap. In 1620 stierf er een lid van de familie Milan, verwant met de grootste adellijke Portugeesche families te Antwerpen : « Gomez Rodriguez Milan defunto que Dios aja, o qual falleceo en Cabo Verde » (3).

ACHTERUITGANG VAN HET VERKEER MET DE AFRIKAANSCH EILANDEN

Niettegenstaande de noodlottige sluiting van de Schelde in 1648, verzaakten de Vlaamsche kooplieden niet aan het verkeer met de Atlantische eilanden. De boeken van den notaris M. H. Peres vermelden vele handelsverrichtingen met de Kanarische eilanden, verschillende jaren na de onderteekening van het verdrag van Munster (4). In 1662 vertrok o. a. Pedro de la Rosa van Antwerpen naar de Suikereilanden voor rekening van den Spaanschen grootkoopman Alonso de Palma Carillo. Twee handelaars, Nikolaas Mustelier en Pedro Berdonas te Laguna in Teneriffe verblijvend, waren toen ook in betrekking met het Antwerpsch-Italiaansche huis, Ascanio Martini. In de jaren 1668-1669 werden door den Antwerpschen makelaar Boon, drie schepen met graan en andere waren geladen, varend van Hamburg op de Kanarische eilanden.

Toen kapitein Diego de Soria te Antwerpen aankwam van Orotava op Teneriffe, in 1683, maakten talrijke handelaars van de gelegenheid gebruik om hun zaken te regelen met landgenooten die op de Suikereilanden verbleven. We zien bij voorbeeld een Frans Caillault en een Balthasar Bosschaert om betaling verzoeken van zekere bedragen aan Geeraard Grashuysen en gezelschap, te Teneriffe. Anna-Maria de Pret, dochter van Thomas

(1) P. DE MAREES. *Beschryvinghe ende historisch verhael van het Gout koninkryk van Gunea*. Uitgegeven door S. P. L'Honoré Naber. 's Gravenhage, 1912 (Linschoten Vereeniging, deel V), bl. 6 en volg.

(2) *Journaelsche aentyckening van 't gene my op myne reysen soo van Cabo Verde, Angola, Guinea en Oost Indiën voorgevallen is*. — Het werk van P. Weeda over Pieter van den Broeck zegt bijna niets over Afrika.

(3) *Bijdrage tot de Geschiedenis van Oud Spaansch-Portugeesche Geslachten in de Nederlanden*. Antw. Archievenblad, 1928, blz. 8 van den overdruk.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Protokollen van notaris Em. H. Peres, van 1695-1696, f° 168-169.

de Pret, stamvader van de bekende patriciërsfamilie, weduwe van Jan-Baptista Huart, oud-tresorier van de stad, gaf aan de Soria een procuratie mede voor Jan-Baptista del Campo die te Santa Cruz op Teneriffe woonde. Het schip *Anna Cornelia* dat Diego de Soria naar Afrika bracht, nam verschillende opdrachten mede van de Antwerpsche firma's Pedro de la Rosa, Thomas Mulan, Frans Caillault, Michiel van der Vorst; een tweede vaartuig, *la Fortuna*, was bevracht door de handelaars Jan-Baptista van Praet en Balthasar Bosschaert. Onze Diego de Soria moest vooral vragen, in naam van den koopman Pieter Van Heurck, naar de door Louis Ellebo, woonachtig op de eilanden, verkochte stoffen. Zeer jonge lieden bevonden zich aan boord van de schepen en gingen zich bij de Belgische kolonie verwoegen: Mathieu Frans Bal, 18 jaar oud, vertegenwoordiger van Bosschaert en van Praet op Canaria; anderen waren in dienst van de Soria, o. a. een knaap van 14 jaar, Jan-Frans Stooter.

Te Teneriffe werd de Soria opgewacht door Juan Jansen Verschueren, zijn zakenman die in betrekking stond met markies de Villa Nueva del Prado. In de jaren 1685 tot 1690 kwam de Soria nog meer dan eens te Antwerpen verslag uitbrengen over verschillende handelsoperaties. Hij maakte zijn testament op vóór notaris Em. H. Peres. Deze heeft in zijn boeken een lange getuigenis van 14 Juli 1696 bewaard van Jan-Antoon Moermans, koopman te Laguna op Teneriffe, betreffende de schipbreuk van het Hamburgsche schip (legghboot) *de Prudentia*, van 150 ton, op de klippen van Orotava in Februari of Maart 1695 vergaan. Het vaartuig, onder kapitein Daniel Ellenbroeck, zeilde voor rekening vooral van Simon Koenraad de Schot en was door Moermans bevracht met wijn, in de haven van Santa Cruz op Teneriffe, in opdracht van Thomas Bayerly (1).

Om samen te vatten: de aanzienlijke handel van Antwerpen op de Kanarische en de Azorische eilanden, op Madera en de vestiging onzer landgenooten aldaar is vooral het gevolg geweest van den suikerinvoer in onze gewesten. Die handel werd overvleugeld door den invoer uit het eiland San Thomé. Wij hechten de geschiedenis van San Thomé aan die van Guinea, in het volgend kapittel. In de XVIIe eeuw was er daarenboven spraak van de Afrikaansche eilanden als voornaamste katoen opbrengende gewesten. Tusschen de papieren van een Antwerpsche handelsfirma die we niet met zekerheid kunnen identificeren, vonden we een « Advertimiento » of inlichting voor den koning waarin zijn aandacht gevestigd wordt op het katoen, het beste ter wereld, dat groeit in de Kaap-Verdische eilanden, op San Thomé en het Prinseneiland, en in Brazilië. De uitbating eischte bijna geen kosten. De winst werd op 90 % geschat (2).

DE SUIKERNIJVERHEID GEEFT AANLEIDING TOT DEN SLAVENHANDEL

Aan de ontwikkeling van de suikernijverheid is het ontstaan te danken van de grootste plaag die Afrika gedurende eeuwen geteisterd heeft: de slavenhandel. Wij komen op dit punt terug wanneer we spreken over Kongo en Angola. Antwerpen heeft zich voor dien handel ook geïnteresseerd; na Lissabon telde de Scheldestad in de XVIe eeuw het grootste getal kleurlingen.

(1) *Ibidem*, 1696. — F. DONNET. *Histoire de l'établissement des Anversois aux Canaries*, bl. 33-34.

(2) Medegedeeld in *Uilenspiegel, Revista bimestral, organo de la Asociacion Belgo-Ibero-Americana*. Antwerpen, 1934.

3. Kasteel Blauhof of Logenhaghen, te Basel (Oost-Vlaanderen).
verblijfplaats der Antwerpsche Ximenes. Naar Sanderus, Verheerlijkt Vlaanderen.

De suikervoortbrengst, sedert de oudheid, is ondenkbaar zonder den dwangarbeid van krijgsgevangenen, ook in het Oosten, van waar die nijverheid tot ons gekomen is. Het maken van suiker en stroop is een van de zwaarste en kostbaarste bedrijven. Zonder goedkoope arbeiderskracht, zonder slaven (kosteloze arbeidskracht), geen suiker op de Afrikaansche eilanden, noch later in Amerika : zonder negers, geen Pernambuco !

Op de Kanarische eilanden gebruikte men in den beginne de in de bergachtige streken van het binnenland gevatte bewoners, als slaven. Na het vertrek van de Portugeezen uit Madera, kan bij de Spanjaards het idee opgekomen zijn hen te vervangen door zwarte slaven, aangevoerd van de Afrikaansche kust naarmate deze meer en meer bekend werd. De slavernij in den modernen tijd zou verschuldigd zijn aan de suiker (1).

De muurkaart van Blaeu, van 1644, deelt weinig mede over de bedrijvigheid van onze landgenooten op de Afrikaansche eilanden. Alleen zegt ze dat bij de Kanarische eilanden de schepen elkaar ontmoetten die naar en van Nederlandsch Oost-Indië kwamen. De natuurlijke voortbrengselen worden er beter behandeld (2). De kaart bevat onderaan een zicht van de stad Canaria, die dus voor een van de twaalf voornamste Afrikaansche plaatsen genomen werd. In zijn atlas van 1662 verhaalt Blaeu de geschiedenis van de Kanarische eilanden volgens Gramaye : in 1405 veroverde Jean de Betancourt, Fransch edelman, het eiland Lancerote, in naam van Jan, koning van Kastilje (3). Maar nergens is er spraak van het initiatief noch van de bedrijvigheid van onze pioniers noch van Vlaamsche bezittingen. Gramaye vermeldt echter de verwoesting van de versterkte plaats Cayas, op Lancerote in 1618, door Algeriaansche zeeroovers en de ontvoering van 1468 mannen als slaven (4). Blaeu maakt meer gewag van de Kaap-Verdische eilanden, waar de Hollanders meer dan eens het fort Mayo aanvielen. Niet ver van daar, voegt hij er bij, op het eiland Sint Jakob, werd het fort genomen en verbrand door Francis Drake in 1585. Honderden schepen, zegt hij, komen op de Kaap-Verdische eilanden zout laden, met Duitschland, Engeland en Denemarken als bestemming. In denzelfden atlas worden twee bijzondere kaarten gewijd aan de Kanarische en aan de Kaap-Verdische eilanden.

(1) J. LUCIO DE AZEVEDO. *Epocas de Portugal Economico*. Lissabon, 1929, het kapittel : O imperio do açúcar, blz. 235-7.

(2) Zie de *Beschrijving van Afrika* op de muurkaart (*Bijlage*). Van de drie teksten (Latijn, Fransch, Nederlandsch) is de Nederlandsche de volledigste.

(3) De geschiedenis van Jean de Béthencourt biedt een zekere gelijkenis aan met die van Groenenborgh-van Dale. De Franschman liet zich « Heer » van de Kanarische eilanden noemen door Hendrik III, koning van Kastilje, na er de eerste Europeesche nederzetting gesticht te hebben, meer dan honderd jaar vóór de Vlamingen.

(4) *Africa illustrata*, bl. 157.

III. ZWART WEST-AFRIKA EN DE GOLF VAN GUINEA

DE HANDELSKAMER VOOR GUINEA TE LISSABON

Nauwelijks hadden de Portugeezen, ten koste van de offers die men kent, kaap Bojador omzeild in 1484, of de zeevaarders van andere landen stortten zich als om strijd in de zeeën langsheen de Afrikaansche kust, ondanks de banvloeken van den paus die aan den Portugeeschen koning het uitsluitend recht van handel op Guinea had toegewezen (1). Stuk voor stuk werd de West-Afrikaansche kust verder ontdekt; de Portugeezen hadden er druk af te rekenen met Vlaamsche, Fransche en Engelsche kapers, slaagden er ten slotte in hun gezag in Guinea en op de eilanden daaromtrent te vestigen, namelijk op San Thomé. Wij herinneren er enkel aan dat de kooplieden of handelsvennootschappen die van koning Alfonsus V het vijfjarenmonopool van den handel langsheen de kust en de Afrikaansche stroomen hadden bekomen, verplicht waren honderd mijlen nieuwe kust te ontdekken (2).

Te Lissabon werd de « Casa da Guinea » opgericht voor den slavenhandel, weldra uitgebreid tot de « Casa da Guinea e da Mina ». Kostbare produkten waren inderdaad in dezelfde gewesten gevonden waarvan de namen tot op dezen dag aan de respectieve kustgedeelten gehecht zijn gebleven: Slavenkust, Goudkust, Ivoorkust, Peperkust. De meeste van deze voortbrengselen, op de verschillende punten van de Guinea-oevers ingezameld, werden te koop gesteld op 't eiland San Thomé, dat het voornaamste centrum werd van den West-Afrikaanschen handel.

EERSTE VLAAMSCH E ONDERNEMINGEN NAAR GUINEA

Het boek *O Esmeraldo* van den Portugeeschen Achilles, Duarte Pacheco, bevat een uitvoerige leeskaart van de Afrikaansche kust. De schrijver bespreekt er den tocht van een Vlaamsch koopvaardijship dat in 1475 handel zocht te drijven in de streek waar, acht jaar te voren, de koning het fort Sam Jorge da Mina had opgericht. Maar God strafte de stoutmoedigen, zegt Pacheco, want hij vernietigde hun schip in 't zicht van de Slavenkust; de negers verslonden de vijf-en-dertig Vlamingen van de bemanning: zulks hebben we van de negers zelf vernomen en van Pedro Gonçalves Neto die daar verleden jaar was en kleedingstukken van de Vlamingen heeft weergevonden (3).

Van 1475 af, hadden inderdaad Brugsche kooplieden hun vertegenwoordigers naar Guinea gezonden. Diego Cao zou te Mina een onzer landgenooten hebben aangehouden, Eustache de la Fosse, van Bergen, die bezig was Vlaamsche koopwaren rechtstreeks op de

(1) *Acad. das Sciencias de Lisboa. Memorias Economicas*, 1789, dl I, bl. 198.

(2) BARROS. *Decada I*, liv. II, naar SANTAREM. *Recherches sur la priorité des découvertes des pays situés sur la côte occidentale d'Afrique*. Paris, 1842, bl. 77.

(3) *O Esmeraldo de Situ Orbis*. Uitgegeven door Augusto da Silva Dias, in *Boletim Sociedad. de Geogr. de Lisboa*, 1904, bl. 208.

Afrikaansche markt te verkoopen (1). Lissabon verdedigde ijverzuchtig het monopolie van den Indischen en West-Afrikaanschen handel. De Portugeesche onderdanen zelve waren niet vrij in de nieuw ontdekte landen te gaan en te keeren. Voor iedere reis was een bijzondere toelating noodig. De malageta (paradijskoren), of Guineesche peper, was een uitsluitend monopolie van de kroon (2). Van San Thomé werd het artikel in groote hoeveelheid op Antwerpen gezonden.

In 1506 had de monark de invoer van malageta ook in Europa verboden, om den handel in Indische peper niet te schaden. Dit schijnt echter niet met de waarheid te strooken vermits van 1505 tot 1513, Antwerpen uit Lissabon belangrijke hoeveelheden malageta bleef ontvangen, volgens de boekhouding van de Factoren van Vlaanderen (Feitores de Flandes) (3). Bestaat er eenig verband tusschen 's konings verbod en het konflikt dat juist toen uitbrak tusschen de Portugeesche kroon en een der voornaamste monopoliepachters, den reeder-koopman de Haro, gevestigd te Antwerpen? Dit konflikt had niet alleen onvoorziene gevolgen op handelsgebied, het had een geweldigen terugslag op de geschiedenis van de grootste maritieme ontdekkingen van den tijd.

DE DE HARO'S VAN ANTWERPEN, MONOPOOLPACHTERS VAN SIERRA LEONE EN GUINEA

Het huis der de Haro's, afkomstig uit Burgos en eerst gevestigd te Lissabon, zou zich vooral te Antwerpen ontwikkelen. Het had hier als vertegenwoordiger Diego de Haro, gehuwd met Joanna Pynappels, weduwe van Jacob van Dale (4). Van 1503 af zien we Diego uit Antwerpen naar Portugal, in bestemming voor Afrika, veel koper, zilver, laken en graan verzenden. In 1511 was een van zijn schepen door de Franschen gekeerd geworden die zegden in oorlog met Kastilië te zijn. De gouvernante Margaretha van Oostenrijk kwam krachtadig op voor het goede recht van de Haro's (5).

Het hoofd van de firma, Christobal, en zijn twee broeders, hadden met den Portugeeschen koning kontrakten afgesloten in den aard van die van den Portugees Fernao Gomes, van de Italianen Marchione en Affaitadi, van de Duitschers Welser en Fugger, voor groote

(1) Vergelijken we even het verhaal van Pacheco met dit van onzen Eustache de la Fosse. In 1479 bevrachte deze te Sevilla een karveel en ontscheepte in Mauretanië. Daar vernam hij dat op de kust van het tegenwoordige Spaansche gebied van Rio de Oro, het schip van een Brugsch handelaar gestrand was; zijn eigenaar was door de inboorlingen gedood geworden vóór dat de Kanarische visschers hem waren ter hulp gesnel. Toen hij zijn reis over zee voortzette, ontmoette Eustache de Portugeesche vloot van Diogo Cao die hem zijn schip ontnam. Gevankelijk naar Lissabon gevoerd, werd onze landgenoot er veroordeeld onthoofd te worden. Maar hij wist te ontkomen en vloed naar Vlaanderen.

(2) Pauselijk schrijven van 2ⁿ April 1506 « Desideras ut nobis », in *Corpo diplomatico portugues* (L. Aug. Rebello da Silva). Lissabon, Acad. das sc., dl I (1862), bl. 97.

(3) BRAANCAMP FREIRE. *Cartas de Quitação del Rei D. Manoel. A feitoria de Flandes*. In : Arquivo historico portugues, 1903. — J. LUCIO DE AZEVEDO. *Epoocas*, bl. 80.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Schepenbrieven, Collectanea 1499-1544, f° 85, Acte van 7ⁿ Mei 1522. Diego de Haro bewoonde een groot huis in de Coppenolstraat. Door de acte wordt op het huis een rente verleend aan zijn dochter Francisca, gehuwd met Maximiliaan Transilvanus, sekretaris van den keizer.

(5) Rekwest van Margaretha van Oostenrijk voor Diego de Haro aan den koning van Frankrijk, op 15 November 1511. LE GLAY. *Négociations diplomatiques entre la France et l'Autriche*, I, bl. 449.

handelondernemingen en zelfs ontdekkingsreizen. Vóór het jaar 1515, hadden Christobal de Haro, Diego de Covarubias en anderen, eene « kapitulatie » van de Portugeesche kroon bekomen voor de exploitatie van zekere rivieren in Guinea, voornamelijk in Sierra Leone. In 's konings boekhouding van 1515, staan « Christovam de Haram(sic) e seus parceiros, tratadores de Serra Lioa » vermeld als zouden ze een zeer groote som gestort hebben (1). De Afrikaansche kust, van Guinea tot aan het koninkrijk van Manicongo, was verdeeld in twee helften die om de vier of vijf jaren verpacht werden aan den meest biedende, die aldus « tratador » of « contratadore » werd en het uitsluitend recht van handel te drijven bezat op zijn gebied aan de voorwaarden die we gezien hebben (2).

Het huis de Haro mag aanzien worden als een voorbeeld van die veel besproken Guinea « tratadores ». Flotilles van zestien schepen soms, bevracht met koopwaren uit onze Nederlanden, werden door de firma naar Afrika gestuurd. In 1516 had een Portugeesch onderdaan, Stephanus Yusarte, zeven schepen van de de Haro's aangevallen en geplunderd waarvan de waarde op 16.000 dukaten geschat werd. Het was een ramp zooals men er in scheepvaartmiddens nog geen gekend had. De Antwerpsche regeering zond op 26 Februari 1517 een verzoekschrift aan koning D. Manoel om aan den reeder zijn verlies te willen vergoeden (3). Den 5ⁿ Maart daaropvolgend, liet de koning van Kastilië, onze Karel V, een zelfde klacht bij het hof te Lissabon toekomen (4); op 13ⁿ Maart drong de gouvernante Margaretha van Parma op hare beurt aan; ten slotte schreef keizer Maximiliaan in denzelfden zin een brief op 24ⁿ Maart. Den 4ⁿ April wendde Diego zich rechtstreeks tot den Portugeeschen koning; hij smeekte hem Nikolaas de Haro, hoofd van het huis, op denzelfden voet te behandelen als de Duitsche kooplieden die met de Portugeesche kroon economische overeenkomsten hadden afgesloten (6). In zijn rekwesit herinnert hij aan de twaalf jaren die hij te Lissabon had gewoond en de buitengewone diensten die hij bewezen had in het aankopen van groote hoeveelheden tarwe, wapens en allerlei. Diego beweerde dat de factor van de « Casa da Especeria », Antonio Salvago, de rechten en de bedrijvigheid van de handelaars aan de Guineesche stroomen verkeerdelijk verklaard had.

De koning van Portugal weigerde voldoening te schenken aan Diego en zijn hooge beschermers. Hij loofde enkel een premie uit aan hem die Stephanus Yusarte zou kunnen vatten (7). Hier hebben we de « onrechtvaardigheid » waarop Diego's schoonzoon, Maximiliaan Transilvanus, sekretaris van Keizer-Karel, later zinspeelde. Ten gevolge van dit meeningsverschil verliet de firma Portugal en bood haar diensten den koning van Spanje aan. In 't bezit van scheepvaartgeheimen betreffende de Amerikaansche en Indische zeeën, werd Christobal, Diego's broeder, te Madrid gretig onthaald. Wij zien in hem den aanstichter

(1) *Cartas de Quitação del Rei D. Manoel*. Arch. hist. portug., I (1903), blz. 358 en 278.

(2) Volgens het verhaal van een reis naar San Thomé van een Portugeesch piloot, uitgegeven door RAMUSIO, in *Viaggi*, rond 1553.

(3) *Documentos da Torre do Tombo*, bl. 397.

(4) *Archief van de Torre do Tombo*, te Lissabon. Gav. 20, m. 2, n° 34 : Carta de El Rey de Castella.

(5) *Ibidem*. Gav. 20, m. 2, n° 33, en gav. 15, m. 3, n° 25.

(6) J. DENUCE. *Privilèges accordés par les rois de Portugal aux Flamands et aux Allemands*. Arquivo historico portugues, Lisbonne, 1908.

(7) *Archief Torre do Tombo*, Lissabon. *Corpo chron. P. I.*, m. 21, doc. 29, van den 9 Februari 1517.

van Magellaan's beroemden tocht naar de Molukken en van de eerste reis rond de wereld, die aan Portugal het monopolie dreigde te ontnemen van zijn winstgevendsten handel, dien van de specerijen (1).

Wij zullen hier de verdere loopbaan der de Haro's niet schetsen. Wij herinneren er nog even aan dat zij de voornaamste reeders waren van den veel besproken tocht der *Copia*, van 1514, die de Rio de la Plata verkende, en waarvan de twee schepen te Antwerpen terugkeerden den 12° Oktober 1514, na te Madera te zijn binnengeloopen (2).

De firma was nu blijvend gevestigd te Antwerpen en ontplooid er een groote bedrijvigheid; ze verwierf er vele immobiliëre goederen. Jan de Haro, Diego's zoon, huwde er Maria van de Werve, dochter van Geeraard, burgemeester der stad. In financieele betrekkingen met de Fugger's, was de rol van de Haro's bij oogenblikken niet geringer dan die van de Duitsche bankiers (3). En indien we beweren dat het handelsbeweegredenen waren die de voorname drijfkracht tot de groote maritieme ontdekkingen geweest zijn en den geografischen horizon van de wereld verbreed hebben, dan denken we in de eerste plaats aan de reeders-kooplieden de Haro. Zij hebben het groot verkeer met West-Afrika ingezet, van uit Lissabon eerst, daarna uit Antwerpen. Na hun ongenade bij den Portugeeschen vorst, werd hun rol op financieel gebied te Lissabon in zekeren zin voortgezet door de Schetz'en, Antwerpsche bankiers, van wie we verder spreken.

HET KOPER, VOORNAAMSTE INVOERARTIKEL

VOOR ZWART WEST-AFRIKA

Welke waren de ruilartikelen in den handel met zwart West-Afrika en Guinea op dit oogenblik? De statistische tabellen van Braancamp-Freire en van Goris (4) geven hierop het antwoord, ten minste voor de regeering van Don Manoel, van 1495 tot 1521. Duarte Pacheco spreekt in de eerste plaats van koperwaren: ringen en armbanden, groote en kleine bekkens, Dinanderie-voorwerpen met één woord; maar ook kleine adelaars in geel koper, die doen denken aan de prachtige produkten van de Benin kunstnijverheid. Het staat thans vast dat de bewoners van Bini (Benin), in West-Afrika, het smelten van brons gekend hebben, namelijk de werkwijze « à la cire perdue » van de Portugeezen der XVIe eeuw (5).

(1) MAXIM. TRANSILVANUS. *De Moluccis Insulis*: Ferdinandus Magellanus et Christophorus Haro Caesari ostenderent, nondum quidem satis compertum utrum Malaccha Castellanorum finibus aut Portugallen. contineretur. — In zijn antwoord aan de Fugger's die zich steunden op een vonnis ten voordeele van de Haro, antwoordde de fiscaal Villalobos den 15 November 1543 te Valladolid: de Haro fue inventor de la dicha especeria y navegacion della (van de Molukken). — MEDINA. *Coleccion de documentos*, II, bl. 340, zegt dezelfde Villalobos: Diego de Haro, difunto, que hacia en Flandes los negocios de S. M. de la dicha armada.

(2) Zie onze *Magellan*, bl. 72 en volg. Tot staving van onze oude thesis (de Haro als reeder van den tocht der *Copia*) halen we nog een stuk aan uit het Indisch archief van Sevilla (Inventaris van Asensio, bl. 158) waarin staat dat Christ. de Haro, omtrent zes jaar vóór 1519, een karveel met koopwaren voor Brazilië had bevracht, maar dat de tegenwinden het schip naar 't eiland Hispaniola opjoegen, waar het aangeslagen werd (brief van licentiaat Rodrigo de Figueroa, rechter op Hispaniola, 20 Maart 1519).

(3) R. EHRENBERG. *Das Zeitalter der Fugger*, dl I, p. 358, en SCHULTE. *Die Fugger in Rom*, dl I, bl. 236, n. 1.

(4) J. A. GORIS. *Etude sur les colonies marchandes méridionales à Anvers*, blz. 240-244.

(5) *Antiquities from Benin in the British Museum*, waar het vraagstuk van het merkwaardig koperwerk het best behandeld wordt, volgens *Handbook to the ethnographical collections* (British Museum). London, 1925, bl. 252, n. 1.

4. Kongo-Angola op de wereldkaart in handschrift van André Homem, Antwerpen 1559.
(Nationale Bibliotheek te Parijs).

Men weet welken invloed de Vlamingen op de Portugeesche kunstontwikkeling gehad hebben, zoodat het niet onmogelijk is dat men in de bronsindustrie van Benin een naklank van onze Vlaamsche kunst zou vinden.

De oude Dinantsche kopernijverheid had in Afrika een afzetgebied gevonden dank aan de Portugeezen die te Brugge en te Antwerpen verbleven. Na Dinant, wordt Aken het centrum van de koperindustrie ; Nikolaas van Rechterghem van wien we gesproken hebben in 't hoofdstuk over de Kanarische eilanden, was van Aken afkomstig, en zal zich niet minder aan den uitvoer van metaalartikelen geïnteresseerd hebben dan aan die van suiker. Stonden de de Haro's niet in betrekking met hem en met zijn schoonzoon, Erasmus Schetz voor den inkoop van ruilartikelen in bestemming voor de Afrikaansche kust ?

Vóór 1527 had Diego de Haro een kontrakt met de Fugger's afgesloten voor het leveren van koper, ten beloope van 5827 ponden Vlems (1). Notarissen van Nuremberg stelden vele verkoopakten op van koper en afgewerkte metaalvoorwerpen voor Antwerpsche kooplieden ; wij bedoelen namelijk den notaris Michiel de Heyst van wien een lange lijst van benooidgheden bekend is, verkocht door Jaspas Breusel aan Pedro de Honante en Nikolaas de Beyca, in 1517.

DE SCHETZ'EN EN HUN HANDEL OP AFRIKA

Met Erasmus Schetz nam de uitvoer naar Afrika nog grooteren omvang. De Schetz'en, wier genealogische geschiedenis te zeer gekend is om er hier nog op terug te komen, zijn een der eerste nationale bank- en handelshuizen van de XVIe eeuw geweest (2).

De stichter van de firma, Erasmus Schetz, van Maestricht afkomstig, huwde in 1511 Ida, dochter van Nikolaas van Rechterghem, die hem onmiddellijk interesseerde voor zijn Duitsche-Portugeesche ondernemingen. In zijn jeugd had Erasmus te Lissabon gewoond. Hij opende een bijhuis te Leipzig, dat het centrum werd van zijn zaken in Duitschland. Guicciardini, vriend en bewonderaar van Schetz, vermeldt onder de te Antwerpen uit Duitschland aangebrachte voorwerpen : « silver geheel ende in klompen, quicksilver, rouw ende gesmeedt koper met onghelooffelijke menichte... alle soorten van metael wonderlyck groot van pryse ». Dit zijn juist de waren die in West-Afrika gevraagd werden. De maniljes, of metalen ringen van de Schetz'en werden als de beste ter wereld aanzien. Toen de Spanjaard Diego de Villegas er in 1540 te Aken bestelde bij den koopman Edmond Doppoghieter, eischte hij dat ze even goed zouden zijn als die van Schetz (3). Gedurende heel de XVIe eeuw heeft de familie het monopool bezeten van de kalamijnmijnen van Limburg (haar eigendom, volgens Guicciardini), die het onmisbaar bestanddeel voor het maken van geel koper leverden. De Schetz'en kontroleerden niet alleen de voortbrengst van het metaal te Aken ; zij verkochten ook de in geel koper gefabriceerde artikelen (4).

(1) J. STRIEDER. *Die Inventur der Firma Fugger von 1527*, blz. 79.

(2) R. EHRENBERG. *Das Zeitalter der Fugger*, dl I, blz. 365-372.

(3) *Antw. Stadsarchief*. Notaris Stryt, 1540, dl II, bl. 22.

(4) W. MOLLENBERG. *Die Eroberung des Weltmarktes durch das Mansfelder Kupfer*, bl. 78, volgens J. STRIEDER, loc. cit., bl. XXXVI, en R. A. PELTZER. *Geschichte der Messingindustrie*, Z. Aach. Gesch. Ver., XXX (1908), blz. 238 en 317.

Erasmus Schetz, heer van Grobbendonck in 1545, was een intellectueel zeer ontwikkelde persoonlijkheid, bevriend met Erasmus van Rotterdam, dien hij aanzette te Antwerpen te komen wonen (1). Hij was tevens bankier van Keizer-Karel, de eenige die hem 10.000 pond voorschoot toen de vorst geen geld meer had om de schepen uit te rusten die hem in 1523 van Londen naar Spanje zouden voeren. Na zijn dood, op 30 Mei 1550, volgde zijn zoon, Gaspar Schetz, hem op. De Limburgsche mijnen werden verpacht aan een vennootschap waarvan deel uitmaakten : Melchior, Balthasar en Koenraad Schetz, Christoffel Pruynen, voornaamste beheerder, en Adriaan van Hilst, de factor van Leipzig (2). De produkten van deze mijnen « en les montagnes d'Allemania » zooals de herstichtingsacte van 1552 zegt, waren grootendeels bestemd voor Guinea. Toen Gaspar Schetz in 1555 als financieele factor van den Spaanschen koning te Antwerpen werd aangesteld, moest hij van alle persoonlijke handelszaken afzien. Hij ontving in zijn prachtige woning, in 1552, zijnen Engelschen kollega, Thomas Gresham, bij zijn aankomst alhier. De mijnvennootschap helde naar den ondergang na het vertrek van Christoffel Pruynen toen die benoemd werd tot ontvanger en tesorier van de stad Antwerpen. Was het met de maatschappij op 1 Januari 1569 gedaan, zooals het kontrakt van de tweede verlenging van de vennootschap het schijnt te zeggen ?

Kort daarop is de mededinging gekomen van de Zuid-Duitsche nijverheid, vooral van de Fugger's, die met den Portugeeschen koning overeenkomsten afsloten voor het leveren van buitengewone hoeveelheden koper, uit hun mijnen van Thuringen, Hongarije, Tyrol en Karinthië. Sedert 1494 stonden de Fugger's in betrekking met Antwerpen voor den verkoop van koper, te vervoeren over Dantzig. In 1527 bezaten ze een stock koper van 200.000 gulden in de Scheldestad (3). Op 20 Januari 1548 werd te Antwerpen, in de koninklijke Portugeesche faktorij, een van de typische koperkontrakten afgesloten tusschen Juan Rebello, faktor van den koning van Portugal, en Christoffel Wolf, vertegenwoordiger van de firma Antoon Fugger en neven (4). Deze namen aan, voor de « negers van Guinea », het volgende te leveren : 6750 quintalen geelkoperen ringen voor den handel te Sam Jorge da Mina, 750 quintalen ringen voor ruil in Guinea ; 24.000 urinebekkens en 1.800 bekkens met breeden boord, 4.500 barbierbekkens, 10.500 ketels in geelkoper met handvatten, alles binnen de drie jaar aan de overheden van de Casa da Yndia y Mina te bezorgen.

Deze ongehoorde handel in koperen voorwerpen moet zijn weerslag gehad hebben op de ontwikkeling der metaalindustrie in onze gewesten eerst, in centraal-Europa daarna. De Europeesche produkten werden geruild tegen ivoor, goud, peper, slaven van West-Afrika. Kooplieden van andere natiën, konkurrenten van de Portugeezen, volgden weldra het voorbeeld van Antwerpen. Zij haalden het koper en het zilver uit de mijnen der Fugger's, en ondanks de Portugeesche smaldeelen die langsheen de kust kruisten van de straat van

(1) Een reeks van 33 brieven van Er. Schetz aan Erasmus bevindt zich te Basel, en werden gedeeltelijk medegedeeld door P. S. ALLEN en H. M. ALLEN. *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami*. Oxonii, 1926-34 (dlen VI-VIII).

(2) P. GENARD. *Un acte de société commerciale au XVIe siècle. (La maison Schetz frères à Anvers)*. B. Soc. royale Géogr. Anvers, 1883.

(3) Acte vóór notaris Peter van Lara (de Lovanio), op de stadsbibliotheek te Leipzig, uitgegeven door J. STRIEDER. *Aus Antwerpener Notariatsarchiven*. Berlin-Leipzig, 1930, bl. 451.

(4) STRIEDER. *Ibidem*, bl. XXXVIII.

Gibraltar tot 't eiland San Thomé, landden Franschen en Engelschen (deze voorzeker van 1558 af) in de streek van Sam Jorge da Mina en verkochten er aan de negers hun waren aan voordeeliger prijzen dan de Portugeezen (1).

SAN THOME, EKONOMISCH CENTRUM VAN ZWART AFRIKA, EN ZIJN REGELMATIG VERKEER MET ANTWERPEN

De Afrikaansche produkten die in de Casa da Mina te Lissabon ontladen werden, namen meestal den weg naar Antwerpen, de groote verdeeler van Afrikaansche grondstoffen, waar weldra de machtigste kolonie Portugeesche kooplieden gevestigd was. In Afrika zelf bleef het eiland San Thomé lang het geestelijk en economisch middenpunt van Guinea, dank aan het verblijf aldaar van handelaars uit alle landen en aan zijn suikeropbrengst. Van de eilanden Madera, Azoren en de Kanarische groep was de suikerkultuur inderdaad naar de Groenkaap overgegaan, maar meer nog naar San Thomé. Een legende, door de Portugeesche auteurs trouwens weerlegd (2), wil dat de Joden in 1493 op het eiland de suikerindustrie zouden ingevoerd hebben. Niet vóór 1529 mag men echter spreken van suikerplantages en -nijverheid. Op dit oogenblik verbleef er de factor, Jan Lobato, en kwamen er fabrieken in werking, dank aan de overvloedige arbeidskracht uit Guinea.

Wij hebben elders van de aanzienlijke suikerverhandelingen gesproken van de Affaitadi's, Italiaansche kooplieden die van Lissabon naar Antwerpen in de eerste jaren van de XVIe eeuw gekomen waren; tot in 1556 bezaten zij hier een groot magazijn, uitsluitend bestemd voor de San Thomé-suiker (3). Een niet minder befaamd Antwerpsch-Portugeesch huis, dit van Nikolaas Rodrigues, vóórvader der Rodrigues d'Evora y Vega, waarvan we verder spreken zullen, hadden in 1543 op San Thomé een factor, Duarte de Lemos, die op één dag soms 2500 arrobas suiker opkocht (4). Een andere Portugees die te Antwerpen woonde, Pero Lopes Alleman, noteert in zijn inkomstboek van 1550-1556 verschillende soorten suiker van San Thomé in onze gewesten aangevoerd (5). In een schrijven van 23 November 1559 gewaagt hij van zijn « suikercompagnie » : na minha companhia en asuquares de Sao Tomé. Bestond er een groep reeders die een regelmatige scheepvaartdienst van Antwerpen

(1) In *Hakluyt's Principal Navigations*, deel VI (1904), bl. 52, worden de voornaamste artikels opgesomd die de Engelschen vóór 1562 in Guinea aanbrachten : manils of brasse and some of leade ; basons of divers sorts, but the most lattin ; pots of coarse tinne, of a quart and more ; some wedges of yron ; margarites and certaine other sleight beads ; some blew corall ; some horse tailles ; linnen cloth principally ; basins of Flanders ; some red cloth of low price and some kersie ; kettles of Dutchland with brazen handles ; some great brasse basons graved such as in Flanders they set upon their cupboards ; some great basons of pewter and ewers graven ; some lavers such as be for water ; great knives of a low price ; sleight Flanders caskets ; chests of Roan of a lowe price or any other chests ; great-pinnes ; coarse French coverings ; packing sheets good store ; swords, daggers, frise mantels, and gownes, clokes, hats, red caps, Spanish blankets, axe heads, hammers, short pieces of yron, sleight belles, gloves of a low price, leather bags and what other trifles you will.

(2) J. LUCIO DE AZEVEDO. *Epocas de Portugal Economico. Esboços de historia*. Lissabon, 1929, bl. 238.

(3) J. DENUCE. *Inventaire des Affaitadi*, bl. 64.

(4) Proces van Rodrigues met de Antwerpsche schippers die de suiker vervoerd hadden, vóór het kollege van burgemeester en schepenen en vóór de consuls van de Portugeesche natie te Antwerpen (1543).

(5) « En 1551, em 27 d agosto. Me deu firmadas odi per Jan Amrique 100 p. de San Tome à Lixbona em a nao de Franco Portugues a 6 por cento $\frac{1}{4}$ por Fernam Lopez.

» 1552, em 15 de maio. Me deu Rui Mendez firmadas por Jan Amrique 366.13 p. de San Tome a Lixbona sobre mil a (robos) de acuquar carreguadas na naao de Y° Pirez de Zurara, pertenenes a Fernao Lopez a 13 $\frac{1}{4}$ por cento. »

op San Thomé onderhielden? Rond 1581 vermelden de archiefstukken « schippers van St. Thomas ». Zij vervoerden graan en tarwe, waarnaar altijd vraag was in de Portugeesche koloniën. Ten slotte hebben we ons overtuigd dat het hier ging om schippers van St. Omaars, in Noord-Frankrijk; de naam St. Omaars werd inderdaad ook San Thomé en Saint Thomé geschreven, fonetische schrijfwijze voor Saint-Omer, naam die op den buiten nog steeds wordt uitgesproken Sintomé (1).

Het register van den makelaar in zeeverzekeringen waarvan we hooger spraken, vermeldt een honderdtal reizen op San Thomé in de jaren 1549-1555. Dit getal zegt genoegzaam hoe druk de betrekkingen waren tusschen Antwerpen en de golf van Guinea. De volgende jaren was het verkeer niet minder groot, volgens de aankomsten en vertrekken van schepen die Juan Henriques in zijn twee boeken, van 1563-1564, heeft opgeteekend. Een ander makelaar in scheepsassurantiën, Hipolito Balbani, van wien slechts enkele stukken bewaard zijn, spreekt van een groot schip, *San Spirito*, kapitein Simon Gonzales, van San Thomé op Lissabon varend, dat met man en muis verging bij het Prinseiland, in 1564. Een verzekeringspolis van het volgend jaar, opgemaakt door Alonso de Palma voor het schip *S. Pedro*, kapitein Jan Martinho, van San Thomé voor Lissabon en Antwerpen bestemd, gaf aanleiding tot een proces met de zes-en-twintig verzekeraars van de lading suiker. Op 7 December 1563 had een Hendrik Thomas voor 450 pond een gedeelte van de lading van het schip van Dierick Rolle verzekerd, dat van Amsterdam vertrokken was naar Lissabon, San Lucar en San Thomé.

De West-Afrikaansche kust en de golf van Guinea hadden dikwijls het bezoek van Fransche, Engelsche en Nederlandsche kapers, ondanks de verdragen die hun landen met Portugal hadden afgesloten. Sedert onheuglijke tijden beweerden de Genuezen en de Franschen er het recht te hebben handel te drijven (2); de laatsten hebben hunnen sluikhandel maar opgegeven toen de koning van Frankrijk openlijk Guinea had toegevoegd aan de concessies van de (Fransche) West-Indische compagnie.

PORTUGEESCHE-HOLLANDSCHE STRIJD OM SAN THOME :

BALTHASAR DE MOUCHERON EN JORIS VAN SPILBERGEN

Wij moeten bekennen dat de Portugeesche handel het meest te lijden had van onze landgenooten, de Hollandsche en Vlaamsche rebellen die, sedert het einde van de XVIe eeuw, Spanjaards en Portugeezen op zee meedoogenloos bestreden. Men kent niet juist het aandeel van de Antwerpsche reeders in die handels- en scheepvaartondernemingen tegen den Iberischen vijand. Twee namen van zee- en kooplieden moeten echter voorop gesteld worden, die van Balthasar de Moucheron en van Joris van Spilbergen. Sedert 1594 bezat de eerste reeds factorijen op de Afrikaansche Westkust; zijn vertegenwoordigers, Tobias de Beaulieu en Lodewijk van der Willigen, waren gezeten te Zoalo en te Puerto Dalo (3).

(1) Volgens een mededeeling van den Heer E. Deligny, archivaris van Sint-Omaars. — Over de schrijfwijze San Tome = Saint Omer, zie *Requestboek* n° 34 (1518), f°s 131v, 162, 171 (*Antw. Stadsarchief*).

(2) *Recueil de divers voyages faits en Afrique et en Amérique*. Paris, 1674, L. Billaine; zie de inleiding (*Au Lecteur*).

(3) J. H. DE STOPPELAER. *Balthasar de Moucheron*. 's Gravenhage, 1901, bl. 134.

Kornelis de Moucheron was bedrijvig in het binnenland, waar hij de rivieren Senegal en Gambia was opgevaren. Hij had een versterking doen bouwen in de Guineesche golf ; deze verleende werkdadigen steun aan de hier landende vloten, bestemd voor Oost-Indië, waarheen de vaart was begonnen onder Kornelis Houtman, in 1595. Op de kust zelf kon Sam Jorge da Mina het volgend jaar te nauwernood aan de Hollanders weerstaan. Twee jaar later werd het Prinseiland door verrassing aan de Portugeezen ontnomen. Kornelis de Moucheron werd er gouverneur. De Nederlandsche handel trok hier onmiddellijk voordeel uit en het ivoor, het goud en het ebbehout namen thans den weg naar Zeeland, in 1598 ; het zakencijfer steeg er tot twee millioen gulden per jaar. Het volgend jaar verscheen een vloot van drie-en-zeventig schepen, uitgerust door Balthasar de Moucheron, den koopman Pieter van der Hagen van Rotterdam, en door de Hollandsche Staten-Generaal, die zich van San Thomé eindelijk meester maakte. Die zege was het begin van de militaire en maritieme opkomst van de jonge republiek der Geünieerde Provinciën. Al de Portugeesche factorijen gingen in Hollandsche handen over, van af Gabon tot Sam Jorge da Mina, in 1637 veroverd. In 1612 had ook Balthasar de Moucheron zijn plan verwezenlijkt : in het koninkrijk Sabou hadden onze opstandige landgenooten het fort Nassau opgericht, bij kaap Corço, op drie mijlen van Mina.

Dit fort, dat op de muurkaart van Blaeu wordt aangeduid, werd in 1624 door de Staten-Generaal aan de Oost-Indische compagnie afgestaan, die zoo juist gesticht was geworden en al de Hollandsche vennootschappen opslokte die met Afrika handel dreven. Jan Maurits van Nassau zou er bijzonder prijs op gesteld hebben meester te zijn van de Portugeesche bezittingen in Guinea omdat die hem toelieten de plantages in Brazilië door Afrikaansche negers te doen bewerken. Aan deze verovering is ook de naam gehecht van den Antwerpenaar, admiraal Joris van Spilbergen.

In 1601 voerde hij het bevel over een vloot die uitgezonden werd om het Nederlandsch verkeer met Afrika en Oost-Indië te verzekeren. De schepen hoorden toe aan een groep reeders aan wier hoofd weer Balthasar de Moucheron stond. De vloot landde te Puerto Dalo, bij de Groenkaap, waar sedert jaren Fransche en Nederlandsche schepen vrij aanlegden ; verder ging de tocht naar het Zuiden, naar Refrisco, Annobon (1), Groot en Klein Corrisco, San Thomé, de Moucheron eilanden (aan de monding van de Rio d'Angra of Gabonrivier), overal strijdend tegen de Portugeezen. Op 23 December maakte van Spilbergen zich meester van de eilanden Elisabeth en Cornelia in de omgeving van Kaap de Goede Hoop, niet ver van Tafelbaai, naam door hem aan dit gedeelte van de kust gegeven. In de volgende hoofdstukken hernemen we het verloop van Spilbergen's tocht. De exploitatie van de Guineesche kust bracht aan onze Noorderbroeders, volgens de Portugeezen, zooveel winst op dat zij er de kosten van al hun vloten en ondernemingen in Oost- en West-Indië

(1) Zie een afbeelding van de gevechten aldaar in Theod. de Bry's *Indiæ orientalis pars septima, continens navigationes duæ, priam trium annorum a Georgio Spilbergio, trium navium præfecto, anno 1601, susceptam*. Het eiland Annobon draagt de wapens van de Moucheron, het eiland Refrisco die van Parduyn en de spreuk : Plaisir ailleurs.

mede dekten (1). Stippen we ten slotte nog de zeer goede beschrijving van Guinea aan, van 1682, werk van den Antwerpenaar, Pieter de Marees (Pierre des Marets), in dienst van een Amsterdamsche firma, die in 1600 de Goudkust bezocht, te gelijk met Balthasar de Moucheron (2).

De briefwisseling van de Antwerpsche kooplieden die den zetel van hunne zaken naar het Iberische schiereiland hadden overgebracht, brengt een echo soms van den strijd tusschen Hollander en Portugees om het bezit van San Thomé en Guinea. Het journaal van Chrisostoom van Immerseel noteert aldus het begin van de gevechten rond Sam Jorge da Mina : « op 18 September 1638, een Portugeesch eskader van veertien schepen verliet Lissabon met twintig andere hulpbodems ; het Spaansch-Vlaamsch eskader zou twee dagen daarna uitloopen ; den 25e van dezelfde maand kreeg men bericht van een treffen van twintig Hollandsche schepen van Sam Jorge da Mina ; men boorde er vier van in den grond ».

HANDEL OP DE GUINEESCHE KUST EN MET TIMBOUCTOU

De Portugeezen slaagden er in San Thomé te heroveren, een jaar vóór het afwerken van Blaeu's wandkaart, in 1643. De Hollanders bleven echter hun agenten sturen naar alle plaatsen van de kust. Zij zochten er vooral buffelhuiden, was, ivoor, in ruil voor sergiën en stoffen in alle kleur, kristal, tin, koperen ketels, messen, ijzeren staven, brandewijn (3). De Nederlanders deden wat in hun macht was om andere Europeesche handelaars, vooral Franschen en Engelschen, buiten het verkeer te houden.

De economische gegevens van Blaeu over Guinea, komen grootendeels van Pieter De Marees. Tot in zijn atlas van 1662, erkent Blaeu dat Sierra Leone nog veel door de Portugeezen bezocht wordt die er niet zoo zeer ivoor, was, verfhout en peper komen zoeken, dan wel goud dat er in overvloed is. De Peperkust wordt meer door de Hollanders en Franschen bewerkt. De meest door hen bezochte plaatsen zijn Sanguin, rijk aan malagetavoorraden, Sertres en Battoire, Synno, Seweroboe, Badoë, Grow, tot Wappa en Granchetrenium, dorp dat door de Franschen in « Parijs » omgedoopt werd. De inboorlingen drijven er aanzienlijken handel met de blanken en met de koningen van Timbouctou, die gaarne rijst, tarwe, palmwijn en goud komen uitwisselen tegen zout, dat naar Tegaza gezonden werd. De groote

(1) ...o comercio e tratto que os Olandezes de anos a este parte vao continuando na Mina, Costas e Rios de Guine com tao gran proveito e ganho que se tem por certo que o que de ali tira he a principal nerva e cabedal, com que se sustentao suas Armadas e as impresas que tem intentado em ambas as Indias e nas mais conquistas de meus Reynos... Schrijven van koning Filips III van Spanje aan den onderkoning van Portugal, van 7 November 1613, in TH. BUSSEMAKER. *Verslag van een voorloopig onderzoek te Lissabon, Sevilla, Madrid naar Archivalia*. Den Haag, 1905, bl. 30.

(2) Pieter De Marees is de kleinzoon van Jan de Marets Jacobsz, die te Antwerpen woonde tot de komst van Farnese. Zijn naam staat op een lijst van uitgeweken Antwerpenaars van 1586. Zie H. J. KOENEN. *Het geslacht de Marez*, in *Wapenheraut*, 1898, bl. 39. — Pieter De Marees heeft gebruik gemaakt van een oudere beschrijving van Guinea door Paludanus (ten Broecke), verschenen te Amsterdam, bij Corn. Claes : *Beschryvinghe van de gantsche custe van Guinea, Manicongo, Angola, Monomotapa... S. Thome, S. Helena, 't eyland Ascension, etc.* — Het verhaal van Pieter De Marees werd heruitgegeven door S. P. L'Honoré Naber, in de uitgaven van de Linschoten-Vereeniging, den Haag, deel V (1912) : *Beschryvinghe ende historische Verhael van het Gout Koninckryck van Gunea, anders de Gout-custe de Mina genaemt*.

(3) *Relation du voyage fait sur les costes d'Afrique en 1670-71, commençant au Cap Verd*, bl. 4. In *Recueil de Billaine*, 1674. Hetzelfde ongeveer staat te lezen in Blaeu's *Atlas* van 1662, bl. 119.

rijkdom van Timbouctou had al vroeg vele Europeesche kooplieden en gelukzoekers aange-
trokken. In 1618 werd een Engelsche handelsmaatschappij gesticht die zich ten doel stelde
Timbouctou te bereiken. Ook in de beschrijving die op de muurkaart van 1644 voorkomt,
drukt Blaeu op het belang van de groote stad, fel bezocht door laken- en katoen (gossampin)-
handelaars, waar overvloedig vee, tarwe, melk en boter te bekomen is — tegen zout dat
totaal ontbreekt.

Dezelfde kaart vertoont ook niet meer zekere benamingen van Nederlandschen oorsprong
op de Goudkust die de atlas van 1635 aangeeft : fort Nassau, Klein Acara, Groot Acara,
Ruygehoeck (bij kaap Corço), verder Klein Corisco. Integendeel vindt men in 1662, in de
omgeving van Sam Jorge da Mina, de oude vesting die nu voor goed Hollandsch is ge-
worden, in het binnenland wel de oude namen, maar op de kust een menigte Fransche en
Nederlandsche benamingen die er de oorspronkelijke Portugeesche vervangen. Men kan raden
wat er gebeurd is.

Voor de afbeelding van dit gedeelte van Afrika boven den evenaar, hebben de oude
kaarten van Ortelius en Mercator als voorbeeld gediend. Maar op het einde van de XVIe
eeuw komen de Hollandsche piloten met de uitslagen van hun Afrikaansche kaapvaarten.
Hun beschrijvingen en kaarten van Guinea brengen nauwkeuriger en overvloediger aandui-
dingen. Wij halen enkel de prachtige kaart van de Guineesche goudkust aan, van af kaap
Non tot kaap Lopo Gonsalves, gegraveerd door Baptista van Doetecum in 1602, naar S. Ro-
velasco en Louis Texera, ingelascht in Pieter De Marees' werk (1).

(1) *Effigies ampli Regni auriferi Guineæ in Africa siti, extensum inde ab insulis Atlanticis, vulgo dictis, de Cabo Verde... delineata per S. Rovelascum, et politioribus lineamentis figurata per Lodovicum Texeram, protocosmographum Regis Hispaniarum, Eodem anno editus est liber, amplam harum regionum descriptionem continens, per J. D. M(arees) (sc. 1602). Baptista Doetechomius sculpsit. Hugo Allardt Excudit. Opnieuw uitgegeven in S. P. L'Honoré Naber's editie van P. De Marees.*

IV. KONGO EN ANGOLA

KOPER- EN SLAVENHANDEL,

EKONOMISCHE FACTOREN VAN TROPISCH AFRIKA

Terwijl geografen als Pigafetta en Ortelius door hun schriften en kaarten den naam van het Christen Kongorijk verspreidden (*Congo regni christiani*), gebruikten de Portugeesche kooplieden bij voorkeur de benaming Angola voor Midden-Afrika en de kuststreek ten Zuiden van Guinea. Kaartmakers uit de vorige eeuw noemen heel dit land, Benguella inbegrepen, Zuidelijk Guinea. Ten slotte was Angola eene winstgevende kolonie, afgezien van den afschuwelijken slavenhandel, die er minstens sedert 1526 heerschte, ondanks de vredesverdragen met Affonso I, koning van Kongo (1). Daarenboven maakten al heel vroeg de rijke kopermijnen van het Hinterland het voorwerp uit van Portugeesche en Duitsche berekeningen. Wij zullen enkele woorden van ieder dezer twee gewichtige economische factoren van tropisch Afrika zeggen.

Het eigenlijke Guinea was de eerste streek die slaven « van de kroon » leverde. Van 1486 tot 1493, onder de regeering van koning Jan II van Portugal, waren 3589 negers opgelicht geworden, niet alleen voor industriele doeleinden in Afrika zelf, maar voor alle streken der aarde, voor alle zware en terugstootende beroepen, vooral in den landbouw. De voornaamste « bruggen » voor den slavenhandel waren Lagos en Lissabon. Te Lagos werd de eerste *Casa da Guiné* opgericht; later werd ze naar de hoofdstad verplaatst en kreeg den naam *Casa da Mina*. Een verkoophuis voor slaven (*Casa dos Escravos*) werd er aan toegevoegd voor het beheer van het nieuw bedrijf. In minder dan drie jaar, van 1511 tot 1513, werden er meer dan twaalf honderd slaven verhandeld. Naarmate echter andere volkeren aan Portugal het bezit van de Afrikaansche landen en zeeën betwistten, werd de slavenhandel uitgebaat door Engelschen, Franschen, Hollanders, Zweden, Denen, Duitschers. De Engelschen deden er in 1562 reeds aan mede: de kaapvaarder John Hawkins nam dit jaar drie honderd negers te Sierra Leone in om ze aan de Spanjaards van San Domingo te verkoopen. Bij de Guineesche volkstammen die malkaar onderling bevochten, ziet men de baatzuchtigsten hun vijanden aan de Portugeezen verkoopen (2). Ook nog volgens Blaeu, mengden dezen zich in sommige gewesten, onder andere te Beafari (Tangi Mai), onder de inboorlingen en werden zoo wild als de negers zelf.

De handel in slaven werd gedreven als die van een levenlooze koopwaar, niet per eenheden maar per inhoudsmaten, per « tonneladas » en gemiddelde gestalten. Als maatstaf gold de Indische « peça », ongeveer 1,75 m. metende, gemiddelde lengte van een volwassen neger. Drie van die eenheden vormden een vat, zoodat werd aangenomen dat drie negers de

(1) *Historia do Congo. Documentos. Obra posthuma do (Dr. Levy) Visconde de Paiva Manso*. Lissabon, Typ. da Academia, 1877, bl. 53.

(2) *Atlas van Blaeu*, van 1662, f° 112.

ruimte van een gewoon vat innamen. In de praktijk golden twee kinderen van 4 tot 8 jaar één eenheid ; drie negertjes van 8 tot 15 jaar, twee eenheden ; twee mannen van 35 tot 40 jaar waren opnieuw maar één eenheid waard. Van 1696 tot 1703 leverde de Portugeesche compagnie van Guinea, te Lissabon gevestigd, aan de Spaansche koloniën van Amerika 10.000 vaten negers, volgens de registers van inkomende en uitgaande rechten die bewaard zijn (1).

De Portugeesche hoofdstad telde natuurlijk het grootste aantal kleurlingen ; daarna komt echter Antwerpen, waar de doopsregisters vele geboorten van zwarte kinderen in de XVIe eeuw aangeven (2) ; het stedelijk archief en de notarisboeken vermelden meer dan één vrijlating van neger-slaven (3). Overal waar de Portugeezen zich vestigden, mag men zeker zijn onze landgenooten te ontmoeten, zij het als handelaars, zeelieden of missionarissen. Kapitein Cavazzi spreekt van een zeer rijken Vlaming die te Loanda woonde en dien hij noemt Balthasar Vandum « cavaliere d'Avis » (4). Op het einde van de eeuw waren twee honderd Vlaamsche soldaten in Angola geland ; de meesten zouden er echter op korten tijd gestorven zijn, volgens de auteurs die er van gewagen (5).

Van in het begin der XVIe eeuw moesten de Portugeezen in Angola zich verzetten tegen de strooptochten van de Franschen ; de koning van Kongo, Affonso I, deed in 1525 negen Franschen naar Lissabon overbrengen die in de haven van Sonyo (6), tegenover Banana, met een schip waren aangehouden dat uit Frankrijk aangekomen was.

Het vraagstuk van de kopermijnen die in Midden-Afrika geëxploiteerd werden, is minder bekend. Ruy Mendes heette zichzelf factor van deze mijnen, en ontscheepte in 1536 op de kust met Duitse mijnwerkers om in Kongo smeltovens op te richten. Onze archiefbronnen laten niet toe dezen Ruy Mendes te identificeren met een persoon van gelijken naam die in 1564 consul van de Portugeesche natie te Antwerpen werd.

Het is niet onmogelijk dat men in de Scheldestad op de hoogte was van de Afrikaansche kopermijnen en dat Ruy Mendes, makelaar in zeeverzekeringen, als tusschenpersoon zou opgetreden zijn voor de Fugger's of Schetz'en om er de exploitatie van te beproeven. Duitse mijnwerkers waarvan een hunner Gimdarlache (?) heette, waren er nog werkzaam in 1539 ; zij beweerden dat het koper en zilver dat in het achterland van Sonyo gevonden werd, van beter soort waren dan de gelijkaardige Spaansche produkten (7). Heeft men kort daarop de exploitatie opgegeven ? De koning van Kongo, eigenaar van de mijnen, namelijk

(1) J. LUCIO DE AZEVEDO. *Epocas*, blz. 78-79.

(2) In 1591 nog, op 30 October, werd in de Hoofdkerk een negerkind gedoopt in de familie van Henrique Diaz Milan.

(3) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. van den Bossche, 1625, dl I, op 15 Januari. — Een getuigschrift van goed gedrag werd in 1566 verleend aan een Antoon Rodrigues, « negro oft moriaen », van Gunte of de Groenkaap, die 24 jaar Antwerpen had bewoond als verwer (*Certificatieboek*, 1566, f° 644).

(4) P. HILDEBRAND. *Een Vlaamsch martelaar in Oud-Kongo, Joris van Geel*. Tielt, 1933, bl. 52.

(5) WALCKENAER. *Histoire des voyages*, dl XV, bl. 68 ; MONTEIRO, dl I, bl. 8 ; RAVENSTEIN, bl. 147, n. 3, allen verwijzend naar CARDOZA DE CASTELLOBRANCO. *Memorias contendo a Biographia do vice almirante Louis da Motta Feo e Torres*. Parijs, 1825, volgens P. HILDEBRAND. *Supra*, bl. 47.

(6) PAIVA MANSO. *Historia do Congo*, bl. 48.

(7) *Ibidem*, bl. 72-73.

5. Allegorische afbeelding van Afrika.
Teekening toegeschreven aan Frans Floris, XVIe eeuw (Museum Plantin-Moretus).

van die van Chuúbo, zou op zijn hoede zijn geweest en vreesde hetzelfde lot te ondergaan van de Indische vorsten in wier domein men goud en zilver had gevonden. Daarenboven maakten de Fransche schepen die de Kongokust afliepen, voor de Portugeesche kooplieden het verkeer zeer moeilijk. In 1566 schreef Antonio Vieira, een neger die te Lissabon was geweest, aan de koningin van Kongo, Katharina, dat het oogenblik gunstig was om opnieuw over de ontdekking van de kopermijnen te spreken (1). Sebastiaan da Costa, Portugeesch gezant, had niet meer geluk, in 1580, met zijn voorstel over het exploiteeren van de zilvermijnen. In 1609 beweerde de Antwerpenaar Pieter Van den Broeck die een factorij op de kust van Angola had opgericht, dat het koper en de olifantstanden nog steeds de voornaamste rijkdom van het land uitmaakten (2).

In dien tijd waren Sonyo en Pymda (Pinda, Mpinda op de Zaïre) de voornaamste havens bij de kust ; de laatste was lang het centrum van den slavenhandel geweest ; het was de voorhaven van Kongo's hoofdstad. Pymda roept de herinnering op aan de vreeselijke tooneelen van slavenkonvoeien die daar de schepen opwachtten welke ze naar San Thomé moesten voeren. Schrijvers hebben op den doodstrijd gezinspeeld van duizenden zwarten die daar stierven in het zicht van de zee omdat de schepen niet aankwamen of te zwaar geladen waren ; één enkel vaartuig nam soms tot 400 stuks in (3). We zijn in het jaar 1548.

De boekhouding en de briefwisseling van de Portugeesche-Antwerpsche huizen brengen vele nieuwe gegevens over den slavenhandel. Alle koloniale firma's bijna hebben er aan deel genomen. Men kocht slaven voor persoonlijke rekening, om dienstpersioneel te hebben ; zoo bekwam in 1624 Chrisostoom van Immerseel te Lissabon een slavine, Garcia geheeten, aan den prijs van 48.700 maravedis, volgens bewaarde rekening. Maar het groote handelshuis welks betrekkingen met Angola in de eerste plaats dienen vermeld te worden, is dit van de Ximenes.

HANDEL VAN DE ANTWERPSCHE FIRMA XIMENES MET ANGOLA

Wij hebben van haar stamvader reeds gesproken : Ferdinand Ximenes, van Madera, stichter van het majoraat dat aan de basis ligt van de latere grootheid der prinsen en prelaten van dien naam. Ferdinand had zich met suikerhandel op groote schaal bezig gehouden, zooals we hooger gezien hebben. Eenmaal te Antwerpen gevestigd, groeide het huis weldra op tot een van de machtigste in West-Europa. In 1582 heette het : « Ferdinand Ximenes en erfgenamen van Ruy Nunez » (later Duarte en Manoel Ximenes). Zij maakten een vennootschap uit met den tak der familie die in Lissabon gebleven was en heette « Jeronimo Duarte en Andries Ximenes » (later Andries en Duarte Ximenes) (4). Ferdinand dreef handel met

(1) PAIVO MANSO. *Supra*, bl. 116. Het was ons niet mogelijk Luciano Cordiero's boek te raadplegen in *Memorias do Ultramar. Viagens, explorações e conquistas dos Portuguezes. Coll. de Documentos* (Lissabon, Impr. nac. 1881), waarin veel over de Afrikaansche mijnen de rede is.

(2) *Journaelsche aentyckening... soo van Cabo Verde, Angola, Guinea...* Volgens J. DE SAINT-GENOIS. *Voyageurs belges*, II, bl. 62.

(3) PAIVO MANSO. *Supra*, blz. 86-90.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. van den Bossche, 1600, f° 361.

eigen schepen, in alle werelddeelen ; van de Witte zee tot den Indischen oceaan (1). Hij verzond namelijk veel tarwe naar Florence, waar de zetel was van den Italiaanschen tak van de familie.

Vóór 1582 behoorden de Ximenes tot de monopolpachters van de West-Afrikaansche kust die we besproken hebben in betrekking met de de Haro's, « *contradores do contrato dos lugares d'Africa* » (kontraktanten voor de exploitatie van Afrikaansche plaatsen). Het algemeen verpachtingsstatuut voorzag 80 aandeelen, waarvan er 63 aan de Ximenes toebehoorden. In 1595, toen het kontrakt voor de derde en laatste maal hernieuwd werd (Jeronimo Duarte overleden zijnde), bezaten zij er 77, waarvan 41 in bezit van het Antwerpsche huis en 36 in dit van Lissabon. De twee zustervenootschappen deden in Afrika alle soorten van handelsverrichtingen ; ieder leverde al het noodige aan de bevolking van de streek die hun toeviel (2). Hoe zij in detail werkten is moeilijk na te gaan. Op een vraag van den Portugeeschen koning (*pregontorio*) in 1604, antwoordden de Antwerpsche Ximenes, Duarte en Gonçalo, dat hun ooms Andries en Jeronimo Duarte, allebei gestorven, de boekhouding en het beheer van het Afrikaansche kontrakt bijhielden (3).

Tot waar strekte zich de pacht van de Afrikaansche rivieren en plaatsen der Ximenes uit ? In een zoo onbekend land als binnen-Afrika kon geen spraak zijn van nauwkeurige grenzen. Is het een bloot toeval dat de gewesten die gelegen zijn tusschen den evenaar, Benin, Medra en Dauna in den atlas van Blaeu van 1662, Ximen heeten, of Ximench ? Het is het rijk van de Joden, *Regio Judæorum*, de *Terra di Giudei* van Sanutio, of, in de latere verslagen van de Paters Jezuïeten, *Semen* ; de Italianen veranderden de X in S, en de Fransche vertalers hebben die schrijfwijze overgenomen (4). Men vergete niet dat de Ximenes Nieuw-Christenen waren.

Tot hun ondernemingen in Afrika behoorde ook de bevoorrading van versterkte plaatsen als Ceuta en Tanger (5), ten minste tot in 1619. Staat hiermede een *assiento* in verband dat Andries Ximenes in 1617 vernieuwde met den koning van Portugal, ten beloope van 80.000 dukaten ? (6)

Om zich een idee te vormen van den omvang hunner zaken, halen we het kontrakt aan van Duarte Ximenes van 8de Mei 1615 met Jan du Bois, eveneens van Antwerpen, die te Lissabon verbleef en ook pachter van Afrikaansche plaatsen wordt geheeten (*apaltatore delli luoghi di Africa*). Duarte Ximenes handelde in naam van een tiental Nederlandsche en Hamburgsche zeekapiteins, waarvan enkelen zich met koopwaren te Madera en bij de Kanarische eilanden bevonden. De schepen moesten een aantal artikels innemen op de Afrikaansche kust ; van daar zouden ze de reis naar Brazilië voortzetten. Te Pernambuco moesten ze

(1) E. C. G. BRUMER. *Ontwikkeling van het handelsverkeer van Holland met Oost-Europa*. In *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Groningen, 1926, bl. 361.

(2) *Antw. Stadsarchief*. Schepenbrieven 1593, M. N., II, f° 415.

(3) *Ibidem*. Notaris G. van den Bossche, 1600, f° 361.

(4) *Atlas van Blaeu*, 1662, f° 108.

(5) *Antw. Stadsarchief*. Notaris Fabri, 22 December 1619.

(6) *Ibidem*. Notaris J. Nicolai Jr., 1614-1624, f° 79, acte van 9 Januari 1617.

suiker en verfhout laden in gelijke hoeveelheid (1). De artikelen die ze op de Afrikaansche plaatsen innamen, waren zonder twijfel negerslaven.

In de fragmenten van de boekhouding der Ximenes die men bij de groote Antwerpsche notarissen aantreft, neemt de slavenhandel te Angola een belangrijke plaats in. Wij betreuren vooral het verlies van een bijzonder register, *Aphrica*, waarin al hun Afrikaansche aangelegenheden opgeschreven werden. Aan dien handel waren de Antwerpsche en Portugeesche huizen van de familie geïnteresseerd voor een deel dat veranderde bij iedere kontraktvernieuwing. Wij spraken zoo even van de overeenkomst met Jan du Bois. De boeken van notaris Cleys brengen nog meer gegevens over den slavenhandel van de Ximenes. Wij vernemen er tevens dat de naar Angola uitgevoerde artikels in hoofdzaak : laken, zijden stoffen (caffa) en produkten van onze glasblazerijen waren. Met het produkt van den verkoop nam men slaven in. Dezelfde schepen, met hun nieuwe lading, staken daarop den Atlantischen oceaan over, gewoonlijk in bestemming voor Brazilië. Hier werden de slaven die den moeilijken overtocht overleefd hadden, verkocht : de eenen te Pernambuco, de anderen te Bahia, te Cartagena en te Buenos-Ayres. De met suiker en verfhout geladen schepen gingen daarop de terugreis naar Europa aan, onder de bescherming van de Spaansche galjoenen — of op eigen risico. De stukken die wij hieronder mededeelen vermelden meer dan één schip dat door zeeroovers verrast werd en aangeslagen. Ziehier een reeks uittreksels uit een bundel die in 1615 uit Lissabon door Gonçalo Ximenes, vertegenwoordiger van het huis aldaar, aan zijn broeder Duarte gezonden werd. De bedoeling van het stuk was het aandeel van de Antwerpsche Ximenes te bepalen in de gemeenschappelijke zaken van de compagnie (2).

BOEKHOUDING VAN SLAVENHANDEL

RECUEIL VAN DE PAMPIEREN TEGENWOORDELYC GAENDE NAER NEERLANT' ende van den staet daerin tegenwoordelyc het eynde van Julio 1615 syn de saecken noch openstaende in desen rycke ende zyne conquesten.

- 168 V 000 (3) die wij participeren in 200 V R. dewelcke schuldich is Manuel Mascarenos Homem voor vijff slaven vant eerste cargasoen van Justo (Gusman) ende voor reste van de 4/5 toecomende het boeck van 41. gedeelte van de cargasoenen van 5, met Moreno aen Gonçalo Ribeiro op Angola staen te ontfangen
ende voor reste van de 14/24 competeren het voors. boeck ende deselve consorten van het tweede wtreetseel van Justo Gusman van 24^{en} naer Angola, staen te ontfangen 2.113 V 148,
..... daer op ick estimere de 58 V 333 die dese rekeninghe participeert int custo vant nimbebe in Angola.
- 2573 V 357 Procedu van hun 1/3 van de cargasons naer Angola aen Gonçalo Nunez da Sepulueda, de jaren 1613 ende 1614, van derde met Moreno ende Gaspar Ximenez,
- 305 V 816 die tontfangen staen van de 574 V 996, soo veel vuytgebracht hebben de velutados ofte caffaaen van Nederlant gegaen naer Angola ende naer de Bahya, ende consistieren in 104 V 050, die Simaõ Nunez van Bahia noch seynden moet, ende in de 201 V 766 synde in Cartagena in de 8 slaven, soo alles blyct by de notitie die gaet n° 6.
Tghene Gaspar Bocqueau schuldich is voor reste van syne rekeninge hier met onslieden ende van Rodrigo Houbraken :
- 8 V 880 die den voors. Alexander Boucqueau heeft doen versekeren voor rekeninge van Houbraquen in Bartholomeo Rodriguez van Lisbona naer Angola.

(1) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. le Rousseau, 1615, f° 121, acte van 8 Mei 1615.

(2) *Ibidem*. Notaris N. Cleys (van Loemel), XVII (1615), van folio 50 tot het einde. De oorspronkelijke tekst was Portugeesch ; de notaris heeft hem in het Nederlandsch overgezet.

(3) Het verkortingsteeken V bepaalt duizend ; 168 V is dus gelijk aan 168.000 reis.

- 8 V 872 voor provisie a 2 per cento voor tversenden van seker Margaridetta op Angola, dwelc moet syn 1 per cento.
- 373 V 027 voor $7\frac{1}{2}/19$ van 63/80 van 1200 V die schuldich is Ruy Mendez de Bascarselos, grave van Castel Melhor voor rekeninge van het boeck van Aphrica van principael, ende voor andere diergelycke sommen hem betaelt over bat dan 18 jaren op rekeninge van seker Juro dwelck hy vercochte ende nyet geleverd en heeft.
- 93 V 257 voor $7\frac{1}{2}/19$ van 63/80 gedeelten van 300 V.
-
- 817 V 402 daerop ick estimere de helft van 2 hoeven toecomende tvoors. boeck van Aphrica, gelegen int destrict van Beja, vercregen van Francisco Nunez de Beja, vader van Diego Nunez Caldera, dewelcke int geheel vercocht syn geweest voor 500 V, daarvan Andreas Ximenez in den name van het contract van Aphrica in possessie was.
- 703 V — geloopt hebbende op synen naem ter tyt toe dat de possessie wederomme aen Andries Ximenez oft Jorje Ximenez in den name van het contract van Aphrica.

Ende boven de additiën ende saecken in dese calculatie gerelateert synder vele andere schulden te ontfangen, hier, in Brasil, Angola ende andere gewesten, dewelcke mits die lancksamer ende veerder gelegen syn daer men nyemant en heeft die se met neersticheyt vervolgen, soo en worden die hier nyet particulierlyck verhaelt op rekeningen van de 2 V Realen hem geleent by den boeck van Aphrica, affgetrocken 4 V 019 van onkosten van den voors. heysch ende van de heyschen n° 16, 17, waerinne wy gecondemneert syn te betaelen,

..... voor rekeninge van de twee gebroeders voor hun gedeelte van de 20 V crusados in gelde voor het accord van het proces van Aphrica van principael 694 V 359

..... van thuys van Lisbonen, gedeelten van tgene ontfangen was van de vuytstaende schulden voor rekeninghe van de geïnteresseerde in den peper van de 1689 quintalen syn wy gecondemneert te moeten verdeylen de 1081 V 505...

..... van tgene hy seyde betaelt te hebben voor onkosten int proces van Africa, daerop ick met hem ben geaccordeert, dwelck accordt by het vonnis is geconfirmeert,

..... voor de $7\frac{1}{2}/19$ van thuys van Nederlant van tgene hy betaelt heeft aen Diego Nunez Caldera voor de proffytten van de helft van de 2 hoeven van Beja van den tyt dat deselve int geheel zyn gepossedeert,

..... van de Compagnie van 19 gedeelten van 975 V 131 die hy betaelt hadde voor het contract van de schepen ende huys van Indiën van dewelcke volgende het vonnis wy dragen moeten $7\frac{1}{2}/100$ van $8\frac{1}{2}/100$ soo veel de compagnie van 19 gedeelten geparticipeert heeft int voors. contract van de schepen ende huys van Indiën, soo compt ons dien volgende te betaelen sonder interest die hem nyet en is toegewesen : 96 V 145.

OVERSETTINGE VAN DE COPYE VAN DE REKENINGE STAENDE INT BOECQ VAN 41 GEDEELTEN TOT LISBONEN van de restanten van de 4/5 van de cargasoenen op Angola en de staet van dyen heden 5 Augusti 1615.

- 384 V 542 voor 4/5 van 480 V 677 die schuldich is Francisco Lopes Franco van Rio de Janeiro voor reste van 862 V 370 voor het procedu van 33 slaven hem gesonden van Angola.
- 154 V 128 voor 4/5 van 192 V 166 soo vele gecost hebben 8 slaven gesonden door Gonçalo Nunez de Cepulveda voor reste van de voors. rekeninghe van 5 gedeelten in Angola naer Fernamboucq, alwaer die alle levende gearriveert syn in handen van Antonio Nunez Perez denwelcken geadviseert heeft vercocht te hebben de seven daarvan tot 38 V reis tegens January 1615; ende dander mits sieck synde was noch onvercocht, dan hopt die te genesen ende vercoopen.
- 30 V 928 soo vele Henrique Fernandes van Bahya noch schuldich staet ende schynt dat hy die gesonden heeft in sekere suyckeren die genomen syn geweest by een hollants schip, dwelck in betalinghe van dyen gegeven heeft sekere goederen dewelcke ontfangen ende gebeneficeert heeft in Angola Gonçalo Gomez, dewelcke daarvan rekeninghe moet geven.
- 278 V 928 voor 4/5 van 348 V 660 soo vele schuldich was Rodrigo Nunez voor het procedu van sekere slaven.
- 403 V 400 voor 4/5 van 504 V 550 soo vele gecost heeft $1/2$ raekende de rekeninghe van de 5 gedeelten in 30 slaven gegaen in Diego Morao die gearriveert is in St Domingo, alwaer men daerop proces heeft hangende.
- 251 V 571 voor gelyck gedeelte van 431 V 264 die schuldich is Gonçalo da Ribeira, de 200 V daerop getaxeert wort 22 siecke slaven die Justo hem gelaten heeft.
- 58 V 333 voor gelyc gedeelte van 100 V daerop getaxeert syn 2 kisten gelasen teecken van dese rekeninghe die Justo in Angola gelaten heeft, dwelcke met noch sekere andere quantiteyt van deselve van de rekeninghe van 5 gedeelte al tsamen getaxeert in 551 V 960 R., adviseert Gonçalo Nunez da Sepulveda in wesen te syn ontrent 110 ar. vant voors. mimbeba oft gelaeswerck, soo dattet daarvan comen sal.

CALCULATIE van tgene tschynt wt te brengen het 1/3 raeckende de gebroeders vant gesondene naer Angola aen Gonçalo Nunez de Cepulveda met Gaspar Ximenez ende Juan Moreno in de jare 1613 ende 1614 ende van den staet derselver rekeninghe int eynde van Julio 1615.

Bedragen de cargaçoenen gegaen voor rekeninghe van de 3 in den jaere 1613 in 5 schepen in salvo gearriveert 1380 V 939 ; te wetene :

- 220 V — bedraecht het gesonden in Bastiaen Rodrigues.
248 V 532 in Manuel Teixeira.
326 V 215 in Manuel Fernandez Carnero.
244 V 883 in Bastian da Costa denwelcken gestrangt is ende gebercht ontrent de helft van tgoet.
341 V 309 in Manuel Affonso.

1380 V 939 daervan ons 1/3 bedraecht 460 V 313 ; ende volgende de rekeningen gesonden by den voors. Gonçalo Nunez de Sepulveda heeft deselve goeden vercocht ende schynt die wtgebracht te hebben als volgt :

- 543 V 780 het gesonden in Bastian da Costa.
676 V 620 tgene in Manuel Teixeira.
938 V 766 tgene in Manuel Fernandez Carnero.
308 V 846 het geberchde vuyt Sebastian da Costa.
921 V 534 daerop ick estimere het wtbrengen van de 341 V 309 ; soo veel bedraecht het cargoenen gesonden in Manuel Alphonso, dwelck al in salvo is aengecomen daervan tot noch toe geen rekeninghe is gecomen ende taxeren deselve op 170 ten 100, gelyck ruym wtbrocht hebben de voors. goeden van de 3 eerste schepen van Bastian da Costa, Manuel Teixeira ende Manuel Fernandez Carnero deen door dander.

3389 V 546 daervan ons 1/3 bedraecht 1129 V 849.

Bedragen de cargoenen gesonden voor de voors. rekeninghe van 3 in de jaren 1614 aen den voors. Cepulveda 1603 V 898 in 5 schepen al behouden aencomen, Godt loff, te wetene :

- 60 V 433 tgene gesonden in Mathias George.
322 V 177 in Bartholomeo Fernandez.
424 V 762 in Pedro Ribera.
428 V 232 in Gulielmo de Poux.
368 V 898 in Miguel de Victoria.

1603 V 898 dewelcke met 170 avanco soo wtgebracht hebben de goeden van den voorgaenden jare deen door dander mits de rekeninghe daervan noch niet en syn gecomen bedragen 4330 V 523 ende voor ons 1/3 144 V 508

2573 V 357

352 V — Tegens allen hetwelcke Gonçalo Nunez de Sepulveda tot noch toe gesonden heeft het naervolgende te weten : die hij gesonden heeft op Bonos Aieres in schriftelyck contract gemaect met Jan Perez, dar se van meerder somme denwelcken hem daerby heeft verbonden deselve somme te betalen in Buenos Aieres aen Diego Davega ende in absentia aen Juan de Vargas op het scip van Gonçalo Rodriguez Menajem, dwelck gearriveert is met noch 112 V voor het profyete van risicq, dat is tegens 32 per cento oft daer omtrent, dwelck scip gearriveert is ende Gonçalo Nunez adviseert het gelt seker te syn, mits eenigen cleynen wtstel veroorsaect dat hem veel slaven zyn gestorven die hy opt selve scip hadde.

1105 V 300 Voor tgene gecost heeft 40 slaven die hy gesonden heeft op Cartagena aen George Fernandez Garamacho int scip van Jan Morera, dwelck in salvo is gearriveert ten tyde van tvertreck op Seville van de leste vlote ende heeft Gramacho gescreven dat het noch niet en was in de haven gecomen ende maer alleen wiste datter eenige slaven doot waren ende in de eerste gallioenen sal men weten den staet van dien.

526 V 100 Soo veel gecost hebben 20 slaven die hy gesonden heeft op Baja de Todos Santos aen Simon Nunez de Matos opt scip van Dominges Canes daervan de voors. aen Moreno heeft geadviseert de 19 slaven levent ontfangen te hebben ende die begost te vercoopen.

494 V 960 Soo veel gecost hebben anderen 20 slaven gesonden aen den voers. Simon Nunez de Matos int schip van Matheo George, denwelcken daervan rekeninghe heeft gesonden ende brengen suyver wt 435 V 510, ende segt die wt te staen ofte ontfangen de 25 V tegens September toecomende in brief van Manuel Daffonseca ende de reste in brief van Simao de Leon naer dese stadt te betalen een jaer naer sicht denwelcken brief gecomen is op Simao Machado die denselven nyet en heeft willen accepteren, maer segt dat den gever des briefs seker is ende dat hy terstont sal betalen het protest met den herwissel in zuyckeren oft hem die sal seynden om daervan hem den brief hier ten tyde te betaalen.

*Tertia, terga premeus crocodili, decolor at tu
Perpete, hirsutium dextra tenet AFRICA nimum.*

*Tertia, sed rerum proci tam novitate stupenda
Primas pyramidum fert molibus aeternarum.*

3

6. Allegorische voorstelling van Afrika, gegraveerd door Adriaan Collaert, naar Marten de Vos, XVIe eeuw.

717 V 450 Voor hetgene gecost hebben met oncosten 28 slaven die hy noch gesonden heeft op Parnambuco met Guillaume de Ponga voors. aen Constantin Cadena, mits wiens absentie deselve aldaer ontfangen syn allement by Diego Lopes Caminho ende is verbonden voor de persoonen daeraen hy die vercoopt ende te seynden het procedu vant vercochte ende gebrocht op een safra in de volgende safra.

3195 V 810 daervan ons 1/3 bedraecht 1065 V 270 dewelcke 1065 V 270 gecort syn van de voors. 2573 V 357 soo veel ons 1/3 van alle het gesonden heeft wtgebracht.
Soo soude ons gebreken gesonden te worden 1508 V 087.

OVERSETTINGE VAN DE CALCULATIE van tgene schynt dat wtbrengen mogen de Caffa gecomen van Nederlant dwelc waren 31 stucken daervan Willem van Gemixem geleverd heeft 25 stucken ende noch 1 stuck niet geheel synde toecomende 1/6 Rodrigo Houbraken ende dander 5/6 aen de 2 gebroeders :

9 stucken gegaen van hier naer Angola aen Gonçalo Nnez de Cepulveda met 192 $\frac{3}{4}$ couados, dewelcke hy ontfangen heeft vuyt het caraveel van Domingos Fernandez ende heeft die vercocht op deselve mate à 1700 Reis de couado, te betalen in slaven in Februario van den jare 1613, bedragen brutto 327 V 675 daeraff gecort 28 V 709 voor vracht ende syne provisie van het vercoopen tot 8 per cento rest ... Reis 298 V 966.

7 stucken ende 2 lappen van hier gegaen in een ander casken naer Bahia de todos los Santos aen Simon Nunez de Matos in de caraveele van Antonio Martinez, lanck 168 $\frac{1}{2}$ couados, dewelcke den voors. Simon Nunez ontfangen heeft,

9 stucken is gesonden een ander casse met 9 stucken naer Fernambuco in Domingo Rodrigues Pellejia dwelc aldaer nyet en is vercocht, ende is geladen naer Angola onderwegen het scip genomen by zeeroovers ende is verloren gegaen.

30 stucken 2 lappen tegens allen dwelc tot nu toegecomen is dnavolgende 77 V 930, soo vele gecost hebben 10 kisten suycker paneel gesonden door Simon Nunez wt de Bahya de todos Santos naer Porto van waer die gegaen syn naer Hollant aen Cornelis Snellinck in Bruyn Volcarts op rekeninghe van de 181 V 980 hierboven staende.

201 V 766 Soo vele dese rekeninghe participeert in 233 V 056 cost ende oncosten van 8 slaven bij denselven gesonden naer Indien aen Jorge Fernandez Garamacho n Jan Moreira gearriveert ende daervan heeft geadviseert een op de zee gestorven te syn ende een op dlant ende dat hy de andere vercoopen zoude om te comen het procedu in de galeoenen verwacht wordende.

470 V 946 daervan de 5/6 competeren S^{ra} Duarte ende Gonçalo Ximenez bedragen 392 V 455.

Is het uit wroeging min of meer over de geweldige winsten die deze handel aan de Ximenes opleverde dat zij zoovele giften aan de kerk deden en aan de regeering zulke aanzienlijke sommen leenden zonder interest? (1) De bloei van het huis zou zijn toppunt bereikt hebben onder Ferdinand Ximenes (1525-1600), wiens prachtig grafmonument eertijds de hoofdkerk van Antwerpen versierde (2). Van het jaar 1547 af hebben wij hem ontmoet als suikerhandelaar op Madera en op San Thomé, daarna als pachter van koninklijke Portugeesche monopoliën (3). Hij overleed kinderloos. Zijn broeder en vennoot Rodrigo of Ruy Nunes (1529-1581) had dertien kinderen : hij is de vader van den Antwepschen tak. De mooie portretten der twee gebroeders prijken nog in het paleis van hunnen laatsten afstammeling, graaf di San Giorgio, te Florence, in de Borgo Pinti. In Italië waren de Ximenes verwant met de Medici, de Strozzi, de Pazzi, de Antinori, de Bardi, de Sergudi ;

(1) *Antw. Stadsarchief*. Notaris Cleys, XVII (1615), f° 48.

(2) *Verzameling der Graf- en gedenkschriften van de provincie Antwerpen*. Antwerpen, 1856, 1^e deel, blz. 34 en 49.

(3) Zie het privilegie der Ximenes voor den specerijhandel van 1588 in *Archivo Portuguez Oriental* de Rivara, afl. 3, bl. 151. Over die van 1593-98, bij J. LUCIO DE AZEVEDO. *Christiaos Novos*, bl. 155. De suiker- en specerij-monopoliën waren familie-erfgoederen. Volgens de artikelen van het privilegie, moesten de privilegiën van tijd tot tijd door den koning vernieuwd worden en gingen zij, in normale tijden, op leden van de familie in rechte lijn over. Zoo kwam het specerij-monopool van Ferdinand Ximenes van 1604 aan zijn neven en ook aan Duarte Furtado de Mendonça, wiens familie het monopool aan Ximenes verkocht had.

te Antwerpen met niet minder aanzienlijke Portugeesche en Vlaamsche familiën, als de van Eekeren, Rodrigues d'Evora, d'Andrade, Teixeira de Sampaio, Antoon Sivori, burgemeester van Antwerpen. Te Lissabon droeg een kwartier van de stad hunnen naam : Terreiro, of Terreirinho dos Ximenes, in de parochiën van S. Mamede en S. Christoffel. Antonio Fernandes richtte er in 1593 een seminarie op voor de Iersche Katholieken. Christoffel Plantijn, de beroemde Antwerpsche drukker, looft de Ximenes als zijn weldoeners. De geleerde vriend van den architypograaf, Benedictus Arias Montanus, hield onzen Gonçalo Ximenes boven de doopvont op 24 Februari 1575.

Maar de hoogste onderscheiding de de Ximenes te beurt viel, was de bul van paus Sixtus V, in de maand Augustus 1586 ; door die breve werd aan de gebroeders Ferdinand en Ruy het recht verleend den naam van den paus, Peretti, en zijn wapenschild te dragen ; van dezelfde gunst mocht ook de man van Ruy's dochter, de baron van Rodes, onze Simon Rodrigues d'Evora, bijgenaamd de kleine koning, genieten.

De laatste mannelijke vertegenwoordigers van den Vlaamschen tak der Ximenes, waren Duarte, Manoël en Gonçalo Ximenes d'Arragon. Zij bewoonden het ruime paleis op de Meir, later door de Bergeyck's bezeten, waar nu het warenhuis « la Bourse » staat ; 's zomers verbleven ze op het vorstelijk kasteel Blauhof, of Logenhagen, bij Basel (Oost-Vlaanderen), waarvan Sanderus ons een afbeelding bewaard heeft. Geen steen is bewaard gebleven van die prachtwoningen. Te Basel worden heden nog eeuwigdurende missen ter nagedachtenis van de Ximenes gelezen, evenzoo te Antwerpen. Te dien einde hadden de heeren Thomas, Duarte en Manoël Ximenes aan de hoofdkerk in 1619 een echten schat van kerkelijke gewaden, versierselen, kelken en schalen in goud en zilver geschonken (1). In den inventaris van de nagelaten goederen van Isabella da Vega, vrouw van Manoël Ximenes, die overleed op 18 Mei 1617 in haar paleis op de Meir, vestigt een verzameling wereldbollen en aardrijkskundige kaarten de aandacht ; een groote Afrikakaart wordt in de eerste plaats vermeld, na die van de Nederlanden. Is het de muurkaart van Kornelis de Jode van 1596 ? Vervolgens komen een groot getal boeken en scheepvaartinstrumenten, die op verrassende wijze aan den wetenschappelijken inboedel doen denken van een Hooftman : koperen astrolaben, een baculus Jacobi in hout, instrumenten om de afstanden te meten, een verrekijker in drie stukken, en... een alchimiekamer met geheime stokerij.

ANDERE ANTWERPSCHE KOOPLIEDEN IN KONGO-ANGOLA

De registers van zeeverzekeringen vermelden slechts zelden scheepstochten verder dan San Thomé, 't is te zeggen tot Kongo of Angola. Twee maal hebben wij er nochtans ontmoet. De Antwerpsche firma Boussemart, gevestigd te Lissabon, had in haar kasboek van 1604 een afdeling, geheeten : « Assurances faites pour mon compte, de Lisbona pour Angola, aulx Ximenes en 3 de Janvier : En la nave ou caravelle de Jacomo Fernandes San Francisco à dix pour cent : 100 livres ». Hetgeen we vertalen : Boussemart heeft de koop-

(1) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. le Rousseau, 1620, f° 34. — *Archief van O. L. V. Kerk*. Acta Capitularia B. M. V., op 29 November 1619.

waren verzekerd aan boord van het schip *San Francisco*, kapitein Jacomo Fernandes, die aan Ximenes toebehooren, van Lissabon in bestemming voor Angola, ter waarde van 100 pond, aan tien ten honderd (1). In 1618 nog lieten de gebroeders Jorge d'Andrade en André Rodrigues d'Andrade, met de Ximenes later verwant, een hoeveelheid waren door de Italianen Pichenotti verzekeren die van Lissabon eveneens op Angola verzonden werden (2).

Verschillende Vlaamsche kooplieden hebben in Angola verbleven, ondanks het Portugeesch verbod dat alle oponthoud in de kolonie aan Spanjaards en anderen ontzegde.

De Antwerpenaar Pieter Van den Broeck, gaat door voor den eersten handelaar van de afgescheiden provinciën die in Angola zou bedrijvig zijn geweest, in de jaren 1607-1612. In zijn dagboeken (3) spreekt hij van zijn aankomst in de Kongoleesche stad, Bansa de Tongeo, dit is San Salvador (Bansa nunc Citta S. Salvador, op de muurkaart van Blaeu), waar hij onthaald werd door een Portugeeschen neger, Don Miguel, 110 jaar oud. In 1609 stichtte Van den Broeck een factorij op de kust van Angola, met een Hollandschen gezel, Willem Barentz, die kort na de aankomst stierf. Het schip dat onzen Antwerpenaar naar Amsterdam terugvoerde, was beladen met rood koper, olifantstanden en hout. Op zijn tweeden tocht naar Angola, stichtte hij een bijzondere factorij voor den handel in rood hout « stacolla » geheeten. Zijn beschrijving van het leven der negers getuigt van een buitengewone opmerkingsgave, alhoewel we meenen dat onze landgenoot niet ver in het binnenland is geweest.

Een andere Antwerpenaar, Frans Bloys, zoon van Frans en van Maria de la Chambre, was in 1660 overleden in de stad San Pablo de Assumpcion (Loanda). Zijn zuster Maria die te Antwerpen verbleef, had op 20 Juli de Paters Rectors en Procuratoren van het Kollege der Afrikaansche stad belast de nalatenschap van haar broeder tot geld te maken (4). Negen jaar later, op 29 Juni 1669, verzocht Maria Bloys drie Antwerpsche kooplieden die te Lissabon woonden, Jakob Bollaert, Jan de Coninc en Boussemart, het aanzienlijk vermogen door haar broeder Frans nagelaten, bij Pater Emmanuel Mourau, procureur van de Paters Jezüieten van Brazilië en Angola, in het San Antonio Kollege te Lissabon, te willen opeischen (5).

In September 1623 gaf de koopman Francisco Rodriguez de Azevedo, in Angola verblijvend, opdracht aan een Jakob Drooghenbroot, van Middelburg, om aan zijn stadgenoot, Jakob Mantou, de betaling van de som van 200 ponden Vlems te vragen (6). In 1631 eindelijk, gaven de burgemeesters en schepenen der stad Antwerpen bevel om, met het eerste schip dat naar Angola vertrok, zekere getuigen mede te brengen, in antwoord op een requisitoriaal schrijven van Louis Vaz Tinoco (7).

(1) *Antw. Stadsarchief*. Insolvente Boedelskamer, firma Boussemart, register 16.

(2) *Ibidem*. Notaris G. van den Bossche, 1618, I, op 19 Maart.

(3) *Journaelsche aentyckening enz.*, volgens J. DE SAINT-GENOIS. *Voyageurs belges*, II, blz. 61-62. — *Vijf verscheyde Journalen...* Amsterdam (1620), volgens *The Strange adventures of Andrew Bartell*, in Hakluyt Society, 1901, bl. X.

(4) *Antw. Stadsarchief*. Schepenbrieven van 1660, I, f° 40.

(5) *Antw. Stadsarchief*. Notaris A. Sébille, op 29 Januari 1669.

(6) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. van den Bossche, 1623, II, f° 136.

(7) *Antw. Stadsarchief*. Papieren van de Natie van Portugal.

DE OUDE VOORSTELLING VAN KONGO OP DE KAARTEN

VAN ANDRE HOMEM, DUARTE LOPES EN DE HERDER

De geschiedenis van West-Afrika is onafscheidbaar van het vraagstuk van de bronnen van Nijl en Kongorivier in de oude kaartenkunde. Wij hebben getracht het problema op de volgende wijze samen te vatten. Wij erkennen het bestaan van twee soorten Afrikaansche kaarten : de eene bevat alle moderne kaarten, sedert 't begin van de XIVe eeuw tot ongeveer 1870 verschenen in *Geographical Journal* (Londen), *Petermann's Mitteilungen* (Gotha) en het Bulletin van de *Société de Géographie* (Parijs). Naar deze kaarten te oordeelen, was Kongo of Opper-Afrika een onmetelijke « terra incognita », nooit door iemand betreden. De andere verzameling bestaat uit kaarten van de XVIe en XVIIe eeuwen : het binnenland van Afrika is zeer levendig voorgesteld en schijnt in alle richtingen geëxploreerd te zijn ; rivieren, meren, bergketens, steden en koninkrijken staan er op afgeteekend. Wat is de reden van de tegenstrijdigheid tusschen de twee soorten kaarten, of van den plotelingen stilstand in de kartographische ontwikkeling van Centraal-Afrika op 't einde van de XVIIe eeuw ? Eenvoudig omdat de Fransche kaartmakers van de XVIIIe eeuw, niets begrijpend van de monsterachtige mengeling van de Ptolemeesche en Arabische aardrijkskunde met gegevens uit Portugeesche en Hollandsche bron, heel dit beeld van binnen-Afrika uitgevaagd hebben. Thans wordt opnieuw licht gebracht in den chaos. De Afrikaansche kartographie van de XVIe tot de XVIIIe eeuw is geen zuivere fantasie. Zij weerspiegelt werkelijk gedane opzoekingen waarvan de kartographische uitslagen werden opgeteekend door reizigers als Duarte Lopes, onzen landgenoot Jan de Herder en anderen.

In 1591, deed de Portugees Duarte Lopes zijn merkwaardig boek over het koninkrijk Kongo verschijnen, in 't Italiaansch vertaald en uitgegeven door Filips Pigafetta, neef van den grooten Antonio Pigafetta wiens verhaal van de eerste reis om de wereld met Magellaan we gepubliceerd hebben (1). Op 31 Juli 1591 schreef Filips Pigafetta uit Rome aan onzen Abraham Ortelius om hem de verzending aan te kondigen van zijn boek over Kongo, *Relatione del Reame di Congo*, met tien tafels en twee aardrijkskundige kaarten (2). Ortelius heeft deze laatsten in zijn *Theatrum* van 1595 uitgegeven en er de beschrijving van het koninkrijk Kongo bijgevoegd. Het volgend jaar verscheen een Nederlandsche vertaling van Lopes' werk, niet naar Pigafetta's Italiaanschen tekst, maar naar den oorspronkelijken van Duarte Lopes, door den Brugschen wiskundige Martin Everart : *De beschrijvinghe vant groot en vermaert Coninckryck van Congo*, te Amsterdam, 1596 (3). Een tweede Nederlandsche uitgave verscheen in 1650, zonder de namen van Pigafetta noch van Everart ; een derde eindelijk in 1658, te Amsterdam, met een hoofdstuk van Pieter De Marees : *Beschryving van Rio de Gabom ende Cabo Lopo Gonsalves*.

In tegenstelling met de lang verspreide meening dat de Portugeezen enkel de Afrikaansche

(1) *Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVIe siècle*. Paris, 1923, n° XXIV.

(2) J. H. HESSELS. *Abrahami Ortelii... Epistulae*. Cantabrigiae (Ecclesiae Londino-Bataviae Archivum), blz. 481-3.

(3) A. BURSSENS. *De oudste Nederlandsche teksten over het oude koninkrijk Kongo*. Antwerpen (Kongo-Overzee), 1934, bl. 9. Het boek van Lopes-Pigafetta werd in 't Fransch vertaald door Léon Cahun in 1883, Brussel.

kust zouden bezocht hebben, bewijzen de kaarten en de beschrijvingen van Lopes dat het binnenland door hen in de XVIe eeuw in verschillende richtingen werd geëxploreerd, in de eerste plaats door Duarte Lopes zelf, van 1578 tot 1587. In zijn schetskaarten herkent men de drie meren Tanganyka, Victoria Nyanza en Nyassa, natuurlijk niet korrekt geteekend maar duidelijk genoeg om te worden geïdentificeerd.

Nog verrassender is het feit dat de zelfde omlijnningen van de groote meren op de wereldkaart voorkomen die de Portugees André Homem te Antwerpen is komen afwerken in 1559 (1), twintig jaar vóór de reis van Lopes. Men weet zeer weinig over het avontuurlijk leven van dezen kaartmaker. Op het Antwerpsch stadsarchief hebben wij geen spoor van zijn verblijf alhier gevonden. Het is niet uitgesloten dat André Homem ongekende inlichtingen over Afrika te Antwerpen, het internationale zeemansmidden van den tijd, heeft bekomen bij zekere kooplieden die, zooals we hooger zagen, aardrijkskundige geheimen bezaten die officieele kaartmakers hen mochten benijden.

Wij zullen verder de gelegenheid hebben op André Homem terug te komen, wiens naam gehecht is aan de geschiedenis van nog andere Afrikaansche gewesten. Wij merken terloops op dat de wereldkaart van Lopo Homem, van 1554, noch die van Diego Homem van 1558, den Kongostroom vertoonen (2), hetgeen de veronderstelling wettigt dat het te Antwerpen is dat André Homem zijn gegevens omtrent de Zaïre zou gevonden hebben. Wij hebben gemeend dat het nuttig was de benamingen op de kaart van 1559 van André Homem, tusschen kaap Lopo Gonsalves tot Melinde, te vergelijken met die van Ortelius' atlas van 1570 en met Blaeu's muurkaart van 1644. Onze reproductie van Homem's stuk is ongelukkig niet zeer duidelijk daar de origineele kaart op die plaats, juist bij de monding van de Zaïre, door vochtigheid ietwat heeft geleden.

Een ander reiziger, onze landgenoot Jan de Herder, heeft de inlichtingen van Lopes nopens Centraal-Afrika kunnen aanvullen, dank aan zijn opgeteekenden reisweg van St. Paul de Loanda naar Kundi, op den rechteroever van de Kwango. Zijn tocht door die streek had plaats in de jaren 1642-43. Blaeu heeft de Herder's bevindingen niet kunnen aanwenden voor zijn kaart van 1644. De aardrijkskundige Dapper is de eerste geweest die de Herder's itinerarium voor zijn beschrijving van Afrika van 1686 heeft gebruikt; d'Anville heeft het opgenomen in zijn Kongokaart van 1731 (3).

VLAAMSCHE MISSIONARISSEN IN KONGO

Hebben de Vlaamsche missionarissen die rond dien tijd in Kongo binnendrongen, geen gegevens van wetenschappelijken of ekonomischen aard uit Afrika medegebracht? Wij zegden reeds dat de Portugeezen aan de Spanjaards, leeken noch geestelijken, niet toelieten hun koloniën te betreden. Onze missionarissen, Spaansche onderdanen, slaagden er in het

(1) *Andreas Homo cosmographus lusitanus me faciebat Antverpiæ Anno 1559*. De handschriftelijke kaart, op tien vellen van 62 × 77 cm. ieder, wordt bewaard te Parijs, op de Nationale bibliotheek, als Rés. Ge. AA. 626.

(2) Afgebeeld in ARM. CORTESAO. *Cartografia e cartografos portugueses dos seculos XV e XVI* (Contribuição para um estudo completo). Lissabon, Seara Nova, 1935, deel II.

(3) R. AVELOT. *Une exploration oubliée. Voyage de Jan de Herder au Kwango* (1642). Parijs, La Géographie, 1912, dl XXVI, n° 5, bl. 321.

verbod te ontduiken met zich onder Italiaansche namen te doen inschrijven ; daarenboven zagen de Portugeezen misschien in de Vlaamsche katholieken in Angola, een wapen of werktuig, dat ze konden gebruiken tegen de kalvinistische Hollanders, op dat oogenblik meester van de streek.

In December 1652 stierf in Kongo als martelaar Joris van Geel (Pater Adriaan Willems), geboortig van Oevel bij Geel, provincie Antwerpen. Hij had zeventien maanden aan den Beneden-Kongo, in Angola en te Matadi, Belgisch Kongo, doorgebracht, en had medegewerkt aan het eerste woordenboek van de Bantoetaal te San Salvador, nu te Rome bewaard. Gekwetst geworden te Ulolo, Christen dorp waar hij een heidensche plechtigheid had willen beletten, stierf hij in het naburig dorp Ngongomba, na den Christen koning van Kongo, Garcia II, verzocht te hebben zijn moordenaars niet te straffen (1). — Het archief van de Missies dat verspreid is over Spanje, Rome, Florence en Milaan behoudt wellicht verrassingen wat betreft de geschiedenis en de oude kaartenkunde van Kongo. Men mag beweren dat moderne reizigers als Burton, Speke en Stanley veel last en vergissingen zouden vermeden hebben nopens de bronnen van Zaïre en Nijl, indien ze hadden kennis kunnen nemen van de werken van Duarte Lopes-Pigafetta (2), ja van Ortelius Kongokaart van 1595.

De stad San Pablo de Assumpcion die we vermeld hebben bij gelegenheid van den Antwerpschen koopman Bloys, is zonder twijfel de Villa S. Paulo op Blaeu's muurkaart van 1644, dicht bij het eiland en de haven van Loanda. In zijn atlas van 1662 (3), verklaart Blaeu dat de Paters-Jezuïeten de versterkte plaats St. Paul in 1578 gesticht hadden. In waarheid was het in 1573 dat Paul Dias de Novaes de stad St. Paul de Loanda in 't leven riep ; zij ontwikkelde zich snel door den toevloed van uit Kongo verjaagde Portugeezen en een zeker aantal Europeesche handelaars. In 1602 telde zij al meer dan duizend gedoopten. Volgens Jan Huyghen van Linschoten die de streek kende, zou de bekeering van de negers nog vlugger gegaan zijn, waren sommige priesters minder schraap- en eierzuchtig geweest ; de meening van den Calvinist wordt bevestigd door de dokumenten van Paiva Manso. De bisschop van het koninkrijk Angola had zijn zetel op 't eiland San Thomé en kwam slechts zelden in Angola. De koninkrijken Kongo, Angola en Benguella vormden het bisschoppelijk gebied van Mbazi (San Salvador), op 20 Mei 1597 door paus Clemens VIII ingesteld.

HOLLANDSCHE INMENGING IN ANGOLA

Vóór 1615 waren de Hollanders en onze opstandige landgenooten in de haven van Pinda toegelaten geworden door den graaf van Sonyo, D. Miguel, hetgeen te Lissabon een groote verbittering had verwekt (4). Dit was het begin van de Hollandsche bemoeiingen in Angola. In 1641 werd de stad Loanda bezet met de hulp van een oorlogsvloot van de

(1) P. HILDEBRAND. *Een Vlaamsch martelaar in Oud-Kongo, Joris van Geel*. Thielt, 1933.

(2) Henry Major, in zijn levensbeschrijving van Hendrik de Zeevaarder waarin hij de kaart mededeelt, komt reeds op voor de prioriteit van Duarte Lopes.

(3) *Atlas van 1662*, deel V, blz. 152.

(4) PAIVA MANSO. *Documentos*, blz. 162-164. — De Zwitser, Samuel Braun die aan boord van Hollandsche schepen diende en in Kongo van 1611 tot 1613 verbleef, spreekt er van in zijn *Schiffahrten*, Bazel, 1624.

Vereenigde Provinciën, bestaande uit 21 vaartuigen met 3000 koppen bemand (1). Eenige jaren later, in 1647, sprak men van een verbond tusschen de koningin van Angola, Ginga, en den koning van Kongo met de Hollanders, of « Flamengos », ten einde de Portugeesche macht te fnuiken die samengetrokken was te Massangano (2), versterkte plaats sedert 1583. De koningin had al verschillende gezanten naar den « Flamengo » gestuurd. D. Garcia, koning van Kongo, stelde zijn geheel leger ter beschikking van de Nederlanders om eens voor altijd met de Portugeezen gedaan te maken in Centraal-Afrika. De Hollanders konden in die omstandigheden gedurende zeven jaar lang de kust en de hoofdstad Loanda beheerschen, dank aan de inlandsche vorsten. Zij werden er uit verdreven in 1648, na het overgeven van de forteres St. Michiel aan de Portugeezen die uit Brazilië waren gekomen onder de bevelen van Salvador Correia de Sà e Benevides, den eigenlijken veroveraar van Angola, wiens standbeeld met recht op de openbare plaats van Loanda prijkt.

Wat de handel betreft in binnen-Kongo, ondanks de beletselen van de wildernis en de tallooze inlandsche tollën en rechten, vat Paiva Manso hem aldus samen (3) : 8 tot 10.000 slaven die jaarlijks uit de Angoleesche havens naar Amerika werden uitgevoerd. Onze landgenooten, Engelschen, Franschen, Hollanders, zelfs Portugeesche prelaten hebben aan dien handel meegedaan. Op de kaart van Blaeu, in den atlas van 1662, ziet men een paar getuigenissen van die bedrijvigheid ; ver in het binnenland, bij den overtocht van zekere rivieren, leest men « tolhuysen » ; werden zij door de inlanders of door de Hollanders opgericht ? Verschillende forten door hen gebouwd, moesten de politieke en economische penetratie steun verleenē ; een « Mols Fort », naar den naam van zijn bevelhebber (?), verrijst ten Zuiden van Villa St. Paul, aan de monding van de Kwanza ; een ander « Fort » staat bij Rio Benguele. Blaeu bevestigt dat het gebied van Loanda werd geëxploiteerd door « ons », de Nederlanders en dat, in 1607, de koning van Loanda door ons naar de Paters Jezüieten werd gezonden om zich te laten doopen (4).

OORSPRONKELIJK KARAKTER VAN DE WANDKAART

VAN BLAEU-VERBIST (1644)

Zooals voor de Marokkaansche en West-Afrikaansche kusten, heeft Blaeu zijn omlijning van tropisch Afrika vooral aan Ortelius' *Theatrum* van 1570 ontleend, aangevuld in de uitgave van 1595 met de Kongokaart van Lopes-Pigafetta ; vervolgens heeft Blaeu de Afrikakaart benuttigd van Hendrik Hondius, voortzetter van Mercator's werk, te Amsterdam uitgegeven in 1631. Verder is het niet uitgesloten dat Blaeu kennis heeft gehad van de nieuwe gegevens die de Hollanders, meesters van het binnenland en van de Portugeesche kustversterkingen van 1640 tot 1648, zonder twijfel hebben medegebracht, zelfs van de Katholieke koningen wier verbondenē zij waren.

(1) Zie een afbeelding van een ontvangst van de Hollanders door den negerkoning, bij DAPPER. *Naukeurige Beschrijvinge der Afrikaansche gewesten*. Amsterdam, 1676, II, blz. 207 en 209.

(2) PAIVA MANSO. *Documentos*, blz. 277 : se confederar com o flamengo nosso inimigo afim de querer ver extinguida a nação portuguesa destes reinos.

(3) *Ibidem*, blz. 283-285.

(4) BLAEU, atlas van 1662, deel V, blz. 150-151.

7. Allegorische afbeelding van de vijf vastelanden op de wereldkaart van Hondius, van 1608 (Afrika zoals op de prent van Collaert).

In den atlas van 1662, deel V, wijdt Blaeu een bijzonder hoofdstuk aan Kongo. Hij noemt het een koninkrijk dat ver boven de andere negerrijken staat, met goed gevestigde instellingen en een uitgebreiden handel. Vele inboorlingen spreken Portugeesch en lezen hun gebeden in die taal. Zij kennen privaatzit, namelijk in metalen, ivoor, stoffen, maar geen grondbezit vermits alle landerijen van den koning zijn (1).

Nergens een zinspelning echter op de Rio dos Flamengos, door den koopman-aardrijkskundige Martin Behaim ontdekt in 1481, welke dit jaar den Kongostroom zou opgevaren zijn met Diogo Cao. Daartegenover bestaat een werkelijke Rio Flamengo in Angola, district Mossamedes, waarvan de oorsprong ons niet bekend is (2).

Blaeu vermeldt als bronnen voor zijn beschrijving en kaart van Kongo en aanpalende landen, behalve Lopes-Pigafetta : Marmolius, Sanutius, Jarricus en den Engelschman Andrew Battell (Andreas Battus), bombardier ; deze had twee jaar en half gediend te Loanda tegen de Portugeezen en zijn verhaal over deze gewesten zou het uitvoerigste zijn van alle gekende (3). Ook de verslagen van de Jezuïeten heeft Blaeu gekend, ofschoon hij er hier minder van spreekt dan bij Abyssinië. Met de hulp van die verschillende gegevens, heeft hij zich een persoonlijke meening gevormd over een mogelijke verbinding van de Zaïre met den Nijl : « de rivier Bramcara die van het Noorden (Nigritorum Regio) komt, zegt hij, vloeit in het meer waaruit de Nijl ontstaat. Pigafetta beweert niet alleen volgens Lopes, maar naar eigen veronderstelling, dat de Zaïre de Bramcara opneemt in de Oostelijke provinciën van Pango, die vervolgens tot aan den voet van het Kristalgebergte loopt. Een andere rivier, door Pigafette Verbela geheeten en Berbela door Linschoten, komt uit het gemeenschappelijke meer met den Nijl ; daarna, uit het meer Aquilundae vloeiend, doorsnijdt zij de stad Pango en vereenigt zich met de Zaïre ».

Een enkele oude legende, betreffende het meer Zaïre, wordt door Blaeu overgenomen op zijn muurkaart en in den atlas van 1635 : « men zegt dat dit meer door Tritonen en Syrenen bewoond is ». In den atlas van 1662 komt ze niet meer voor.

Het gerucht van den mineralen rijkdom van Katanga en Angola was tot den auteur doorgedrongen en komt tot uiting bij de bespreking van de Kongoleesche provincie Anzicani. Maar de rijkste streek wat den ondergrond betreft, was Monomotapa, het onmetelijk achterland van Angola en Zuidelijk Kongo, het land van de oorlogszuchtige Amazonen. De Portugeezen betitelden hunnen vorst, de « keizer van het goud ». Zijn rijk strekte zich tot den Afrikaanschen Ostrand uit (4).

(1) *Ibidem*, blz. 127-129.

(2) Volgens Antonio Ferreira de Serpa, in het maandblad van de *Casa de Portugal*. Antwerpen, April 1937, blz. 24.

(3) *The strange adventures of Andrew Battell of Leigh, in Angola and the adjoining regions*. Reprinted from Purchas his pilgrimages. Edited, with notes and a concise History of Kongo and Angola by E. G. Ravenstein. Londen, Hakluyt Society, 2^e reeks, deel 6 (1901).

(4) Voor de oude plaatsbenamingen in Equatoriaal Afrika, zie TH. LANGENMAIER. *Lexicon zur alten Geographie des südöstlichen Aequatorial-Afrika*. Hamburg, 1918 (Abhandl. des Hamburgischen Kolonialinstituts, dl XXXIX). — Voor de bronnen voor de geschiedenis van oud-Kongo, raadplege men A. IHLE. *Das alte Königreich Kongo*. Leipzig, 1929, en de *Archives Congolaises*, van E. de Jonghe en Th. Simar, Brussel, 1919.

V. ZUID- EN OOST-AFRIKA

ZUID-AFRIKA, AANLEGPLAATS VOOR DE OOST-INDISCHE SCHEPEN

Dit gedeelte van het zwarte vasteland was als de grens van de bekende wereld. De Portugeezen hielden de gevaarlijke omreis rond de kaap de Goede Hoop zooveel mogelijk nog geheim : het was hun Indische zeeweg, door Vasco da Gama ontdekt, die hiermede het grootsche werk van Hendrik de Zeevaarder op schitterende wijze had bekroond. De Portugeesche zeelieden omzeilden het onmetelijk Zuid-Afrikaansche land, zonder te vermoeden dat het meer goud en diamant behelsde dan Indië.

Heeft men hier echter niet overdreven ? De Portugeezen bleven inderdaad niet lang onkundig van het bestaan der Afrikaansche goudvelden. Op zijn tweede reis, deed Vasco da Gama te Sofala landen en zond hij de andere schepen, onder Vicente Sodre, naar Mozambique. De goudmijnen van Sofala waren in 1500 al beroemd. Het Vlaamsch relaas van da Gama's tweeden tocht, zegt duidelijk dat het koninkrijk Sofala aan het christen rijk van Paap Jan grensde dat « overvloeyt in silver, gout ende ghesteeenten ende rijckdomme » ; en verder : « paepians lant leit binnen dat lant besloten van die mueren (Zimbabwe) ende en heeft geen wtganc van die zee dan dye rivier van scafal (Sofala) » (1). Te Lissabon, waar men sedert het jaar 1452 gezanten van Paap Jansland ontvangen had, moet men over de rijkdommen van het Afrikaansche hinterland min of meer ingelicht zijn geweest. Vasco da Gama, en andere kapiteins na hem, hadden van de inboorlingen der streek inlandsch goud gekregen in ruil voor Europeesche waren. Principieel en in werkelijkheid diende de kust tot aanleg- en bevoorradingsplaats voor de Oost-Indische vloten. Hetzelfde gold ook voor Mozambique : de schepen die op Goa vaarden waren gelukkig, na zeven à acht maanden zware zee, het eiland Mozambique aan te doen waar een veilige haven, door een forteres beschut, sedert de XVIe eeuw voorzien was van een openbaar gasthuis, een Jezuïetenkollege, een Dominikanenklooster en een Europeesche nederzetting met vier kerken.

In de XVIe en XVIIe eeuwen werden vele Portugeesche schepen in het verkeer op Indië, voor specerijen en diamant, door Antwerpsche zeemakelaars verzekerd. In de maand 1615 verging nabij de stad Melinde een van de schepen van onzen Simon Rodrigues en Francisco Rodrigues d'Evora, de *Guadalupe*, met een kostbare lading gesteenten (2).

Onze landgenooten uit de Noordelijke provinciën, in vollen oorlog met Spanje na de inneming van Antwerpen door Farnese in 1585 en stout geworden na de vernieling van de onverwinnelijke *Armada* van 1588, vervolgden de Portugeezen op zegevierende wijze in

(1) Zie onze uitgave *Calcoen. Verhaal van de tweede reis van Vasco da Gama naar Indië, 1502-1503. In fac simile uitgegeven met inleiding en notas.* Antwerpen, De Sikkel, 1931, blz. 18. — Een paar jaren later, rond 1506, verscheen te Antwerpen de bekende beschrijving van Paap Janslanden bij den drukker Jan van Doesborch : *Van Pape Jans landen.* (ROB. PROCTOR's *Jan van Doesborgh. Printer at Antwerp. An essay in bibliography.* London, 1894, blz. 21).

(2) Em fim de mayo e a nao Guadalupe se perdeo nos coroaes de Melinde. *Antw. Stadsarchief.* Notaris G. van den Bossche, 1623, dl II, bl. 367. Hetzelfde boek brengt een heele briefwisseling van vermelde kooplieden met Diogo Jorge, te Goa.

de Zuid-Afrikaansche wateren, Jan Huygen van Linschoten had aan de Hollandsche en Zeeuwsche schippers den te volgen weg gewezen dien hij onder Portugeesche vlag had leeren kennen. Zijn leeskaart van 1596 was de aangewezen gids voor de zeevaart in de Afrikaansche zeeën (1). Wij hebben vroeger enkele wapenfeiten van admiraal Joris van Spilbergen, van Antwerpen, vermeld. Wij kunnen de opsomming hier voortzetten; na twee eilandjes bij Tafelbaai te hebben genomen, omzeilde hij de kaap de Goede Hoop op 1 Januari 1602, en volgde de kust Noordwaarts. Hij zette voet aan wal te Medaos do Ouro, vóór Lourenço Marques; hij vond er echter het goud niet dat hij er dacht in te schepen. Tegenwinden verplichtten hem de ankers te werpen te Sofala. Alvorens in volle zee te steken, legden de vaartuigen bij het eiland Mayotte aan, het grootste van de Comorengroep, waar de bevolking het bootsvolk vriendelijk onthaalde.

DE PLANNEN VAN BALTHASAR DE MOUCHERON IN OOST-AFRIKA

Hier past het over de ongewone bedrijvigheid te spreken van een ander geniaal aangelegd zakenman, Balthasar de Moucheron, dien we hebben leeren kennen in de Guineesche ondernemingen. Toen er spraak was de verschillende Hollandsche koloniale compagnies te versmelten met die van Oost-Indië, rekende hij er op de exploitatie van de Oost-Afrikaansche kust van Sofala en Melinde tot de Roode zee voor zich te behouden; hij had hier trouwens reeds de eerste handelsfactorijen opgericht.

Balthasar de Moucheron werd geboren te Antwerpen, in 1551. Zijn vader, Pierre de Moucheron, was een Franschman van Boissy le Secq bij Verneuil-au-Perche (Normandië), heer van Boulay, die zich te Middelburg in Zeeland gevestigd had en er trouwde met Isabella de Gerbier, dochter van zijn vennoot Louis Gerbier. In 1545 kwam hij naar Antwerpen; hij betrok er de groote heerenwoning in de Ambtmanstraat nr. 14, die nog zijn wapenschild droeg vóór korten tijd. Hij overleed er in 1566, een talrijk kroost nalatend waarvan Balthasar een van de oudste zonen was. Door zijn rang en de uitbreiding die zijn zaken kregen, werd deze spoedig een van de meest geziene figuren in de handelswereld. Hij was verwant met de eerste familiën van de stad, met burgemeester Nikolaas Rockox, met Balthasar Andrea, Perez de Barron, met de Ximenes de Leon, met Le Fort. Calvinist gelijk zijn vader, moet echter de oorzaak van zijn wrevel tegen Spanje niet uitsluitend gezocht worden in godsdienstige, anti-katholieke beweegredenen. Op het archief van de stad Antwerpen vonden we sporen van een langdurig proces dat de koninklijke kommissarissen tegen hem hadden ingesteld om verboden handelsbetrekkingen te hebben onderhouden met Engeland, die de stadsregering oogluikend had toegelaten.

Kolonel van een regiment bij de verdediging van Antwerpen tegen Farnese in 1585, overhandigde de stadsoverheid hem een uitvoerig afscheids- en dankschrijven enkele dagen vóór de overgave van de stad (2). Hij verliet het rumoerige Antwerpen zonder hoop op

(1) *Beschryvinge van de gansche custe van Guinea, Manicongo, Angola, Monomotapa — alsoock de gelegentheit van 't vaste landt van de Cabo de bona Esperança, langhs Monomotapa toe, ende soo voorby Quiloa, Gorga, Melinde etc. tot de Roode Zee toe.*

(1) *Antw. Stadsarchief. Certificatieboek 1585, f° 225.*

terugkeer, en ging zich in Zeeland vestigen, te Middelburg, maar voornamelijk te Veere, bescheidener havenstad, maar die, dank aan Balthasar de Moucheron, het middenpunt van ondernemingen ging worden die noodlottig voor de zee- en koloniale macht der Portugeezen in Afrika zouden zijn. Balthasar had de harde school van de ondervinding niet te vergeefs gekend. Schoonbroeder van Balthasar Andrea, die zijn zuster Isabeau de Moucheron (Mugeron in 't Spaansch) (1) gehuwd had, was hem de scheepvaart in de oude en in de nieuwe wereld even bekend als zijn vriend Jan Huygen van Linschoten. Zooals Gilles Hooftman vóór hem, had hij in 1584 halsstarrig den Noord-Oost doortocht naar Indië gezocht. Zijn plan, wetenschappelijk gesteund door dien anderen Vlaamschen uitgewekene, Petrus Plancius, mislukte weliswaar, maar ten gevolge van Moucheron's bemoeiingen kreeg de Nederlandsche handel vasten voet op de kust van de Witte zee.

Balthasar de Moucheron's plannen omvatten al de Spaansch-Portugeesche bezittingen in Amerika en Oost-Indië. Wij houden ons hier enkel aan zijn ondernemingen in Afrika. Hij genoot het volle vertrouwen van prins Willem van Oranje en het was onder de Moucheron's persoonlijke vlag (het Burgondisch kruis in een groen veld) (2) dat de Hollandsche zeevaarders de West-Afrikaansche kust veroverden. De Moucheron-eilanden in den Rio de Angro, waren in 1600 bezet geworden door twee schepen die hij met zijn neef, Pieter de Moucheron had uitgerust, en onder de bevelen stonden van Edward Hesse. Niet aan het hof van den prins, maar op het kantoor van Balthasar de Moucheron, te Veere, werden de artikelbrieven opgesteld en ondertekend voor de verkenningstochten in Afrika.

De stoutmoedige ondernemingen van de Moucheron werden niet steeds gunstig beoordeeld door de Zeeuwsche en Hollandsche reeders en kooplieden, die voorzichtiger waren dan de Brabanders en wars van avonturen (3).

Wat had de Moucheron aangezet om zijn voornaamste krachten samen te trekken op het bezit van de Oost-Afrikaansche kust? In 1598 had hij een van zijn getrouwen, den Antwerpschen scheepskapitein Proost, opgedragen op het Prinseneiland, in de golf van Guinea, naar iemand om te zien die op de hoogte was van de toestanden te Sofala en de kuststreek daaromtrent. Proost kon hem Evrard van Lodensteyn aanbevelen. In April 1600 nam deze inderdaad het bestuur in handen van een handelsinrichting aan de Monomotaparivier, bij Sofala (?) die weldra zulke uitbreiding nam dat twee assistenten, Tobias Hesius en Joos van Breen hem toegezonden werden (4). Kapitein Proost zelf had de reis ondernomen naar de Saldanhaabaai, ten Oosten van de kaap de Goede Hoop, en waarschijnlijk ook naar de eilanden Elisabeth en Cornelia. Men heeft zich afgevraagd of deze reis geen deel uitmaakte van de Moucheron's plan om aan de kaap de eerste Nederlandsche kolonie te stichten (5).

(1) Aan Balthasar Andrea hebben we een studie gewijd in *Antw. Arch. blad*, 1927, blz. 211-217.

(2) A. THYS. *Bulletin de la propriété*. Antwerpen, 1891, bl. 30.

(3) S. VAN BRAKEL. *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw*. 's Gravenhage, M. Nyhoff, 1908, bl. 5.

(4) DE STOPPELAER. *Supra*, bl. 207.

(5) *Ibidem*, bl. 93.

ZIMBABWE, HET GOUDLAND

De vooringenomenheid van onzen reeder en koopman voor Oost-Afrika, naar onze meening, moet toegeschreven worden aan zijn idee dat hij hier het Ophir van den bijbel, het sedert Magellaan en de Haro hartstochtelijk gezochte goudland zou gevonden hebben (1). Men kent de onverwachte gevolgen van Magellaan's en de Haro's veronderstelling, volgens dewelke het goudland aan de uiterste Oostelijke grens van de bewoonde wereld lag, op de kust van China. Balthasar de Moucheron, na een aandachtig onderzoek van de Afrikaansche kust en van het binnenland van Oost-Rhodesië, van de overblijfselen der goudmijnen van Zimbabwe waarvan de Vlaamsche auteur van *Calcoen* in 1503 reeds de imponeerende muren beschrijft, identificeerde het Ophir van Salomon en Hiram met 't een of ander punt op de Oost-Afrikaansche kust? Hij moet getroffen zijn geweest door de volkeren met hoogere beschaving van de Arabische centra langsheen de kust naarmate deze zich naar het Noorden uitstrekt.

De wandkaart van Blaeu van 1644 vermeldt meer dan één naam die zinspeelt op het bestaan van goudmijnen. Werd het rijk van Monomotapa, dat grensde aan den Indischen oceaan, niet aanzien als het land van het goud? In zijn atlas van 1662, geeft Blaeu nauwkeurige gegevens over de geheimzinnige stad Zimbabwe: « in het binnenland gebouwd, verheft Simbaoè zich op een vlakke plaats te midden van goudmijnen. Het voornaamste gebouw is gelijk een vierkante forteres bekleed met harden steen van binnen, met zeer groote blokken zonder ciment aan de buitenzijde. De poort van het gebouw vertoont een onverstaaenbaar opschrift. In de omgeving staan meerdere dergelijke gebouwen, eveneens geheeten Simbaoè, hetgeen paleis beteekent » (2). Bij deze gelegenheid haalt hij voor de eerste maal Lopes (Lopezius) aan, die verzekert dat de inboorlingen nog steeds boeken bezitten waarin te lezen staat dat koning Salomon hier te Sofala, het goud liet halen. Verder, bij Zanzibar, haalt Blaeu het geval van den Portugees Ravasco aan die, op min dan twee maanden, zijn schip met tienmaal de waarde van zijn ruilartikelen zou gevuld hebben.

Balthasar de Moucheron kon dus gedacht hebben dat Oost-Afrika het beloofde land verborgen hield. In het begin van 1600 verzocht hij de Staten-Generaal hem het monopool te verleen van den handel, gedurende vijftig jaar, op zekere nieuwe havens in vreemde streken gelegen waar niemand uit dit land (Nederland) tot nu toe geweest was. Hij gaf de verzekering dat dit privilege niemands belangen noch die van met hem konkurereende vennootschappen zou schaden. Zijn verzoek werd verworpen, alhoewel hij aangeboden had dubbele rechten te betalen zoolang het octrooi van kracht was. De landen en de havens die de Moucheron bedoelde, kunnen, naar onze meening, geen andere zijn dan die van de Oost-Afrikaansche kust.

EERSTE NEDERLANDSCHE NAMEN OP DE KAART VAN ZUID-AFRIKA

Van Balthasar de Moucheron's plannen in Zuid-Afrika werd niet totaal afgezien. Niet vóór 1632 echter schijnen onze Hollandsche en Vlaamsche landgenooten als kolonisten het

(1) J. DENUCE. *Les îles Lequios (Formose et Rui-Kiu) et Ophir*. Brussel, Bull. Soc. R. Géogr., 1907, n° 6.

(2) *Atlas van 1662, Africa*, f° 132.

8. Allegorische afbeelding van Afrika, door Jan Sadeler, naar Theod. de Bry, XVIe eeuw.

binnenland te zijn binnengetrokken, in tegenstelling met de Portugeezen die zich over 't algemeen aan de kust ophielden. De eerste definitieve aanlegplaatsen van waaruit de inwijking in de Kaapkolonie ging uitstralen, worden op Blaeu's atlas van 1635 aangegeven; men bemerkt er een Steven Verhagens-bay op de Oostkust, tusschen kaap Corrientes en Quilimane, op 22° Z. br. Heelemaal in het Zuiden, rechts van de kaap de Goede Hoop, ontmoet men Vleysbay. De wandkaart van 1644 voegt hier volgende namen toe: Visbay, Mosselbay, het eiland Content. Enkele jaren later, in 1652, kwam kommandant Van Riebeeck zich te Kaapstad vestigen en begon in werkelijkheid de Nederlandsche kolonizeering van Zuid-Afrika. Eigenaardig genoeg vermeldt Blaeu's atlas van 1662 die inbezitneming, van zulk belang uit nationaal oogpunt, met geen enkel woord.

MADAGASCAR DOOR ONZE ZEELIEDEN BEZOCHT

Aan de andere zijde van de straat van Mozambique diende het groote eiland Madagascar eveneens tot steun- en aanlegplaats voor de zeevarende natiën die belangen hadden in Indië. Volgens een overlevering waarvan de oorsprong ons ontsnapt, werd Madagascar (een punt op de kust, want het eiland was sedert eeuwen bekend) in 1603 verkend door een jongen Vlaming, Leroy (1). Ten tijde van de reizen der Hollandsche admiraals werd de kust van het groote land zorgvuldig onderzocht. Huygen van Linschoten landde er een van de eersten en bezocht, volgens Blaeu (2), de plaatsen Manatenga en Manapatan, door Thévet geheeten Muataga en Manapate. In 1598 had Cornelis Houtman reeds de Comoren bezocht. De koningin Anjouan had er hem vriendschappelijk onthaald. De schepen landden bij de stad Demos (Domoni) die zoo groot is als Plymouth, verklaart Houtman, en wier indrukwekkende puinen van een nog grooteren bloei in het verleden getuigen. Een andere Belg, Frans Pirard, van Stembert bij Verviers (3), zette voet aan wal in de golf St. Augustin, in het Zuid-Oostelijk gedeelte van het eiland. Hij maakte deel uit van de bemanning van twee schepen, de *Croissant* en de *Corbin*, uitgerust door Bretonsche kooplieden, met Vlaamsch en Bretonsch scheepsvolk. Pirard spreekt van hartelijke betrekkingen met de inboorlingen en geeft een beknopte beschrijving van de streek waar hij zes weken doorbracht.

Van meer belang waren de pogingen der Hollanders om zich op Madagascar neder te zetten, namelijk op de Oostkust, in de golf Antongil, 15° Z. br. De naam Spakenborch, op de wandkaart van 1644, doet ons denken dat daar Nederlandsche pioniers zijn werkzaam geweest. Onze landgenooten zouden er met den inlandschen koning hebben kennis gemaakt en er een factorij hebben opgericht, met groote woning — ongelukkiglijk van korten duur; ziekten maaiden het zeevolk weg en de inboorlingen vermoordden de overblijvenden. Als Europeesche ruilartikelen werden bij voorkeur glazen snoeren gebruikt die de inlanders verkozen boven metaal, zelfs boven goud en zilver (4).

(1) O. DELEPIERE. *La Belgique illustrée par les sciences, les arts et les lettres*. Brussel, 1840, bl. 158. — A. DE BURBURE. *Kolonisatiewerk op Madagascar*, *Revue Lique maritime belge*, Febr. 1937, bl. 29, alwaar het jaar in de XVe eeuw verschoven wordt en de naam Leroy vervormd is tot Gerard de Coninck.

(2) *Atlas van 1662, Africa*, bl. 164.

(3) J. DE SAINT-GENOIS. *Histoire des voyageurs belges*. Brussel (1846), I, blz. 60-61.

(4) *Atlas van Blaeu, 1662*, bl. 164.

Het jaar waarop Blaeu's groote Afrikakaart verscheen, in 1644, zouden vier honderd Engelschen op Madagascar geland zijn, bij de monding van de rivier St. Augustin ; maar ook deze zouden, na drie à vier jaar, bijna allen zijn omgekomen. Van hetzelfde jaar dateert men de eerste pogingen van de Franschen om een concessie op Madagascar te bekomen. De naam van den Vlaming Frans Caron wordt aan deze Fransche ondernemingen gehecht (1). Wij besluiten deze vluchtige opsomming van de tochten onzer Vlaamsche en Hollandsche landgenooten met er aan te herinneren dat de parel der eilanden van den Indischen oceaen zijn Nederlandsche benaming heeft behouden, ondanks zijn ontdekking door de Portugeezen en zijn inbezitneming door de Franschen : het eiland Mauritius (2), aldus geheeten naar den toenmaligen stadhouder. In 1598 was het door de Nederlanders ingepalmd geworden ; zij bleven er tot 1712, toen ze er uit verdreven werden door een rattenplaag, zegt de legende, waarschijnlijker echter tengevolge van de kolonisatie van de kaap de Goede Hoop waarvoor de Hollanders beroep deden op al de beschikbare krachten van de natie (3).

OOST-AFRIKA, RIJK AAN GOUD

De kaarten van Blaeu zetten een zeker gewicht bij aan Balthasar de Moucheron's plannen voor de exploitatie van de Oost-Afrikaansche kust tot Caap Guardafui. De kaartmaker vermeldt eerst de rivier (!) Lourenço Marquez, bij gelegenheid van de verandering van den naam van Rio de Lago in dien van S. Spirito in 't jaar 1545 (R. de Spiritu Santo op de wandkaart van 1644). Hij merkt op dat Marco Polo Zanzibar kende onder de benaming Zengibar. Voorbij dit punt, komt men in de Arabische invloedssfeer. Quiloa is een stad van rijke kooplieden die Arabisch spreken en met Sofala goudhandel dreven tot de komst der Portugeezen. Mombaza, in 't bezit van den koning van Portugal, had tot 1589 nog muren in den aard van die van Rhodes. De koophandel bestond er ook in het uitwisselen van kostbare metalen en van juweelen. Belangrijker nog was Melinde. Blaeu noemt ze een rijke handeldrijvende stad in 1662 : goud, ivoor en kwikzilver waren er de voorname ruilartikelen. Sedert drie vrouwen van koninklijken bloede er zich in 1602 hadden laten doopen, was het Christendom er zeer verspreid geraakt ; zeven Christen tempels of oratoriën waren er opgericht geworden. De stad Paté, nog meer Noordwaarts, bezat eveneens een Portugeesche versterking. Te Ampara, ook op de kust gelegen, werd het fort in 1587 vernietigd door den Portugeeschen kapitein Martin Alphonso de Mello. De in 't Noorden gelegen gewesten, de kust van Aian, waren door de Arabieren bezet. De stad Brava alleen hing van de Portugeezen af ; zij ook was bekend om haren handel in goud, in zilver en in ivoor.

ABYSSINIE, OF PAAP JANSLAND, BEKEND SEDERT 1521

De landen ten Noorden van kaap Guardafui, Abyssinië in de eerste plaats, hadden hun eeuwenoude betrekkingen met Europa nooit opgegeven vermits godsdienstige banden

(1) A. DE BURBURE. *Supra*.

(2) Op de muurkaart van 1644 geheeten : Do Cirne, Hollandis Mauritius.

(3) Volgens D'AVEZAC. *Iles d'Afrique*, 3e deel, bl. 47.

ze met de Romeinsche curie vereenigden. De koning van Portugal had sedert 1521 een verbond gesloten met den keizer van Paap Jansland, zooals men bij ons Abyssinië heette (1).

André Homem, de maker van de wereldkaart die hij in 1559 te Antwerpen vervaardigde, deed in 1567 aan de Engelsche koningin, Elisabeth, een vreemd voorstel. Hij en een andere Portugees, Antonio Luiz, beweerden eigenaars te zijn van een uitgestrekt domein, rijk aan goud, 50 mijlen lang, in Ethiopië. Ze wilden dit gebied aan de koningin afstaan en verzekerden dat de exploitatie 300.000 pond jaarlijks zou opbrengen, op voorwaarde dat ze beiden van de bescherming der koningin zouden genieten en een tiende der globale opbrengst kregen. Men weet niet welk gevolg aan de zaak werd gegeven (2). André Homem's wereldkaart brengt geen gegevens over die Ethiopische bezitting. Had zijn Afrikaansche reis plaats na 1559? De kaart van Paap Jan's land bij Ortelius, in 1570, is rijk aan geographische aanduidingen. Hebben de Portugeesche reiziger en de Antwerpsche geleerde elkaar gekend en hun bevindingen medegedeeld op kartographisch gebied wat Oost-Afrika betreft?

In de XVIe eeuw wordt Abyssinië ons nader bekend gemaakt door de missiebrieven der Paters Jezuïeten, die hun verslagen in den beginne in 't Italiaansch opstelden. Hebben we hier de verklaring van zoovele Italiaansch klinkende benamingen van Abyssijnsche plaatsen op de wandkaart van Blaeu?

Een onzer landgenooten heeft, op het gebied van de missies in dit Afrikaansche land, voortreffelijk werk geleverd. In 1640 werd Jakob Wemmers, geboren te Antwerpen in 1598, belast met de inspectie van de Ethiopische missie; het jaar daarop werd hij benoemd tot vicaris van den heiligen stoel in die gewesten en bisschop van Groot-Kaïro. Gedurende zijn verblijf in Afrika stelde hij een Ethiopisch woordenboek samen (3) dat zeer geprezen werd door de Abyssijnsche priesters van het huis van St. Steven te Rome en door de kenners over 't algemeen.

Ook in de volkstaal begonnen beschrijvingen van Paap Jan's land te verschijnen. In onze letterkunde ontbreken ze niet. In 1644 ondernam Pater Bernardinus Soer, of SURIUS van Roermond, zijn reis naar Jerusalem en Afrika. In het verhaal van zijn omzwervingen handelt hij in kapittel XVI op merkwaardige wijze over Abyssinië, en drukt op het belang van het meer Tsana en de bronnen van de Nyl (4). Blaeu beweert in zijn atlas van 1635 dat Ethiopië weinig of niet door vreemdelingen bezocht wordt omdat de afstanden tusschen de steden er zoo groot zijn en dat men verschillende woestijnen en wildernissen door moet vooraleer aan een centrum te komen. Hij onderscheidt inderdaad een Opper- of Binnen-Ethiopië, waarmede hij het Abyssijnsche rijk bedoelt, van een Buiten- of Lager-Ethiopië dat landen als Kongo, Monomotapa, Zanzibar en Aian omvat.

(1) BERGENROTH. *Calendar*, II, bl. 368 : schrijven van Don Juan Manuel, keizerlijk gezant te Rome, gericht aan den keizer, op 11 Augustus 1521.

(2) ARM. CORTESAO. *Cartografia Portuguesa*, I, bl. 388.

(3) *Lexicon Aethiopicum; cum ejusdem linguae Institutionibus grammaticis; et indice vocum Latinarum*. Romæ, 1638.

(4) *Den godtvruchtigen Pelgrim ofte Jerusalemsche Reyse, in dry boecken bedeylt*. Brussel, Jan Mommaert, 1650. Fransche editie in 1666, *Le Pieux Pèlerin*. Brussel, F. Foppens. — Zie ook J. DE SAINT GENOIS. *Voyageurs belges*, II, bl. 155.

HANDELSBETREKKINGEN MET EGYPTE

Blaeu haalt de meening aan van Ortelius en zijn algemeene kaart van Afrika in het *Theatrum* van 1570, bij het bespreken van den Nyl als grens tusschen Azië en Afrika : Egypte zou aan beide vastelanden toebehooren.

Het Antwerpsch archief zegt niet veel over oude handelsbetrekkingen met Egypte. De stukken van onze zeeverzekeraars die allerlei tochten vermelden naar Indië en de Middellandsche zeehavens, spreken noch van Alexandrië noch van Rosette. Sedert de ontdekking van Indië door de Portugeezen had Alexandrië twee van zijn belangrijke handelsartikelen verloren : de malageta die Barka als markt had, en het ivoor dat vooral te Alexandrië verhandeld werd. Toen de Portugeezen in 1485 aan de Beninkust gekomen waren, hadden zij er goedkoper peper gevonden dan die van Barka, zoo ook wat het ivoor betreft. Egypte zelf was daarenboven door de invallen der Bedouïenen in een steeds minder gunstig wordende positie voor den handel geraakt, zoodat Kaïro en Alexandrië, in 't begin van de XVIe eeuw, nog slechts de schaduw waren van de bloeiende steden van vroeger.

Tot in 1533 (1) echter, en later zelfs, kwamen groote hoeveelheden specerijen van Alexandrië te Antwerpen aan en vreesden er dus de mededinging niet van de specerijen die de Portugeezen er aanbrachten. De plaatselijke kronijken vermelden, in 1510, de aankomst van een schip met de kostbare koopwaar geladen dat de reis van Alexandrië in dertig dagen volbracht had (2). Van Egypte werden veel parelen ingevoerd, bestemd voor de Antwerpsche diamantnijverheid ; Egyptisch koraal werd eveneens op de beurs van Antwerpen verhandeld.

Het verkeer met Egypte was voor het grootste deel in Italiaansche handen. In de XVIIe eeuw hadden de Venetianen nog steeds hun consul te Rosette, de groote Middellandsche zeehaven waar de koopwaren, te Alexandrië aangebracht, op andere schepen overgeladen werden. Later zouden de Fransche handelaars er invloedrijker geworden zijn en in getal de Italianen, de Duitschers en de Georgiërs overtroffen hebben. De Fransche consul verbleef te Kaïro, de onder-consul te Alexandrië, volgens Villamontius, terwijl Beauvavius het tegenovergestelde zegt : de consul resideerde te Alexandrië, de onder-consul te Kaïro. De Vlaamsche schrijver Antoon Gonsales, van Mechelen, auteur van een uitvoerig relaas over Egypte (3), was gedurende langen tijd kapelaan van den Franschen consul te Kaïro.

Blaeu, aan wien we deze gegevens ontleenen (4), spreekt niet van de aanwezigheid onzer landgenooten, Vlamingen of Hollanders. Het is nochtans geweten dat een Jakobus Lucius of Lus, van Dordrecht, te Alexandrië op 12 September 1599 gestorven was ; dat in 1609 het schip *Salamander* uit Holland naar Alexandrië gezonden werd door Jakob Bernart en compagnie, en dat in 1614 het eerste groote Hollandsche vaartuig de Roode zee was binnengevaren (5). In Februari 1633 hadden twaalf Amsterdamsche kooplieden die op Egypte

(1) Zie de *Diarii van Marino Sanuto*, deel 58, bl. 678, op datum van September 1533.

(2) PAPEBROCHIIUS. *Synopsis Annalium Antverpiensium*. Antwerpen, 1884, bl. 26 ; en de Antwerpsche kronijk in handschrift op de Stadsbibliotheek van Antwerpen, anno 1510.

(3) *Hierusalemsche reyse van den Eerw. pater P. Antonius Gonsales*. Antwerpen, 1673, 1320 blz. in-4°.

(4) Atlas van 1662, *Africa*, f° 71.

(5) K. HERRINGA. *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel*, I, blz. 154-155.

handel dreven, aan hun regeering als consul voor de Nederlanden aldaar, den Venetiaan Santo Segezzi aanbevolen, die een groote vriend van de Nederlandsche natie was. Santo Segezzi aanvaardde de opdracht en werd consul van de « Fiamenghi » (Vlamingen = Nederlanders) die, zegt hij in zijn verklaring, eertijds in Egypte consuls bezeten hadden. Is het een zinspeling op de grootheid van onze Vlaamsche scheepvaart en admiraliteit in de Oostelijke Middellandsche Zee in vroeger eeuwen? Santo Segezzi kloeg over zekere moeilijkheden met de Franschen, die zouden verlangd hebben dat de Hollandsche schepen onder Fransche vlag in Egypte vaarden zooals voorheen (1). In 1598 hadden de Nederlanders inderdaad van koning Hendrik IV verkregen dat ze onder zijn vlag in alle Turksche havens mochten handel drijven.

Wij vermelden nog even dat in de uitgaven van Guicciardini's *Belgium, dat is Nederlandt* sedert 1609, een tafereel wordt opgehangen van het innemen van de stad Damiette, aan de monding van den Nijl door onze wapenlieden, voornamelijk door die van Haarlem, onder Willem, zoon van graaf Floris van Holland, overleden in 1256 (2).

De Belgische provinciën waren uit het direkt verkeer met Egypte gesloten sedert de overgave van Antwerpen aan Farnese in 1585. Onze handelsbetrekkingen met het Oosten waren toen juist op het punt een onverwachte uitbreiding te krijgen dank aan de natie van de Turksche kooplieden die Antwerpen hadden gekozen om er den stapel van hunne waren te vestigen.

Meer dan één Antwerpsche firma echter die naar Spanje getrokken was na den ondergang van den handel alhier, namen niettemin onrechtstreeks deel aan het verkeer met Egypte. Het huis Chrisostoom van Immerseel, naar Sevilla uitgeweken zooals we hooger vermeld hebben, haalt in de boekhouding van zijn afdeeling zee-assurantiën, verschillende polissen aan voor schepen die van Alexandrië naar Venetië vaarden, in de jaren 1618 tot 1621, en van Alexandrië op Marseille, in 1618-19. Te oordeelen naar de kapiteins, betroffen ze Hollandsche schepen. En zoo overleefden de traditie en de Antwerpsche zeeverzekeringsinstellingen het economisch verval van de metropool. In de XVIIe eeuw behield de Antwerpsche markt, zooals we zagen, een zeker belang voor den handel in kostbare artikelen, diamant, parelen en Egyptisch koraal; in 1627 verkocht Jakob de Letter een hoeveelheid koraal aan de Portugeezen Jorge d'Andrade en Manuel Nunez Devora, die ze voortverhandelden aan Ruy de Souza da Vega en Antoon Roiz da Vega (3). Andere koopwaren die in aanmerking komen, waren leder, was, rijst, drogerijen en katoen, volgens Vincent Stockhove, van Brugge, die Egypte bezocht in 1632 (4).

LEGENDEN OP BLAEU'S WANDKAART VAN 1644

Ortelius had te Antwerpen, in 1565, een van de zeldzame kaarten van Egypte, op groot formaat uitgegeven. Zij bestond uit twee bladen, boven malkaar geplakt, en 408 × 595 mm.

(1) *Ibidem*, bl. 576.

(2) Zie o. a. Guicciardini's uitgave bij Joannes Janssonius verschenen in 1648, f° 196.

(3) *Antw. Stadsarchief*. Notaris G. van den Bossche, op 27 en 29 Maart 1627.

(4) *Voyages du sieur Stockhove*. Brussel, Velpius, 1643, volgens J. DE SAINT GENOIS. *Voyageurs belges*, II, bl. 123.

metend. De titel luidt als volgt : *Aegyptos. Humaniss. doctiss. q. D. Scipioni Fabio medicæ artis professori Abrahamus Ortelius Antverpianus dedicabat* (1). De auteur zegt dat hij ze ontworpen had naar de beste oude en moderne voorbeelden. De kaart van Egypte die hij in 1570 en later in zijn atlas publiceerde, is niet dezelfde ; deze is volgens Italiaansche modellen ontstaan. Blaeu heeft ze allebei geraadpleegd voor zijn wandkaart van 1644, zooals blijkt uit de vele geographische benamingen die gelijkloidend zijn bij de twee geleerden.

De legenden in Oost- en Zuid-Afrika die op de wandkaart voorkomen, vindt men textueel terug in Blaeu's atlas van 1635, namelijk die betreffend den berg Amara, in Ethiopië ; die bij de steenen geheeten Nicole, tusschen Syre en den Nigerstroom ; die bij Cassumo, waar de koningin van Saba ten tijde van Salomon had geregeerd ; die bij de Nubiarivier en die bij het koninkrijk Guangara, befaamd om zijn handel en zijn goud. Meer dan de helft van de stadszichten die op de wandkaart van 1644 voorkomen : Sofala, Mozambique, Quíloa, Kaïro, Alexandrië, behooren tot Oost-Afrika ; een bewijs te meer van het belang dat de auteur aan deze kust hechtte. Blaeu heeft tevens van de zelfde gewesten, de merkwaardigste inlandsche typen op zijn kaart afgebeeld : Kaffers van Mozambique, Abyssiniërs, een koning van Madagascar omringd van onderdanen, Egyptenaars, pelgrims op weg naar Mekka, mannelijke en vrouwelijke Ethiopiërs. Deze typen van Afrikaansche inboorlingen behooren tot de beste die we van de XVIe eeuw kennen. We merken ten slotte op dat door Egyptenaars, Blaeu onze Bohemers bedoelt, de Gitanos van Spanje, de Zigeuners van Duitschland ; afkomstig uit Nubië en door de Egyptische sultans verdreven, zouden ze naar Europa gekomen zijn over Palestina.

(1) Exemplaar op de universiteitsbibliotheek te Basel. C. C. BERNOUILLI. *Ein Karteninkunabelnband der öffentlichen Bibliothek der Universität Basel*. (Verh. d. Naturforsch. Ges. Basel. Bd. XVIII, 1905, H. 1, n° 115).

VI. ANTWERPEN, AFRIKAANSCH KOLONIALE MARKT

DE TWEE KOLONIALE RIJKEN IN DE XVIe EEUW

In den loop van de XVIe eeuw wordt het economisch zwaartepunt in Europa van het Oosten naar het Westen verplaatst, van het binnenland naar de zee. De vastelandswegen naar het Oosten worden stilaan afgesperd door den Islam. Voor de jonge Westersche volken ontsloot zich echter een nieuwe wereld. De Portugeesche en Spaansche karveelen, zooals eertijds de Romeinsche legioenen, bouwen nieuwe koloniale rijken. Het eene, onder Keizer-Karel, omvat de landen die Christoffel Columbus ontdekt heeft ; tot het andere, onder koning Manoël, behoort bijna heel Afrika, Brazilië, het Verre-Oosten. Men kan moeilijk zeggen welk van de twee het machtigste was. Op het verdrag van Tordesillas, in 1494, had men de twee invloedssferen willen afbakenen. Men had er ook de verdeeling van Afrika voorzien : de Middellandsche kust ten Oosten van Velez, in Marokko, werd aan Spanje toegevozen ; de landen beoosten Velez bleven aan Portugal, dat voortging de straat van Gibraltar te beheerschen.

INTERNATIONAAL KARAKTER VAN DEN HANDEL TE ANTWERPEN

Lissabon en Sevilla waren de poorten langswaar de produkten van de twee koloniale rijken in Europa binnenkwamen. Maar het brandpunt van de Europeesche politiek lag in het Noorden. Onze zeventien Nederlanden vormden een dynastische eenheid met Spanje en Portugal ; deze drie staten waren een ideale kern voor een bond van Europeesche staten. Het oogenblik brak aan waarop handel en regeering in nauw verband kwamen te staan en de algemeene ekonomie den doorslag ging geven in de politieke berekeningen. De « zaken », op financieel en commercieel gebied, worden de groote macht. De studie van de Antwerpsche markt, van haar internationale Beurs in de XVIe eeuw, weerspiegelt den geest der nieuwe tijden. In de Scheldestad wegen de Portugeesche en Spaansche kooplieden in getal op tegen de Engelschen, de Duitschers, de Italianen, en onze landgenooten. Dergelijke toestanden waren nog niet voorgekomen. Te Amsterdam, en later te Londen, was het nationaal bestanddeel in de zakenwereld steeds overwegend. Te Antwerpen domineerden de natiën der vreemde kooplieden de markt. De Portugeezen hadden er hun Huis of Casa, de Engelschen hunne beurs, de Hanseaten het monumentale Oostershuis ; het Hessenhuis stond ter beschikking van het verkeer over land met Midden-Europa. En boven deze instellingen stond de internationale Handelsbeurs, van 't jaar 1531, de eerste in dien aard « in usum negotiatorum cuiuscumque nationis ac linguæ » (ten dienste van alle natiën en van alle talen). In geen ander deel van de wereld, zegt Guicciardini, genoten de vreemdelingen zooveel vrijheid als te Antwerpen en in de Nederlanden.

Al die Zuidelijke, Noordelijke en nationale elementen zijn zeer rumoerig, strijden om materiele goederen ; allen werken samen in vennootschappen, in monopolen, in den aankoop

van grondstoffen, in den verkoop van koloniale produkten. De praktische wetenschappen staan er hoog aangeschreven : zeevaart, havenbouw, verzekeringswezen ; de nijverheden worden op den groot-uitvoer ingericht. We kunnen hier niet ingaan op de veelvuldige en geweldige bedrijvigheid te Antwerpen, met recht geheeten het nieuwe Karthago. We stellen enkel vast dat de Scheldestad in de XVIe eeuw de voornaamste Europeesche markt is geworden — en de eerste koloniale markt. Bij dit tweede punt zullen we even blijven stilstaan.

ANTWERPEN, EERSTE AFRIKAANSCH KOLONIALE MARKT

In moderne taal zou men het Antwerpen van de XVIe eeuw een koloniale markt tegelijkertijd voor import en voor export heeten. Afrikaansche produkten werden er rechtstreeks aangebracht uit de eilanden en Noord-Afrika ; onrechtstreeks, over Lissabon, kwamen er de produkten uit zwart West-Afrika. De Duitschers brachten te Antwerpen koper en andere ertsen uit Midden-Europa, om alleen het voornaamste ruilmiddel te noemen bestemd voor het zwarte werelddeel. De stad ontving dus binnen hare muren de grondstoffen van twee vastelanden, gedeeltelijk voor verbruik ter plaatse, voor het grootste gedeelte voor export naar uitheemsche markten. Antwerpen was een centrum van koloniale herverdeeling of distributie. Zijn voordeelige aardrijkskundige ligging kwam hier tot haar volle waarde : een zeehaven zoo te zeggen heelemaal vrij, ver in het binnenland, op gelijken afstand van Engeland, Duitschland, de Fransche havens, de Baltische streken, een achterland bedienend met een dichte, werkzame, beschaafde bevolking die velerlei behoeften had. De betrekkingen met dit hinterland vereischten drukke en regelmatige aanvoer van koloniale waren, een groot getal zeevaartverbindingen, een gemakkelijk stelsel van rivieren en goede landwegen. De verhandelingen tusschen leveraars moesten snel gebeuren, er moesten beschikbare kapitalen zijn, een goede beurs- en bankinrichting, met een woord : handelstradities. Noch Lissabon noch Sevilla konden aan die voorwaarden voldoen. Antwerpen beantwoordde aan alle. Dank aan het bestaan dier factoren en aan de breede opvatting van haar regeerders, is de Scheldestad opgegroeid tot de eerste markt en stapelplaats van grondstoffen, en werd ze, in de XVIe eeuw, de voornaamste Afrikaansche koloniale markt.

AFRIKAANSCH GRONDSTOFFEN

In de vorige hoofdstukken leerden we de artikelen kennen die uit het zwarte vasteland werden ingevoerd. Het eerste en voornaamste is wel de suiker en de stropen geweest. Zij kwamen van de Atlantische eilanden, van Noord-Afrika, van Guinea, vooral van San Thomé. Al vroeg werden te Antwerpen suikerraffinaderijen opgericht. De namen van straten in het oude stadsgedeelte bij de haven, als Suikerrui, Suikerstraatje, getuigen van de populariteit van de koopwaar, terwijl Balbani's en Affaitadi's Suikerhuis aan de groote industrie doen denken, in 't leven geroepen door het Afrikaansch produkt. In volle XVIIe eeuw stonden de Antwerpsche raffinaderijen nog hooger aangeschreven dan die van Amsterdam en Hamburg, de twee markten die uit Antwerpen's ondergang het meest voordeel getrokken hebben. De leerboeken van onze oude kooplieden geven hiervan volgende verklaring : het water was te

Hamburg minder zout dan te Amsterdam, maar het water van Antwerpen was nog zoeter dan dit van Hamburg om de suiker te raffineeren.

Bij slot van rekening komt de Afrikaansche suiker op de eerste plaats, na de kostbare specerijen van het Verre Oosten, in den algemeenen handel van koloniale waren. De malageta, of Guineapeper, komt daarna. Inderdaad, ondanks de verbodsmaatregelen van de Portugeesche regeering om den invoer van Indischen peper niet te hinderen, werden aanzienlijke hoeveelheden malageta op de Antwerpsche beurs verhandeld. De boeken van de Portugeesche factorij bewijzen zulks duidelijk. Het goud van Guinea of van Zuid-Afrika gaf geen aanleiding tot belangrijke zaken, voor zooveel we weten. Antwerpen bleef ook buiten den slavenhandel. Volgens Guicciardini (1), leverde Barbarije, behalve de suiker : « azur, gomme, coloquinten, leder, pelterije, ende seer schoone ende verscheydene plumagien ende vederen ». In ruil, volgens dezelfde bron, werden de Vlaamsche en Portugeesche schepen bevracht met « heel silver, quicksilver, vermilioen, koper, clockspyse (brons) ende lattoen, ghewrocht ende ongewrocht, tin, loot, wapenen, geschut, ende ander krijgsgeweer, gesponnen goud ende silver ». Wij kennen de voornaamste leveraars van die waren : het land van Luik voor de wapens en de krijgsmunitie, Italië voor het gesponnen goud en zilver, Duitschland voor het koper en de andere metalen.

De koopwaren die naar de Spaansche koloniën in Afrika verzonden werden zijn van denzelfden aard. « In somma, zegt Guicciardini, het meeste deel van Spangien wort hier te lande ghestoffeert ende versien van alle dingen die 't dagelijcks handtwerck, ende der menschen konste ende arbeydt aengaen : welck handtwercken ende arbeyden de Spanjaerden van leegen staet doodtlyck haten, besonder in heur eyghen landt » (2).

Men vreesde niet, onverkochte of moeilijk te verkoopen waren uit Afrika terug te zenden. In den beginne bracht zulks ontgoochelingen mede : de eerste aankomsten van Kanarische suiker in 1508 bij voorbeeld. Maar over 't algemeen werden de grondstoffen door den producent of exportateur op een firma te Antwerpen aangewezen. In de Casa de Portugal, op de Engelsche beurs, op de internationale handelsbeurs werden de waren te koop aangeboden door de vertegenwoordigers van de producenten. Werden de grondstoffen niet door de Antwerpsche nijverheidsinstellingen gebruikt, dan verbleven ze tijdelijk in de stad en werden niet belast. Vandaar de vele magazijnen en stapelhuizen in de onmiddellijke nabijheid van den koopman of van het consulaat, of door de stadsregeering opgericht in de nieuwe stadswijken : het Hanze- of Oostershuis van 1567 (afgebrand in 1893), het Hessenhuis, van 1564, dat nog bestaat ; de Engelsche magazijnen stonden in de Venusstraat ; de meeste koopliedenvennootschappen bezaten eigen opslagplaatsen en magazijnen.

ROL VAN HET HUIS VAN PORTUGAL (CASA DE PORTUGAL)

Voor de Afrikaansche markt was het Huis van Portugal te Antwerpen de aangeduide plaats voor de vroegste handels- en financieele overeenkomsten ; de koloniale waren werden

(1) *Belgium, dat is Nederlandt...* Amsterdam, J. Janssonius, 1648, f° 99.

(2) *Ibidem.*

er ontvangen, gewogen, opgeborgen en voorzien van het merkteeken van herkomst N. P. (Natio Portugalensis). De prijzen werden er vastgesteld, 't akkoord met de Casa da India, da Guiné e da Mina, van Lissabon. Wij hebben bij onze studie van de Affaitadi het monopoolstelsel en de methoden van verkoop in 't klein nagegaan die in het Huis van Portugal gebruikelijk waren. Sprekend voor het aanzien dat de Lusitaansche natie in de Scheldestad genoot, is het inlasschen van haar jurisdictie in de *Rechten en Costumen* van Antwerpen (1). Dit uitzonderlijk voorrecht is een van de talrijke privilegiën waarmede de Portugeesche en Vlaamsche natiën malkaar begiftigden en waarvan een der voornaamste de toelating was voor onze kooplieden om, onder zekere voorwaarden, deel te nemen aan de Afrikaansche ondernemingen.

De Antwerpsche koloniale markt kende alle mogelijke schommelingen. Haar lot was gebonden aan dit van het Huis van Portugal. Een eerste maal zal ze erg geleden hebben bij de sluiting van de *Casa*, van 1545 tot 1564, aan den vóórvond van de groote politieke gebeurtenissen die het verval van Antwerpen inluiden. De langzame inbezitneming van de Middellandsche Zee door den Islam was voor de Antwerpsche markt een tweede slag. Hadden de strijdmachten en de politiek van Keizer-Karel over de Turken gezegevierd, dan zouden de economische toestanden voor ons land er heel anders uitgezien hebben.

HET MONOPOOL, KENMERK VAN DEN KOLONIALEN HANDEL

Wij hebben gezien dat de uitbating van de natuurlijke produkten van Afrika veelal geschiedde door monopolen. Het voorbeeld van de Ximenes dat we hooger aangehaald hebben, is typisch in dit opzicht. Het zou niettemin verkeerd zijn, het kartel en het monopool van de XVIe eeuw uitsluitend toe te schrijven aan de ongebreidelde zucht naar winstbejag vanwege de kooplieden. De regeeringen en de monarken, altijd in geldnood, hebben deze organisatie van den handel aangemoedigd omdat zij er een middel in zagen om de prijzen te stabiliseeren en een bron van krediet voor hen zelf (2). De Portugeesche koningen en Keizer-Karel hebben onze Afrikaansche monopool-pachters beschermd, zooals de Duitsche vorsten aan de Zuid-Duitsche bankiers monopolen verleenden voor het koper, het tin en het kwikzilver, waarvan groote hoeveelheden over de haven van Antwerpen naar Afrika uitgevoerd werden. Opwerpen vanwege de Kerk tegen de kartels en monopoolprijzen werden over 't algemeen door de regeeringen koel onthaald.

De registers van Antwerpsche zeeverzekeraars uit de XVIe eeuw brengen ons kostbare gegevens aan om zooniet de balans op te stellen, dan toch om zich over den omvang van den Afrikaanschen handel een idee te vormen. Die gegevens betreffen niet altijd schepen die te Antwerpen uitgerust of voor Antwerpen bestemd waren. Onze makelaars in verzekeringen breidden hun werkzaamheden over de geheele wereld uit. Hun polissen zijn meestal onderteekend door vennootschappen van makelaars die soms over de honderd

(1) *Van 't Consulaet van de Natie van Portugael, in Rechten, ende Costumen van Antwerpen*. Antwerpen, Chr. Plantijn, 1582, bl. 24.

(2) JAKOB STRIEDER. *Staatliche Finanznot als Nährboden des Kapitalismus*. In : *Forschungen und Fortschritte*. Berlin, 20 Oct. 1933, bl. 437.

beloopen voor een enkel schip. Over 't algemeen gaat het om onderlinge verzekeringen, d. i. dat ieder koopman of makelaar tezelfdertijd verzekeraar en verzekerde is, allebei blootgesteld aan dezelfde risico's en de premie betaalbaar slechts in geval van ramp.

DE ANTWERPSCHE ZEEVERZEKERINGEN, FACTOR VOOR HET AFRIKAANSCH VERKEER

Wij hebben voor ons een averijberekening liggen van het schip *St. Jan*, metende 700 ton, kapitein Claes Janssen Beiringhen, van Broecke, in 't jaar 1560, dat in Zeeland met bestemming voor Antwerpen was aangekomen. De lading van het vaartuig hoort toe aan een twintigtal handelaars en bestaat uit Afrikaansche en andere artikelen. De eerste namen van de bevrachters zijn die van Balthasar en Koenraad Schetz, bekend om hun koperuitvoer naar West-Afrika. Als Afrikaansche beschadigde artikelen, schrijven wij uit de lange lijst af :

acht kisten suiker van de Kanarische eilanden, aan 15 pond de kist,	toehoorend aan Dierick Dyn.
acht kisten suiker van de Kanarische eilanden, aan 15 pond de kist,	» » Anthonis Malapart.
twee kwaarten gommen, geschat op 35 pond,	» » Balthasar de Roa.
vier kwaarten oliën, geschat op 15 pond,	» » Alvaro Roys en Fernand Loys.
een boote (kist) en een kwaart poedersuiker, geschat op 20 p.	» » Jeroom Lopes voor Christ. Garcya.
drie kisten kanariesuiker, geschat op 45 p.	» » Peeter Sorbreck.
zes zakken galnoten, wegend 113 quintalen, geschat op 45 p. ...	» » Jean Bapt. Spinula.
vier kwaarten gommen, geschat op 70 p.	» » Peeter Daems.
drie pijpen poedersuiker, aan 15 p. de pijp,	» » Loys Alvares.
dertig kisten suiker van San Thomé, aan 75 p. de kist,	» » Loys Alvares.
drie en een kwaart pijpen poedersuiker, aan 52 p. 10 s.	» » Michiel Dias.
77 kisten suiker van San Thomé, aan 192 p. 10 s.	» » Michiel Dias.
54 » » » » » » 135 p.	» » Alvaro Rodrigues en Fernand Loys.
18 » » » » » » 45 p.	» » Duarte Enriques.
130 » » » » » » 282 p. 10 s.	» » Fernando de Montalban.
57 » » » » » » 135 p.	» » Ruy Gomes Carvallo.
217 » » » » » » 542 p. 10 s.	» » Martin Alonso.
77 » » » » » » 192 p. 10 s.	» » Bernardo Nunes.
13 » » » » » » 32 p. 10 s.	» » Jeronimo Lindo.
1013 hoornen aan 8 schelling, 104 pond,	» » Jan Vandenboorde.

Zowel bij de verzekeraars als bij de bevrachters zijn alle nationaliteiten vertegenwoordigd. Men moet er uit besluiten dat het Antwerpsche verzekeringsstelsel ernstiger waarborgen opleverde dan welk ander ; om die reden zien wij er een belangrijke, tot hiertoe vergeten factor in voor den Antwerpschen koloniaalhandel in de XVIe eeuw.

Guicciardini had het materiaal voor zijn beschrijving van Antwerpen's handel bijeen vergaard op het oogenblik van den grootsten bloei der metropool. Het jaar zelf toen zijn boek van de persen kwam, in 1567, verscheen de hertog van Alva in de Nederlanden. De beroerten begonnen onmiddellijk daarop. De hertog kende zeer wel het belang van de Antwerpsche handelsbeurs voor 's konings financiën.

Den vóóravond van zijn vertrek, in 1570, zei hij te weten « dat alle vreemde naties in die stad goed onthaald en geëerbiedigd worden, en met recht, want zij maken van Antwerpen hetgeen het is, en de Staten varen er wel bij en brengen ons welstand met hun

koopwaren, zoodat zij verdienen geëerd te worden. En ik beveel u vooral de Portugeesche natie aan, opdat u ze zoudt bevoordeelen en goed behandelen, want ik ben evenzeer Portugees als Spanjaard ».

EKONOMISCH VERVAL VAN ANTWERPEN BIJ ALVA'S KOMST

Wie Portugeesche handel zegde, begreep daarin het Afrikaansch verkeer. De hertog van Alva hield er aan Antwerpen, universeel zaken-centrum en voornamelijk bron voor 's konings schatkist, zijn bijzondere bescherming te verleen. Met dit doel vaardigde hij zijn befaamde ordonnantiën van 1570 uit betreffende de Scheepvaart en de Zeeverzekeringen. Daarentegen was hij slecht geïnspireerd toen hij voorstelde twee taksen te heffen, die van den 10ⁿ penning op den verkoop van roerende goederen, die van den 20ⁿ penning op de onroerende goederen, allebei door den verkooper te betalen. Na lang geaarzeld te hebben, ging hij tot de uitvoering ervan over in September 1571; het was de genadeslag voor den Antwerpschen handel. Een groot getal kooplieden verliet de stad, die « wegsmolte als sneeuw onder de zon ». Deze twee belastingen van den hertog van Alva, niet de godsdienstige kwestie, zooals men later gemeend heeft (1), hebben den opstand uitgelokt.

Het verval van Antwerpen is begonnen. De volgende jaren behooren tot de rumoerigste van onze geschiedenis; bij oogenblikken was de Antwerpsche handel zijn einde nabij. Na iedere ramp, na iedere Spaansche of Fransche « Furie » trokken de kooplieden in grooten getale uit de stad. Naar het voorbeeld van Gent en Brussel kreeg de stad een Calvinistisch beheer. De Hervormden werden niet gerecruteerd, zooals Pirenne het beweert (2), bij de werklieden en de armen. Te Antwerpen hielden de meeste kooplieden naar het Calvinisme over; alleen de Zuidelijke handelaarskoloniën hielden er zich om zoo te zeggen heelemaal buiten.

DE STAPEL VAN DEN TURKSCHEN EN AFRIKAANSCHEN HANDEL TE ANTWERPEN IN 1584

Op dit oogenblik verschijnt een economische factor, vol beloften voor de toekomst, ten gevolge van de politieke en sociale veranderingen die te Antwerpen hadden plaats gegrepen. De Turken, doodsvijanden van Spanje, hadden aan de Calvinistische regeering van de stad voorgesteld den stapel van hunnen handel in de Scheldestad te vestigen. Het nieuwe magistraat kende de innerlijke tweestrijd niet van zijn Katholieke voorgangers. Sedert 1580 werd door Gramaye een natie van Afrikaansche kooplieden te Antwerpen vermeld. In 1584 worden de onderhandelingen betreffende den Turkschen stapel ernstig aangevat. De protestaties van Spanjaarden en Portugeezen zullen op het Calvinistisch college niet veel indruk verwekt hebben; ook vonden de Turksche voorstellen een gunstig, zoo niet een geestdriftig onthaal. De hier gebleven kooplieden konden niet anders dan het vooruitzicht toejuichen te Antwerpen

(1) HENRI PIRENNE. *Histoire de Belgique*, dl IV, bl. 46. Dezelfde meening werd gedeeld door Requesens en Medina Celi, door Granvelle en Morillon.

(2) *Ibidem*, bl. 164.

den Afrikaanschen en Oriënthandel gecentraliseerd te zien. Het was een van de resultaten van Willem van Oranje's politiek.

Deze had meer dan eens den steun van de Turken en Noord-Afrikanen gezocht in de eerste, voor hem zeer zware periode van den tachtigjarigen oorlog. Hij kende sedert lang den Portugeeschen Jood don Miguès (Joseph Nasi), hertog van Naxos, raadsheer van sultan Selim, die dezen waarschijnlijk heeft aangezet den Turkschen stapel te Antwerpen te vestigen, waar een aanzienlijke groep Joden en Nieuw-Christenen woonde, met geheime synagoge sedert 1564.

Maar Alexander Farnese had reeds zijn schepenbrug over de Schelde te Calloo geslagen, en het Spaansche leger omknelde de stad aan alle kanten. Aan haar zelve overgelaten, onderstond Antwerpen het beleg dat in de militaire geschiedenis beroemd is gebleven. De stad werd overgegeven op 17ⁿ Augustus. Aan de Spanje vijandiggezinde of Protestantsche elementen werden vier jaren toegestaan om hun zaken te regelen of om Katholiek te worden. Bij de overheersing van Liefkenshoek op de Schelde, op 10 Juli 1584, waren reeds zestig à zeventig aanzienlijke kooplieden naar Holland getrokken. De meesten namen de wijk naar Amsterdam; maar honderden anderen vluchtten naar Middelburg. De overheden dezer stad zonden verscheidene schepen om de bannelingen op te nemen en een beambte werd aan de Gorstratepoort opgesteld om de Brabantsche vluchtelingen op te schrijven. Eerst kwamen de Lutherianen of Martinisten, dan de eigenlijke Hervormden waarvan er 1155 als leden van de hervormde kerk in 1585 werden opgenomen, buiten de 400 van het vorige jaar. In 1586 lieten zich te Middelburg alleen 1100 verbannen inschrijven. De de Moucheron's behoorden tot dit getal. Ze lieten zich niet lang door den tegenspoed terneerslaan. Uit Middelburg en uit Veere zonden ze weldra hun eskaders langsheen de Afrikaansche kust; met een wilskracht zonder precedent, gevoed door den langen wrok tegen de Spanjaards, ontnamen zij dezen en de Portugeezen op korte jaren de Afrikaansche koloniale markt — ten voordeele van onze landgenooten der Noordelijke provinciën. Een andere Antwerpenaar, Willem Usselincx, stichtte de West-Indische Compagnie en de eerste Nederlandsche koloniën in Amerika. Hij zou gezegd hebben dat de factors van de talrijke Hollandsche ondernemingen in de vier werelddeelen allen Belgen waren. Van hen kwam het nieuwe bloed dat Holland verjongde en van het kleine land, gedurende een eeuw, de eerste Europeesche mogendheid heeft gemaakt (1).

UITSCHAKELING VAN ANTWERPEN ALS AFRIKAANSCHЕ MARKT

Hier kunnen we het hoofdstuk over Antwerpen's suprematie in den handel met Afrika sluiten. Het verder verloop van onze economische betrekkingen met het zwarte werelddeel hebben we nochtans tot aan het verdrag van Munster, in 1648, kort samengevat; vele van onze uitgeweken landgenooten hebben inderdaad een aandeel gehad in de zegevierende ondernemingen van de rebellen in Afrika; andere kooplieden, trouw gebleven aan den koning van Spanje en Portugal, zetten onder de vlag dier mogendheden hun zaken met Afrika

(1) Volgens Nederland's geschiedschrijver R. FRUIN. *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588-1598.* 's Gravenhage, Nyhoff, 1889, 4^e uitgaaf, bl. 191.

voort van uit de Iberische havens. Bij het onderteekenen van het verdrag van Munster, was de Portugeesche oppermacht ter zee op vele punten aangetast ; de drie kusten van het zwarte vasteland dreigden Nederlandsch te worden ; in plaats van naar Lissabon en Antwerpen, werden de Afrikaansche produkten rechtstreeks naar Amsterdam gevoerd. Een andere pijnlijke ondervinding die de Belgen opdeden : na 1648 genoten de kooplieden van de Noordelijke provinciën meer vrijheden in Spanje dan hun Zuidelijke kollegas die de partij en den godsdienst van Spanje niet waren afgevallen.

Het heeft nochtans niet aan geautoriseerde stemmen ontbroken om de voordeelen en de noodzakelijkheid van een Spaansch Afrika aan te toonen. Jan-Baptista Gramaye heeft in zijn merkwaardig boek van 1622 een angstwekkend beroep op geheel Europa gedaan om Afrika te veroveren in den naam van Christus en om het onder de bescherming van Spanje te houden. Een te lang vergeten hulde komt dezen Antwerpschen pionier toe. De door hem voorgestelde oplossing zou voor Antwerpen op economisch gebied, onberekenbare gevolgen gehad hebben, in de eerste plaats zijn koloniale Afrikaansche markt. Ondanks de ontwikkeling die deze genomen had in de XVIe eeuw, was die bloei toch maar een begin ; in de tweede helft van de eeuw, toen zoovele Spaansche-Portugeesche kooplieden hier verbleven en de Turksche stapel aan de Scheldeboorden ging gevestigd worden in 1584, waren de stoutste verwachtingen niet uitgesloten. De zege van Farnese heeft al deze plannen en droombeelden te niet gedaan ; de hertog van Parma was te loyaal om uit volgens hem onzuivere aangelegenheden maar eenig stoffelijk voordeel te halen.

VII. DE WANDKAART VAN 1644 EN HAAR MAKERS

AFRIKA IN HET AARDRIJKSKUNDIGE WERK VAN BLAEU

De wandkaart van 1644 is de eerste afbeelding van Afrika op groote schaal die we kennen : *Nova Africæ Geographica et Hydrographica Descriptio*, auct. G. Blaeu. Het is inderdaad een land- en een zeekaart, volgens de windroozen en de lijnrichtingen die er op voorkomen. Ze is voornamelijk het werk van den vader, Willem Janszoon Blaeu, geleerde en uitgever, leerling van Ticho Brahé, overleden in 1638. Onderaan de kaart, in den linkschen hoek, staan de datum en de naam van den uitgever : *Antverpiæ apud Petrum Verbist sub signo Americæ in platea quæ vulgo Lombardorum mœnia dicitur an. 1644* (te Antwerpen bij Peter Verbist, in « America », op de Lombaardevest, in 't jaar 1644). Het zuiver geographisch gedeelte van de kaart meet 110×82 cm. ; met de legenden en de versierde omlijsting, 171×123 cm. Ook de graveur heeft zijn naam opgegeven : *J° vanden Ende sculp.* Het werk is opgedragen aan onzen vorst, koning Filips IV van Spanje : *Philippo Austrio Quarto Catholico, Hispaniorum, Utriusque Siciliae & Novi orbis Regi amplissimo, etc. ac totius inferioris Germaniæ Principi clementissimo.* De onderdanige toon van de opdracht bevreemdt op het eerste gezicht van wege den Hollander Blaeu ; ze verwondert ons minder wanneer men denkt aan Blaeu's genegenheid voor de Katholieke kerk. Werd Jan Blaeu in 1672 niet belast met het drukken van de *Acta Sanctorum*, nadat de Antwerpenaar Meursius er van had afgezien ?

We zullen enkele woorden zeggen van ieder der twee medewerkers aan dit eerste ons bewaarde gedenkteeken van de Afrikaansche kartografie. Vroeger hebben we gezinspeeld op een oudere Vlaamsche wandkaart, 100×200 cm. groot, door Kornelis de Jode, te Antwerpen gemaakt en uitgegeven in 1596. Enkel een fragment, 47×33 cm. is er van gekend en wordt in het Museum Plantin-Moretus bewaard ; we hebben het vroeger gepubliceerd (1). Het bevat weinig meer dan een zeer artistiek cartouche, met de legende : *Deo propitio. Quo reliquas Orbis Partes Labore & Industria restauravit Cornelius de Judæis, eodem hanc Africæ Tabulam non modo auxit, verum etiam cum splendore, proprio ære, evulgavit A° Dni. 1596.* Men heeft een blik op de zee ten Westen van Africa, met de eilanden St. Helena en Tristan de Acuna. Deze kaart van Kornelis de Jode is naar alle waarschijnlijkheid een nieuwe, vermeerderde uitgaaf van het groote Afrika, door den vader, Geeraard de Jode, rond 1569 uitgegeven, en dat in den tijd zeer gezocht werd ; de boekhouding van Christoffel Plantijn vermeldt er zeventien verkochte exemplaren van, terwijl de Amerikakaart van denzelfden auteur slechts vijfmaal voorkomt, die van Azië tweemaal en de groote Europakaart slechts éénmaal.

Het werk van Blaeu werd onlangs bestudeerd door Dr. F. C. Wieder in de *Monumenta Cartographica*, door het huis Nyhoff te 's Gravenhage uitgegeven. Onbegrijpelijkerwijze staat de Afrikakaart niet op de lijst van Blaeu's werken, evenmin als zijn groote wandkaart van

(1) *Oud-Nederlandsche Kaartmakers in betrekking met Plantyn*, dl I, bl. 198.

de Nederlanden, van 1608, waarvan het eenige bekende exemplaar op het Antwerpsch stadsarchief berust : *Nova et accurata totius XVII provinciea (sic) t'Amsterdam. Bij Joan Blaeu. Ghedruckt t'Amsterdam by Willem Janssoon op 't Water inde Zonnewijser* (1). Van Blaeu's Afrikakaart zijn thans meerdere exemplaren bekend ; dit van het Scheepvaart-Museum te Amsterdam is zonder datum en werd door Nikolaas Visscher uitgegeven. In het Nationaal Zeevaartmuseum onlangs te Greenwich geopend, worden twee beschadigde exemplaren tentoongesteld : het eene vertoont, in de gedrukte omlijsting, alleen den Latijnschen tekst van de beschrijving van Afrika ; het tweede was zoozeer gehavend dat men de randen heeft moeten afsnijden, zoodat niets dan de geographische omlijningen zijn overgebleven met de afbeeldingen van inboorlingen op iedere zijde.

Blaeu is de voortzetter geweest van de school der Vlaamsche kaartmakers, van de Mercator's, van Ortelius, van de Jode, van Hondius. Zijn produkten werden als de beste ter wereld in de XVIIe eeuw aanzien, een gevolg van de snelle handels- en scheepvaartopkomst van de Vereenigde Provinciën (2). Met de groote kaart van Afrika begint de reeks van zijn groote edities ; de eerste atlas van Willem Jansz. Blaeu is gedagteekend van het jaar 1631 : *Appendix Theatri Ortelii et Atlantis Mercatoris*. In 1635 volgt de beroemde wereldatlas, door Willem en Joannes Blaeu, in verschillende talen en edities, waarvan de laatste, in negen deelen, in 1662 verscheen. De wandkaart van Europa is ouder dan die van Afrika, vermits de auteur er naar verwijst in een legende. De groote wereldkaart van Blaeu is van het jaar 1648 ; zij meet niet minder dan 200 × 300 cm. en werd opgedragen aan den Spaanschen afgevaardigde op het kongres en verdrag van Munster, Casparo de Bracamonte y Guzman, en staat in het teeken van de verzoening tusschen Spanje en de onafhankelijke Nederlanden.

Wat Afrika aangaat, zijn we getroffen geworden door sommige afwijkingen tusschen de eerste Fransche en Nederlandsche uitgaven van Blaeu's atlas van 1635. Het Fransch exemplaar in ons bezit vermeldt dat de steden Tanger, Ceuta, Arzilla aanzienlijke plaatsen zijn die aan Spanje onderworpen zijn, evenals Melilla op den Middellandschen zeeoever. Naar onze meening is dit een aanduiding dat het boekdeel, alhoewel het jaartal 1635 dragend, van lateren datum is ; de twee andere deelen van de Fransche uitgaaf vermelden de jaartallen 1640 en 1645. Deze Fransche uitgave bevat geen kaarten van Marokko en Fez, noch van Guinea, Abyssinië, Beneden-Ethiopië noch van Kongo, die alle vertoond worden in de Nederlandsche editie van 1635, deel II. Wat kan de reden geweest zijn van die leemte in de Fransche uitgave ? Van een anderen kant bevat het exemplaar van 1635, in twee deelen, dat op de Antwerpsche stedelijke boekerij berust, de vier bladen die ontbreken in ons exemplaar, zooals ze voorkomen in de Nederlandsche uitgaaf in vijf deelen op dezelfde

(1) Haar afmetingen zijn 196 × 144 cm. en de opdracht, *Aen den goetwilligen Aenschouwer*, is gewijd aan de stad Antwerpen. Het exemplaar is met goud versierd, en vertoont bovenaan de dertien vorsten, te paard, die over onze gewesten geregeerd hebben sedert de troebelen en den oorlog met Spanje.

(2) De *Bibliographie Ternaux-Compans* trachtte reeds de voortreffelijkheid van het Nederlandsch kartographisch materiaal te verklaren uit zuiver economische redenen.

bibliotheek, uit de jaren 1646-1654 (1). De kaarten van 1635 komen trouw terug in de prachtige editie van 1662, met daarenboven de kaarten van Barbarije, Egypte, de eilanden Melita, de Kanarische groep, de Groenkaapeilanden en Madagascar. In 't geheel bevat de atlas van 1662 zestien Afrikaansche kaarten, die men als afzonderlijk deel had kunnen uitgeven met den titel Atlas van Afrika. In den monumentalen atlas van 43 deelen die op de boekerij te Weenen aanwezig is en waarvan Blaeu het hoofdbestanddeel uitmaakt, worden drie deelen aan Afrika gewijd; deze bevatten daarenboven vele teekeningen van kunst schilder Adriaan Matham, naar de natuur ontworpen in Barbarije in de jaren 1640-1641 (2). In den atlas van 1662 ontmoet men echter niet al de benamingen die op de wandkaart voorkomen, o. a. een menigte geographische gegevens betreffend de Guineakust, ten Zuiden van kaap Blanco en de Malagetakust. Op zijn mooie zeekaart van de Europeesche kusten (3), heeft Blaeu geheel Noord-Afrika afgebeeld, van den Nyldelta tot de G. de Sintra in Marokko; de benamingen zijn er echter schaarscher dan in de atlassen. Hetzelfde moet gezegd worden van de Afrikaansche kusten in Blaeu's zeeatlas van 1628 (4).

DE BRONNEN VAN DE AFRIKAKAART (5)

Over 't algemeen stamt het Noordelijk- en Noord-Westelijk gedeelte in Blaeu's atlassen en wandkaart in rechte lijn van Ortelius' kaart van 1570. Verschillende legenden in het binnenland (betreffend Azanaga, Zegazza, het meer Zis) werden woord voor woord ontleend aan het stuk van 1570, geheeten *Barbariæ et Biledulgerid nova Descriptio*. De benamingen van Blaeu langsheen de kust en in het binnenland vindt men hier terug, aangevuld met die van Ortelius' gedetailleerde kaart van het land van Fez en Marokko, van 1595, door Blaeu trouwens met Ortelius' naam voorzien en uitgegeven in al zijn atlassen tot 1662. Te beginnen met Sierra Leone, heeft Blaeu aan latere bronnen ontleend, Hollandsche (P. De Marces bij voorbeeld) en Fransche, zooals de naam Klein Dieppe het aanduidt die opduikt in de Nederlandsche uitgaaf van den atlas in 1635, op de Malagetakust (6).

Blaeu en Ortelius hebben het gulden boek over Afrika door Leo Africanus zeer benutigd. Te Antwerpen waren trouwens dezès twee Latijnsche en Fransche uitgaven verschenen, zes jaar na de eerste, in het Italiaansch, opgenomen in Ramusio's *Navigazioni e Viaggi*. De

(1) De deelen I, II en III vertoonen het jaartal 1650. In deel II werd een kaart bijgevoegd van Barbarije, door Jan Janssonius, den konkurrent van Blaeu: *Nova Barbariæ Descriptio, apud Joannem Janssonium*. Deel IV is van het jaar 1646 en bevat uitsluitend kaarten van Engeland. Deel V is gedateerd 1654 en brengt geen andere kaarten dan van Ierland en Schotland.

(2) P. J. H. BAUDET. *Leven en werken van Willem Jansz. Blaeu*. Utrecht (Prov. Utr. Gen. v. Kunsten en Wet.), 1871, bl. 166-7.

(3) *Pascaarte van alle de Zécusten van Europa, Nieulycx beschreven door Willem Janss. Blæw*. Men vindse te coop tot Amsterdam op 't Water inde vergulde Sonnewyser. Exemplaar op velijn te Antwerpen, Stadsarchief, metend 680 x 867 mm., zonder datum, maar met de spreuk *Indefessus agendo* (c. 1630?).

(4) *Zeespiegel... der Middellandsche Schipvaert*. Exemplaar op de Stadsbibliotheek, Antwerpen.

(5) Men vergisse zich niet in dezen titel. Het ligt niet in onze bedoeling een geschiedenis van de Afrikaansche kaarten te schetsen; wij willen enkel de bronnen opnoemen waaruit Blaeu kan geput hebben. Wat de oudere Afrika-kaarten aangaat, verwijzen we naar de groote historische werken van Jomard, van Dr. Wieder en vooral naar de studiën van den hoofd-conservator der Nationale bibliotheek te Parijs, Ch. Bourel de la Roncière.

(6) De naam *Petit Dieppe* zou voor de eerste maal te lezen zijn op de kaart van Guérand, te Dieppe verschenen in 1631.

Latijsche editie werd bezorgd door Jan de Laet en opgedragen aan Melchior Schetz, broeder van Erasmus, van wien we in het hoofdstuk over West-Afrika gesproken hebben.

Leo Africanus was reeds getroffen geworden door den bijzonderen aanleg voor den handel van Barbarije's inwoners ; zij doorliepen de heele wereld met hun koopwaren, zegt hij (1).

De wandkaart van 1644 brengt over het zwarte vasteland een gedeeltelijk nieuwe beschrijving (2). Volgens haar bestaat Barbarije uit vijf rijken : Marokko, Fez, Teleusin, Tunis en Barca. Blaeu erkent dat Marokko overvloedig fruit en allerlei groenten voortbrengt, indigo, honig, suiker ; het land onderhoudt groot en klein vee, vele geiten van wier vel het bekende Marokkaansch leder gemaakt wordt.

De provintie Susa (Sous) bevat goudmijnen bij den Llalemoberg. De voornaamste stad is Tarodant, die we vroeger vermeld hebben. De hoofdstad Marokko was eertijds een beroemd centrum ; nu is ze erg vervallen en gedeeltelijk in puin gelegd ten gevolge van de Arabische invallen.

Het koninkrijk Fez is nog een machtige staat. Zijn hoofdstad, van denzelfden naam, is zeer beschaafd, en bevat vermaarde scholen, 700 tempels, een kwartier voor de kooplieden, omringd met muren en poorten. In zijn atlas van 1662 zegt Blaeu dat de Spanjaards er niet talrijk waren. Men trof er meer Franschen, Engelschen en Grieken uit het Oosten aan. Iedere koopliedenstatie had er haar consul, die als rechter zetelde in handelskonflikten (3). Blaeu spreekt niet van zijn landgenooten ; zij moeten er nochtans in zekeren getale aanwezig zijn geweest wanneer men denkt aan de hartelijke politieke verstandhouding die in 't begin van de XVIIe eeuw tusschen Turkije en Holland bestond (4).

Het koninkrijk Teleusin, of Tremeusin, is het oude Mauritania Cesarea ; de hoofdplaatsen waren Telesin, erg vervallen, en Algiers waarvan de rumoerige geschiedenis door Blaeu vluchtig wordt geschetst. Het koninkrijk Tunis bevat het eigenlijke « Afrika » en het oude Numidië.

Ten Zuiden van het Atlasgebergte strekt zich Numidië uit, ook Biledulgerid geheeten, om zijn dadels, het eenige handelsartikel zoo te zeggen van het onmetelijk gebied. Numidië ligt tusschen Egypte en den Atlantischen oceaen (kaap Bojador), grenst ten Zuiden aan de Libysche woestijn. De verachterde bevolking biedt aan den vreemden handelaar, buiten haar dadels ook marmer aan, in ruil voor graan, dat bij haar onbekend is.

Libyë, vroeger Sara geheeten, beantwoordt aan het gebied van de tegenwoordige Sahara. Ten Zuiden raakt bijna Libyë aan het land van de Negers. De schrijver karakteriseert deze streek als « zonder water, kaal, een totaal onvruchtbare woestijn, het rijk der kameelen en serpentes ». Libyë omvat de woestijnen Azohad, Aroham, Tegazza, gekend om haar zoutmijnen. De streek Targa is beter van water voorzien ; men vangt er het « manna » op in groote kruiken en verkoopt het in de stad Agades, die toen reeds een belangrijk handelscentrum in Midden-Afrika was. Het gewest Berdoa, op 500.000 stappen van den Nijl, heeft

(1) Ortelius' atlas, Nederlandsche uitgaaf van 1571.

(2) Zie de kopij van het lange stuk in de *Bijlagen*.

(3) Blaeu's atlas, groote uitgaaf van 1662, bl. 48.

(4) K. HEERINGA. *Een bondgenootschap tusschen Nederland en Marokko*. In : *Onze Eeuw*, 1907.

niets gemeens met de woestijn Berdoa ; het is een bewoond land, met drie versterkte plaatsen. Deze beschrijving van de wandkaart verschilt tamelijk veel van den tekst dien Blaeu zijn Afrikakaart bijgeeft in de Nederlandsche en Fransche uitgaven van den atlas van 1635.

In zijn editie van 1662, erkent Blaeu ontleend te hebben aan Gramaye's werk wat Barbarije aangaat, vervolgens aan Bertius' *Breviarium orbis Terrarum*, aan Sanutius' beschrijving van Guinea en aan de werken van Cluverius en Marmolius (Marmol y Carvajal). Maar de eigenlijke bron voor de Afrikaansche kartografie zullen wel de portulanen en kaarten van Portugeeschen oorsprong geweest zijn, waarvan André Homem's wereldkaart, te Antwerpen vervaardigd in 1559, voor het eerst Midden-Afrika vertoont in een gedaante die we blijvend zouden mogen heeten.

In de legende die hij bovenaan zijn wandkaart heeft geplaatst, waarschuwt Blaeu den lezer dat zijn aardrijkskundige lengteopgaven voor vele punten van zijn Afrika verschillen met die door andere geografen van zijnen tijd verkondigd. Voor inlichtingen hieromtrent verwijst hij naar zijn Europakaart. De Afrikaansche wandkaart is dus wel een origineel werk van Blaeu, onafhankelijk van zijn atlassen, alhoewel ook hier op de drie boorden, dezelfde typen van inboorlingen en zichten van steden in vogelvlucht voorkomen.

PETER VERBIST, DE ANTWERPSCHE UITGEVER VAN DE KAART VAN 1644

Is Peter Verbist, de voornaamste vertegenwoordiger van de Antwerpsche kaartmakers in het vervaltijdperk, niets anders geweest dan de uitgever van de Afrikakaart van 1644? Heeft hij niet medegewerkt aan haar uitvoering? Wij betreuren het, geen spoor van een wetenschappelijke samenwerking tusschen beide kartografen te hebben gevonden op het Antwerpsch archief, noch elders (1). Het uitgeven van de wandkaart te Antwerpen bewijst echter dat er tusschen Noord en Zuid nog steeds een merkwaardige verstandhouding bleef bestaan. Wij herinneren er even aan dat in het kostbaar *Itinerario* van J. H. van Linschoten, van 1595, de kaarten gegraveerd werden door onzen van Langren.

Verbist had zich bekend gemaakt door een zeker getal voortreffelijke kaartwerken, van bescheidener aard weliswaar dan de atlassen van Blaeu. Toen hij 21 jaar oud was, zou hij een plan van Antwerpen ontworpen hebben, 70 × 95 cm. groot, *Antverpia*, indien zijn naam de plaats niet heeft ingenomen van een anderen auteur in de opdracht van het mooie plan (2). Zijn kaart van het Antwerpsch bisdom had nog meer bijval: *Diœcesis Episcopatus Antverpiensis*, van 1630, opgedragen aan bisschop Malderus, die hier verbleef van 1611 tot 1633 (3). Onder alle voorbehoud nemen wij de benaming « obstinatissimus hereticus » aan waarmede Verbist bestempeld wordt in een stuk van het Antwerpsch bisschoppelijk archief, in 1629. Dat onze stedelijke overheden een Calvinist die zijn kettische gevoelens zelfs niet verbergen

(1) Het Plantijnsch archief bewaart een zeker getal brieven van het huis Blaeu aan de Moretussen gericht; ze zijn echter alle van lateren datum dan 1666. Zie onzen *Inventaris van het Plantijnsch Archief*, 1926. Brievenverzameling n° 524.

(2) *Clariss. Prudentiss.que senatui Antverpiensi Petri Verbist devot. dedica*. Men bemerkt gemakkelijk dat de naam Verbist is aangebracht in vervanging van een anderen.

(3) Opgenomen in 1678 door Jac. Le Roy in zijn *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii*. Amsterdam, en verkleind in diens *Groot Kerkelijk Tooneel des Hertogdoms van Brabant*, 's Gravenhage, 1727, of *Le Grand Theatre Sacré du Duché de Brabant*, La Haye, 1734, dl II; later in de Ram's *Synopsis actorum ecclesiae Antverpiensis*, Brussel, 1856.

wilde, zou belast hebben met het maken van officieele kaarten, pleit in het voordeel van de gevoelens van verdraagzaamheid in de zeer orthodoxe Scheldestad (1). Wij kennen geen enkele anti-katholieke daad noch uitspraak van Verbist; wij zijn eer geneigd te gelooven dat hij bij zijn kollega Blaeu de warme sympathie voor de Romeinsche geestelijkheid heeft aangemoedigd die men dezen in Holland heeft aangewreven. — Als aanhanger van de Hervorming begrijpen we dat Verbist in de katholieke Nederlanden de aangewezen vertegenwoordiger was van de Hollandsche kartografen. Hij zelf stond aan het hoofd van een prenten- en kaartenhandel, en ontving bestellingen uit binnen- en buitenland. Zoo kocht de Fransch-Zwitsersche firma Passavanti, op 26 November 1633 bij hem, in naam van den Italiaan Bawero, een grooten atlas, een el hoog (2). In 1653 voorzag het huis Forckhout zich bij hem van een aard- en een hemelsglobe, met kompas en bijbehoorten, daarenboven van acht stedenplannen, alles bestemd voor Spanje. Forckhout noemt Verbist onverschillig verkooper en maker van kaarten en prenten (3). De handel in zeevaartinstrumenten en landkaarten moet nog steeds van belang te Antwerpen in de XVIIe eeuw gebleven zijn. Het huis Verbist ontving uit Spanje, tot in 1657, wisselbrieven ten beloope van 1000 dukaten voor levering van kartographisch materiaal. Het gaat hier waarschijnlijk om eigen produkten, maar ook om werk van Belgische en Hollandsche ambtsbroeders, van van Langren, van Plancius, van Janssonius, vooral van Blaeu.

Verbist heeft ook kopijen vervaardigd van bestaande kaarten, zooals van J. Janssonius, zegt Tiele, maar zonder ze aan te duiden. Uit de persoonlijke produktie van den Antwerpschen kaartmaker (meer dan vijftig stuks dragen zijn naam), vermelden we in het bijzonder zijn Vlaanderenkaart, *Comitatus Flandriæ*, van 1649, metend 55 × 46 cm., heelemaal opgevat zooals Blaeu's wandkaart van 1644; de aardrijkskundige omlijning is met een breeden boord voorzien die zichten van steden vertoont, en Vlaamsche volkstypen: *Nobilis, Cives, Rusticus, Piscator* (edelman, burger, boer, visscher). Een bibliographische studie van Verbist's werk, vóór enkele jaren verschenen, laat zijn handschriftkaarten ter zijde, waarvan ten minste ééne, het verdronken land van Oorderen voorstellend, van 1611, zeer belangwekkend is; ook de groote Rijnkaart, van 1672, komt er niet in voor, en de auteur weet niets van de wandkaart van Afrika, van 1644 (4).

NIKOLAAS VISSCHER, UITGEVER VAN DEZELFDE KAART TE AMSTERDAM

Is Verbist de Antwerpsche uitgever van Blaeu's werk van 1644, zoo heeft Nikolaas Visscher enkele jaren daarna, rond 1650, te Amsterdam een uitgave van dezelfde kaart bezorgd, waarvan een exemplaar wordt bewaard op het Scheepvaartmuseum van de Holland-

(1) In 1637 betaalde deze hem 18 pond Artois om een teekening op velijn te maken van het Antwerpsch kwartier; verder 78 pond voor een groote kaart van de Schelde (*Stadsrekeningen, Domeinen, 1637, bl. 354*). In 1651 ontwierp Verbist de kaart van het Antwerpsch distrikt (*Antw. Archief, Coll. Resolutieboek, f° 37*).

(2) Zie Nikolaas Passavanti, firma n° 53 van de Insolvente Boedelskamer, *Antw. Archievenblad, 1931, blz. 147-150*.

(3) Zie onze studie over Forckhout, in *Bronnen voor de geschiedenis van de Vlaamsche kunst*, dl I. — Van Verbist als kunstgraveur, is vooral bekend zijn groote volksprent: *Blauwe Huyck*, met de Vlaamsche spreekwoorden, of *Les abys du monde renversé*.

(4) F. VAN ORTROY. *Les Verbisi, enlumineurs et cartographes anversois*. Antwerpen, 1929 (in: *De Gulden Passer*, blz. 1-31).

sche hoofdstad en dat als adres heeft : Amstelodami, Apud Nicolaum Piscatorem, in vico Vitulino ad Insigne Piscatoris. — Amstelredam, By Nicolaes Visscher, in de Kalverstraet in den Visscher. — Amsterdam, chez Nicolas Visscher, en la rue de C — à l'enseigne du Pescheur.

Tusschen Visscher en Blaeu hebben eveneens betrekkingen bestaan van uitgever tot auteur. Reeds op Nikolaas Jan Visscher's wereldkaart van het jaar 1639 staan de inboorlingen van Guinea juist zoo afgebeeld als op de wandkaart van 1644 en in Blaeu's atlassen van 1635 en 1640. Visscher had zich min of meer toegelegd op het versieren van landkaarten met zichten van steden en typen van inboorlingen. Wij bezitten een kunstmatig aangelegde verzameling van interessante prenten van Spaansch-Portugeesche volkstypen, met de beeltenissen van de aartshertogen Albert en Isabella, de wapenschilden van het keizerrijk en van Brabant, afkomstig van een zijner groote kaarten van Spanje en de Nederlanden.

De Afrikaansche inwoners op de wandkaart van 1644 hebben ontegenzeggelijk grootscher uitzicht ; zij vormen groepen van drie personen, levendig gekleurd, terwijl Visscher en Blaeu's atlassen nooit meer dan twee personen per groep vertoonen. Zijn deze teekeningen het werk van Josua van den Ende wiens naam op de groote kaart staat ? Hij had reeds kaarten gegraveerd voor den eersten atlas van Willem Jansz. Blaeu, van 't jaar 1631 : *Appendix Theatri Orteliï et Atlantis Mercatoris*. De inboorlingentypen zijn in min of meerdere mate ontleend aan bestaande publicaties. Zoo ontmoeten we bij voorbeeld, de inwoners van Guinea en van kaap Lopo Gonsalves in het werk van Pieter De Marees, van 1602. De groep die bij Blaeu-Verbist wordt geheeten : *Mercator, Dominus, Servus in Guinea*, is zichtbaar ontleend aan plaat n° 2 van P. De Marees, waar men den inlandschen handelaar « Batafou » erkent, een koperen bekken dragend, een hondsveld op het hoofd. Het personage in het midden is een edelman, met een mantel gekleed en een muts op. Het derde type stelt een slaaf voor, een zak koopwaren op den rug, dien men eveneens bij P. De Marees weervindt. Een dergelijk geval hebben we met de afbeelding : *Guinearum Mulieres et Ancilla* ; de vrouw met een mand op het hoofd is een boerin die fruit komt verkoopen. De jonge persoon met den halsband is een gekleed mooi meisje « Acatiassa » geheeten ; de vrouw met het kind is het volkstype, gezegd « Hiro » ; zij geeft de borst aan het kind dat op moeder's rug hangt. De plaat met inwoners van Cabo Lopo Gonsalves komt uit dezelfde bron ; de vrouw met het kind aan de hand is getatoueed over heel haar lichaam en draagt aan de beenen twee of drie koperen of tinnen ringen die ieder ongeveer vier pond wegen ; de man in het midden is een gewoon inboorling, die een olifantstand te koop aanbiedt ; de derde persoon is een man van aanzien, den gordelriem voorzien met messen en in de hand een lans (Assegaye) houdend. De twee groepen Kongoleesche typen stammen rechtstreeks uit Lopes-Pigafetta's boek van 1591.

De overige prenten kunnen op dezelfde wijze geïdentificeerd worden indien men de rijke Vlaamsche ikonographie van den tijd raadpleegt. Josua van den Ende heeft misschien ook de merkwaardige schepen op de wandkaart ontworpen ? Wat de stadsgezichten aangaat op het onderste gedeelte van de kaart, deze zijn waarschijnlijk ontleend aan een van de XVIe eeuwse stedenboeken waarvan Hogenberg en Bruin het voorbeeld geleverd hebben in hun monumentale *Civitates Orbis Terrarum*, in 1572 verschenen bij Filips Galle te Antwerpen, en te Keulen.

ALLEGORISCHE AFBEELDINGEN VAN AFRIKA IN DE XVIe EEUW

We zijn er toe geleid hier enkele woorden te zeggen over het allegorische beeld van Afrika in onze gewesten in de XVIe eeuw. De Vlaamsche kunstenaars hebben het zwarte vasteland meestal voorgesteld in de gedaante van een jonge, sterke negerin. Het vroegste type van deze Afrikaansche vrouwen schijnt op te klimmen tot een teekening toegeschreven aan Frans Floris die in het Plantijnsch museum bewaard wordt ; de vrouw is gezeten op een krokodil, 't een been over 't ander ; zij houdt in de hand een twijg van een balsemplant. De plaatsnijder, Adriaan Collaert, heeft die figuur, hier toegeschreven aan Marten de Vos, verwerkt in een van zijn prenten ; zijn Afrikaansche zit op dezelfde alligator en houdt eenzelfde plant in de eene hand, de andere rustend op de linker knie ; het gezicht vertoont een meer uitgesproken negertype. Heelemaal hetzelfde beeld, maar omgekeerd, vinden we op het mooie titel-cartouche van Hondius' groote wereldkaart van 1608, te Amsterdam, waarvan de Royal Geographical Society te Londen het eenig bekende exemplaar bezit (1). Een andere kopij van onze Afrikaansche, vrij bewerkt, treft ons in het titelblad van Peter De Marees' beschrijving van de Goudkust op Guinea, van het jaar 1602 : krokodil en landschap zijn zeer gelijkend, maar de vrouw houdt een papegaai in de linkerhand en steunt met de rechter op den kop van de krokodil (2). Een andere allegorische prent van Afrika werd gegraveerd en uitgegeven door Jan Sadeler, naar een teekening van Theodoor de Bry : de vrouw heeft niets Afrikaansch over zich ; ze ligt tegen een boom, draagt op het hoofd een grooten schijfvormigen hoed ; leeuwen en olifanten houden haar gezelschap. Later maakten onze ebbenhoutwerkers gaarne gebruik van Afrikaansche motieven in de versiering van hun meubels in kostbaar hout ; elegante kabinetten hadden als steunbeelden negers in ebbenhout, en maakten een specialiteit uit van de Antwerpsche meubelkunst in de XVIIe eeuw ; verschillende Europeesche musea bezitten er voorbeelden van. Een enkel exemplaar slechts is ons tot nu toe bekend van de wandkaart van Blaeu-Verbist van 1644 ; zij was nochtans in meerdere honderd exemplaren gedrukt geworden.

(1) Heruitgegeven, op natuurlijke grootte (2,50 × 1,75 m.), door de *Royal Geographical Society* van Londen, met een studie van Edward Heawood, bibliothekaris R. G. S.

(2) Ook in S. P. L'Honoré Naber's uitgave van Peter De Marees, deel V, bl. 1, in de Werken uitgegeven door de *Linschoten Vereeniging*.

BIJLAGE I

Aankomst en vertrek van Afrika-vaarders in de jaren 1549-1555, uit een register van Antwerpsche zeeverzekeringen

REIZEN VAN CABO DE GUER

BEGIN : Ihoan de Saldarian quenta de rrisgos donde yo heredo $\frac{1}{4}$ deve en 30 de octubre 1.4.0. de 30 d. queledidos bezes de Cabo de Guer a Sevilla en polica de Melgosa e son a mi cargo firmado en reg. de otub. 1. 4.0

24 Oct.	1549	schip	El Nicolas, van Cabo de Guer naar Sevilla, polis van Melgosa	betaald	2.	8.0
16 Mei	1550	»	la Martina, van Cabo de Guer naar Lissabon, polis van Ju. de la Pena ... »		0.1	2.0
30 Juni	1550	»	Berlanga, van Cabo de Guer aqui (Antwerpen), polis van Diego de Camargo »		2.	5.0
11 Sept.	1550	»	Reiner Bertles, van Cabo de Guer aqui, polis van Camargo »		1.1	0.0
28 Jan.	1550	»	van Cabo de Guer naar Rouaan, pol. v. Nicolaas Cane, $9\frac{1}{2}$ % »		2.1	5.0
12 Sept.	1551	»	van Juan Janson, van Cabo de Guer aqui, polis van Camargo »		0.	6.0
12 Mei	1551	»	van Ans Grote, van Cabo de Guer aqui, polis van Camargo »		2.1	1.0
5 Juni	1551	»	van Alberto Guierse, van Cabo de Guer aqui, polis van Diego de Camargo »		3.0	0.0
4 Oct.	1551	»	la Fransoysa, van Cabo de Guer naar Rouaan, polis van Melgosa »		0.1	2.0
10 Jan.	1551	»	el Renaut, van Cabo de Guer aqui, polis van D° de Camargo »		2.	4.0
2 Dec.	1550	»	Reiner Bertles, van Cabo de Guer aqui, polis van D° de Camargo »		1 s.	9 d.
22 Dec.	1550	»	el Pelicano, M° Nicolaas Cane, v. Cabo de Guer naar Rouaan, pol. v. Melgosa »		1 s.	16 d.
15 April	1551	»	la lechuza, M° Alberto Guierse, v. Cabo de Guer aqui, pol. v. Camargo, $7\frac{1}{2}$ % »		II s.	V d.
25 April	1551	»	el Renaut, M° Juan Janson, van Cabo de Guer aqui, pol. v. Camargo, $8\frac{1}{2}$ % »		I s.	14 d.
6 Mei	1551	»	la lechuz, van Cabo de Guer aqui, polis van D° de Camargo, 6 % »		1 s.	9 d.
7 Aug.	1551	»	van Nic. de Bont, v. C° de Guer naar Liorna, v. Rouaan, pol. v. Juan de la Pena »		III s.	—
11 Aug.	1551	»	van Jaques Millet, van Cabo de Guer naar Liorna, polis van Al° de Saldivar »		1 s.	16 d.
12 Aug.	1551	»	San Pa°, M° Ans Grot, van Cabo de Guer aqui, polis van Camargo »		III s.	V d.
18 Aug.	1551	»	en Sablo, M° Ans Grot, van Cabo de Guer aqui, polis van D° de Camargo »		II s.	XIII d.
25 Aug.	1551	»	el Fransoisa, van Cabo de Guer naar Rouaan, polis van Melgosa »		III s.	
31 Dec.	1552	»	v. Cabo de Guer n. Rouaan (en Genova), pol. v. Agost° Gentil »		2.1	7.0
2 Mei	1552	»	van Jacob Enrique, van Cabo de Guer aqui, polis van Miguel Mulier »		II s.	XIII d.
26 Mei	1552	»	Robert Neuvilla, van Cabo de Guer naar Rouaan, polis van Juan de la Pena »		III s.	III d.
2 Jan.	1553	»	la Oysant, v. Juan de Lapona, v. Rouaan n. C. de G., pol. v. Ihoan de Saldarian »		2.1	4.0
30 Sept.	1553	»	Juan Jaquez Giles Janse, van Cabo de Guer aqui, polis van Diego de Camargo »		4.0	0.0
7 Mei	1553	»	Cornelis Flores, van Cabo de Guer aqui, polis van Albaro en Fernan Luis ... »		20.	0.0
26 Juli	1554	»	(dos nos), van Cabo de Guer aqui, polis van Diego de Camargo »		0.	8.0
19 Dec.	1552	»	Robert Granada, van Rouaan naar Cabo de Guer, polis van Juan de la Pena »		II s.	XVI d.
5 Jan.	1553	»	el Croysant, van Rouaan naar Ceupta, polis van Juan de la Pena »		III s.	XVIII d.
15 Maart	1553	»	Cornelis Flores, van Cabo de Guer aqui, polis van Alvaro y Fernan Luis ... »		I s.	X d.
12 April	1553	»	van Juan Jaquez y Giles Janse, van Cabo de Guer aqui, polis D° de Camargo »		II s.	III d.
10 Oct.	1553	»	la Maria, M° Jorge Visel, v. Cabo de Guer aqui, p. v. Augustin y Esteban Jentil »		IIII s.	III d.
11 Aug.	1554	»	el Salvador, van Cabo de Guer naar Setubar, polis van Christal Grand, 8 % »		II s.	VIII d.

REIZEN VAN HET EILAND MADERA

29 Oct.	1535	het karveel	La Piedad, utigerust door Gabriel de Nigro, Portugees, met laken, naar Funchal (Madera).			
9 Jan.	1540	schip	Ste Maria de Thoguina, uitgerust door Chr. Luys en Marco Nunez, met graan, naar Funchal.			
19 Oct.	1549	twee hurcas	los 2 negros e S. Xristoval, uitgerust door Jeron. Henriquez ... betaalde verz.	4.1	0.0	
19 Oct.	1549	schip	Santa Maria de Atagrades, uitgerust door Giles de Sorbreque »	2.1	4.0	
15 Dec.	1549	»	maestre Ju° y Anez Paris, uitgerust door Giles de Sorbreque »	2.1	4.0	
9 Juni	1550	»	Santo Spiritu, mestre Juan Yanez, polis van Giles de Sorbreque »	2.	8.0	
6 Juni	1550	»	polis van Gaspar de Camargo »	0.	4.2	
16 Oct.	1550	»	Santa Maria de Altaquan, polis van Giles de Sorbreque »	II s.	—	

23 Oct.	1550	schip	Santa Maria detainan, M ^o Ant ^o Albares, polis van Xristobal Gran	betaald	—	8 d.
5 Nov.	1550	>	Morian, mestre Pietre Tamense, polis van Gaspar de Camargo	>	II s.	8 d.
19 Nov.	1550	>	Santo Cepirito, mestre Juan Janez, polis van Giles Sorbreque	>	II s.	8 d.
30 Mei	1551	>	Jan Yanzen, polis van Diego Ortega de Carrion	>	II s.	9 d.
19 Oct.	1552	>	Juan Fernandez y Tomas Gonzales, polis van Rrebolledo	>	9 s.	2.0
19 Maart	1553	>	Juan Diaz, polis van Fernando de Rebolledo	>	0.	9.0
12 Dec.	1551	>	Ant ^o Baez otros, polis van Gaspar Schet y herederes e Manuel Lopez	>	VII s.	III d.
13 Oct.	1552	>	Ant ^o Martinez y en R ^{do} Yanez, polis van Ant. del Rio	>	IX s.	—
12 Aug.	1553	>	Juan de la Placa, polis van Ortega de Melgosa	>	III s.	—
23 Aug.	1554	>	Manuel Braz, polis van Tomas Gonzalez	>	0 s.	0.4
18 Dec.	1553	>	Maria e Jesus, M ^o Simon Bater ^o , polis van Luis de Sevilla	>	II s.	XII d.
13 Juni	1554	>	la Martina, M ^o Juan Lina, polis van Franc ^o Gallo	>	II s.	VI d.
1 Sept.	1554	>	San Sebastian, polis van Thomas Gonzalez	>	III s.	—
22 Sept.	1554	>	la Marquina, polis van Franc ^o Gallo, 12 %	>	III s.	XII d.
6 Nov.	1554	>	el Charles, M ^o Robert de Mobila, polis van Ortega de Melgosa	>	III s.	XII d.

REIZEN VAN DE KANARISCHE EILANDEN

28 Febr.	1540	schip	La Concepcion, kap. Panth. Goncales, uitgerust door Silv. Cataneo, terug met versch. koopwaren.			
9 Nov.	1540	>	S. Maria de Consolacion, kap. André Perez, uitgerust door Bern. Agneze, met graan.			
	1549		uitg. d. Juan Jaquez, B. Guierse, verz. bet.	0.	6.0	
	1549		uitgerust d. Bastian Bolmar ...	>	0.	8.8
	1549		uitg. d. Adr. Janse en B. Guierse	>	0.9	1.0
16 Nov.	1549	>	Maria de Femac, mestre Guil. Barre, v. Canaria naar Rouaan, pol. v. Guzman	>	2.1	4.0
2 Dec.	1549	hurca	van Alberto Guierse van Canaria naar Antwerpen	>	2.1	4.0
13 Jan.	1550	schip	Lobo de la Mar, polis van Diego de Ayala, aan 8 %	>	2.	8.0
14 Jan.	1550	>	Lobo de la Mar, polis van Diego de Ayala, aan 8 %	>	2.	8.0
3 Juni	1550	>	San Juan Evangelista, polis van Ger ^o Bodimar Mayolo	>	1.1	9.0
7 Juni	1550	>	San Juan Evangelista, polis van Jaques Dupricx	>	1.1	9.0
12 Juli	1550	>	Olicormo, mestre Bastian Bolman, polis van Juan Jaquez	>	2.	8.0
12 Sept.	1550	>	polis van Balthasar de Aedo, Adrian Janse, Bernardino Guierse, aan 9 %	>	1.1	6.0
12 Sept.	1550	en dichas naos, en polica del dicho a 9 per 100 esto dicho	>	2.1	4.0
8 Maart	1551	schip	van Tomas Janse, polis van Diego de Ayala	>	40.	0.0
8 Maart	1551	>	van Tomas Janse, polis van Luis de Quesada	>	40.	0.0
13 Juni	1551	>	Bastian Bolman, polis van Juan Jaquez	>	0.1	0.0
16 Juli	1551	>	Bastian Bolman, polis van Bastian Bolman, Juan Jaquez	>	0.1	8.2
21 Nov.	1550	>	el Cierbo, M ^o Mathis Palma, polis van Jaques Duprier	>	II s.	8 d.
15 Jan.	1551	>	Mestre Thomas Janse, polis van Diego de Ayala	>	III s.	—
15 Jan.	1551	>	Mestre Thomas Janse, polis van Diego de Ayala, 7 %	>	II s.	16 d.
21 Febr.	1551	>	Falcon, M ^o Thomas Janse, polis van Quesada	>	1 s.	8 d.
25 April	1551	>	Olicorno, M ^o Bastian Bolman, polis van Juan Jaques	>	III s.	—
25 April	1551	>	Olicorno (de buelta), polis van Juan Jaques, 7 %	>	III s.	10 d.
27 Juni	1551	>	Cornelis Janse, polis van Balthasar de Aedo	>	II s.	II d.
1 Juli	1551	>	Elasno, M ^o Luderai, polis van Marco Antonio	>	II s.	II d.
10 Maart	1552	>	Franc ^o Gondolfo, polis van Melgosa	>	2.1	8.0
30 Juni	1552	>	Pandolfo Achiaboli, polis van Di ^o de Ayala	>	25.	0.
4 Juli	1552	>	P ^o de Taloché, polis van P ^o de Arbiéto	>	0.	4.2
15 Febr.	1552	>	Pandolfo Achiaboli, polis van Di ^o de Ayala	>	3.	1. 3.6
9 Dec.	1552	>	Bastian Bolman, polis van Marco Antonio, 16 %	>	III s.	III d.
13 Febr.	1553	>	la Madelena, M ^o Franc ^o Gandolfo, polis van Melgosa	>	III s.	—
16 Mei	1553	>	Pandolfo Achiaboli, polis van Di ^o de Ayala	>	III s.	XII d.
30 Mei	1553	>	Enrique Claison, polis van Marco Antonio	>	I s.	III d.
24 Jan.	1553	>	Pandolfo Achiaboli, polis van Lopo Gallo del Campo, 15 %	>	1.1	1.0
17 Mei	1553	>	Nra Senora del Camino, polis van Alesandro Bonvisi	>	1.1	7.6
1 Febr.	1554	>	Duque duala, polis van Luis de Quesada	>	6.1	7.6
30 Maart	1554	>	qualesquiera, polis van Lopo Gallo del Campo, 11 %	>	13.	2.2

8 Juli	1554	schip	van Folcar Paulus, van Canaria aqui, polis van Diego de Ayala	betaald	0.	7.9
3 Jan.	1553	»	van Pandolpho Achaboli, v. Canaria n. Liorna, pol. v. Lope Gallo del Campo	»	I s.	XII d.
25 Febr.	1553	»	van Bastian Bolman, van Canaria aqui, polis van Jhoan Jaquez	»	III s.	X d.
25 Febr.	1553	»	van Anrique doala, van Canaria aqui, polis van Luis de Quesada	»	III s.	X d.
2 Maart	1553	»	van Villem Magalson, van Canaria aqui, polis van Jhoan de Ayala	»	II s.	XVI d.
10 Juni	1553	»	Folcar Paulus, van Canaria aqui, polis van Diego de Ayala	»	III s.	III d.
19 Juni	1553	»	en qualquiera, van Canaria naar Lisb. o aqui, polis van Lope Gallo del Campo	»	III s.	XII d.
28 Juni	1553	»	van Enrique Clais, van Canaria aqui, polis van Marco Antonio	»	III s.	III d.
4 Aug.	1553	»	Andres Miguelson, van Canaria aqui, polis van Gilles Guilles	»	III s.	X d.
22 Oct.	1554	»	el Cierbo corriente, M ^e Adrian Pietres, van Canaria, polis van Franc ^o Godina	»	40.	0.0
9 Dec.	1555	»	Juan Kristobal, aqui naar Canaria, polis van Juan Jaquez	»	3.	7.4
9 Dec.	1555	»	Juan Kristobal, Canaria a aqui, polis van Juan Jaquez	»	0.	9.0
24 Maart	1553	»	van Lissabon n. Canaria en v. Canaria n. hier, pol. v. Fr ^o Rodriguez portugues	»	III s.	—
20 April	1554	»	el Cierbo corr ^o , M ^e Adrian Pietres, aqui à Canaria, polis van Franc ^o Godina	»	III s.	—
3 Aug.	1554	»	el Aguila, M ^e Adrien Cornelis, de Canaria aqui, polis van Nicolas Maylo ...	»	III s.	III d.
12 Aug.	1554	»	San Pablo, M ^e Ans Get, aqui à Canaria, polis van Lenart Bruche, 12 % ...	»	III s.	XII d.
12 Aug.	1554	»	San Pablo, M ^e Ans Get (terug), Canaria aqui, polis van Lenart Bruche, 14 %	»	III s.	III d.
31 Aug.	1554	»	San Christobal, M ^e Drique Heguense, aqui à Can., pol. v. Juan Jaques, 12 %	»	III s.	XVI d.
31 Aug.	1554	»	San Christobal, M ^e Drique Heguense (terug), Can. aqui, p. v. J ^a Jaques, 14 %	»	V s.	II d.
22 Sept.	1554	»	el Aguila, M ^e Adrian Cornielis, aqui à Canaria, polis van L ^o Saquero	»	III s.	XII d.

REIZEN VAN HET EILAND SAN THOME

10 Febr.	1540	schip	Ste Marie des Anges, kap. Alf. Luyz, uitgerust door Gabr. de Nigro, terug met suiker.			
14 Mei	1540	»	St ^o Espirito, kap. Juan Anes, uitgerust door Diego de Villegas en D. de Tares, met suiker.			
20 Jan.	1549	»	uitgerust door Ant. Martinez	verzek. bet.	1.	5.0
4 Dec.	1549	»	Santa Maria, van Lissabon, uitgerust door Ant. Martinez	»	1.	4.0
23 Dec.	1549	»	uitg. d. Ant. Martinez aan Gen. Marcos Albarez	»	1.	3.6
23 Juli	1549	»	uitg. d. Ant. del Rio aan Gen. Marcos Albarez	»	3.1	2.0
10 Oct.	1549	»	Santa Maria, geladen door Ant. del Rio	»	3.1	2.0
13 Nov.	1549	»	Santa Maria de Ayuda, polis van Antonio Martinez	»	3.1	2.0
15 Nov.	1549	»	San Miguel, polis van Antonio Martinez, kap. maestre Franc. Ferrera	»	3.1	2.0
23 Dec.	1549	»	Mestre Anton Perez, polis van Antonio Martinez	»	2.1	2.0
23 Dec.	1549	»	Santa Clara, mestre Piero Goncales, polis van Antonio Martinez	»	2.1	2.0
23 Dec.	1549	»	Santa Catarina, mestre Marcos Albarez	»	2.1	2.0
23 Dec.	1549	»	San Marcos, mestre Pero Gonzales	»	2.1	2.0
18 Dec.	1549	»	Santa Maria de Ayuda, mestre Andres	»	2.1	8.6
18 Jan.	1550	»	Santa Clara, mestre P ^o Gonzales, polis van Luis Perez	»	3.1	2.0
18 Jan.	1550	»	San Miguel, mestre Fran ^o Ferrera, polis van Ant ^o Martinez	»	1.	6.
18 Jan.	1550	»	Santa Clara, mestre Ant ^o Luis, polis van Ant ^o Martinez	»	1.	6.
28 Jan.	1550	»	Maria de Gr ^a , mestre Baltasar Gonzalez, polis van Ant ^o Martinez	»	3.1	2.
4 Febr.	1550	»	Pantaleon Dans, polis van Jeronimo Henrriquez	»	4.1	0.0
1 Dec.	1551	»	van Baltasar Args, polis van Balthasar Nunez	»	10.	0.0
7 Dec.	1551	»	Juan Martinez, polis van Ant. Martinez	»	0.1	2.3
7 Febr.	1551	»	polis van Ant. Martinez	»	0.1	4.2
4 April	1551	»	Manuel Gs ^o , polis van Ant. Martinez	»	30.	0.0
8 Nov.	1550	»	S. Antonio, mestre Franc ^o Perez, polis van Marco Nunez	»	III s.	VI d.
10 Jan.	1551	»	Salvador, mestre Juan Perez de Reina, polis van Antonio del Rio	»	1 s.	4 d.
10 Jan.	1551	»	Salvador, mestre Salvador Gonzales, polis van Antonio del Rio	»	III s.	IV d.
7 April	1551	»	Santo Spirito, polis van Baltasar Nunez, 11 %	»	1 s.	II d.
11 April	1551	»	Salvador, M ^e Ant ^o Yanez, polis van Leon Pardo	»	III s.	VI d.
11 April	1551	»	Baltasar Gs ^o , polis van Leon Pardo, 11 %	»	III s.	VI d.
12 Juni	1551	»	Baltasar Gs ^o , polis van Duarte Enriquez	»	1 s.	II d.
17 Juni	1551	»	polis van Ant ^o Martinez	»	III s.	XII d.
11 Aug.	1551	»	Misericordia, M ^e Manuel Diez, polis van Luis Perez	»	III s.	IV d.
12 Aug.	1551	»	polis van Antonio Martinez	»	I s.	16 d.

10 Maart	1552	schip	Andrea Fon ^o , polis van las Palmas	betaald	3.1	0.0
10 Maart	1551	»	Xristobal da Mayo, polis van los Duhos	»	3.1	0.0
4 April	1552	»	M ^o Fernam Perez, polis van Luis Perez	»	5.	2.0
9 Dec.	1552	»	Andrea Alfonso, polis van Juan e Al ^o de Palma	»	III s.	XII d.
9 Dec.	1552	»	Xristobal de Amayo, polis van Juan e Al ^o de Palma, 18 %	»	III s.	XII d.
9 Dec.	1552	»	el Salvador, M ^o Tome Gonzales, polis van Xp ^o Balgrad, 18 %	»	III s.	XII d.
31 Dec.	1552	»	N ^o N ^o S. Antonio, M ^o Fernam Perez, polis van Luis Perez, 18 %	»	III s.	XII d.
13 Febr.	1552	»	La Conception, M ^o Jorge Luis, polis van Duarte Enriquez	»	III s.	XII d.
9 April	1552	»	la Misericordia, M ^o Manuel Lopez, polis van L ^o de Lerma	»	II s.	VIII d.
18 Mei	1553	»	Bastian Fonsolo en Ju ^o Pil, polis van Hers ^o de Luis (Perez)	»	20.	0.0
8 Maart	1554	»	la Misericordia, M ^o Andres Diez, polis van Luis Perez	»	10.	1.0
2 Oct.	1554	»	Ant ^o Caraballo, polis van herederos de Luis Perez, 4 %	»	1.	6.0
2 Mei	1554	»	maestre Miguel Luis, van Santomer aqui, polis van Her ^o de Luis Perez	»	1.	4.0
10 Febr.	1553	»	Bastian Afonso, van Santomer aqui, polis van Luis Perez	»	III s.	—
26 Febr.	1553	»	Juan delaya, van Santomer aqui, polis van Her ^o de Perez	»	II s.	—
12 April	1553	»	Manuel Diaz, van Santomer naar Lissabon, polis van Ant ^o Ruiz	»	I s.	III d.
30 Mei	1553	»	Juan Fanot, van Santomer naar Lissabon, o aqui de Cetati	»	III s.	XVI d.
27 Juni	1553	»	Ant ^o Caraballo, van Santomer aqui, de Her ^o de Luis Perez	»	III s.	XV d.
30 Juni	1553	»	Ant ^o Perez en Ant ^o Albarez, v. Sant ^o n. Lissabon o aqui, pol. v. Ant ^o Pablos	»	III s.	XVI d.
5 Oct.	1553	»	el Salvador, M ^o Miguel Luis, van Santomer aqui, polis van hrs de Luis Perez	»	III s.	X d.
11 Febr.	1554	»	Ant ^o Yanez, van Santomer aqui, polis van Xristobal Garcia	»	1.	9.4
11 Febr.	1554	»	Sant Ant ^o , M ^o Juan Andris, van Santomer aqui, polis van Xristobal Garcia	»	5.	5.0
19 Febr.	1554	»	los tres Reyes, M ^o Gaspar de Santiago, v. Sant ^o n. Liss., pol. v. Xrist. Garcia	»	0.	7.10
3 April	1554	»	Nazaret, M ^o Antonio Yanez, v. Santomer n. Lissabon, pol. v. Xristobal Garcia	»	15.0	5.6
20 April	1554	»	Santa Clara, M ^o Juan Fernandez, v. Sant ^o aqui, pol. v. Juan Bapt. de laphetati	»	1.1	3.0
15 Mei	1554	»	San Juan, M ^o Fernan Minguez, van Santomer aqui, polis van Xristobal Garcia	»	0.	6.3
15 Mei	1554	»	S. M. de Ayuda, M ^o J. de Olibera v. Sant ^o n. Liss. of Calais, p. d. Xrist. Garcia	»	2.1	1.0
8 Juni	1554	»	el Cuerpo Santo, van Santomer naar Lissabon, polis van Ruiz Mendez	»	30.	0.0
10 Juni	1554	»	Maestre Bastian Perez, v. Sant ^o n. Lissabon, pol. v. Xrist. Garcia, aan 2½ %	»	0.1	5.0
12 Sept.	1554	»	Maestre Juan Andris, v. Lissabon n. Santomer, pol. v. Xrist. Garcia, aan 9 %	»	24.	0.0
5 Oct.	1555	»	San Juan, van Santomer naar Venetië, polis van Christ. Garcia	»	5.	9.6
9 Dec.	1555	»	Gz ^o de Freitas, van Santomer naar Lissabon, polis van Baltasar Nunez	»	20.	0.0
9 Dec.	1555	»	M ^o Franc ^o Andrea, van Santomer naar Lissabon, polis van Cosme Rodrigues	»	30.	0.0
9 Dec.	1555	»	G ^o de Freitas, van Santomer aqui, polis van Cosme Rodriguez	»	5.	8.0
11 Dec.	1553	»	van Santomer naar Lissabon, polis van Juan Bapt. de lafetati	»	II s.	VIII d.
24 Mei	1553	»	San Antonio, van Lissabon naar Santomer, polis van Xristobal Garcia	»	II s.	VIII d.
7 April	1553	»	S. Clara Juan Gon ^o , van Santomer naar Lissabon, polis van Bapt de laphetati	»	III s.	III d.
12 April	1553	»	el Nazaret, van Santomer aqui, polis van Xristobal Garcia, 15 %	»	III s.	—
22 Mei	1554	»	la Conception, van Santomer aqui, polis van Baltasar Martinez	»	III s.	XII d.
13 Juni	1554	»	Santa Maria de barcin, van Santomer naar Lissabon, pol. v. hers de Luis Perez	»	II s.	XIII d.
18 Juni	1554	»	el Salvador, van Santomer naar Lissabon, polis van hrs de Luis Perez	»	II s.	XIII d.
18 Juni	1554	»	Santa Maria de Ayuda, van Santomer aqui, polis van hrs de Luis Perez	»	V s.	VIII d.
18 Juni	1554	»	S. Antonio, M ^o Franc ^o Perez, v. Sant ^o n. Lissab. of Calais, pol. v. Rui Mendez	»	II s.	XIII d.
18 Juni	1554	»	El Cuerpo Santo, van Lissabon aqui, polis van Rui Mendez	»	V s.	VIII d.
19 Juni	1554	»	8 naos, van Santomer naar Lissabon, polis van Cosmo Rodriguez	»	XXIII s.	XIII d.
18 Juli	1554	»	Clausel(?), van Santomer aqui, polis van Xp ^o Balgran	»	—	XVIII d.
18 Juli	1554	»	S. M. de Ayuda, M ^o J. de Olibera, van Santomer aqui, polis van Xp ^o Balgran	»	II s.	XIII d.
20 Juli	1554	»	S. Juan Peralcuna, van Santomer naar Venetië, polis van Xp ^o Balgran	»	VII s.	X d.
30 Juli	1554	»	la Concepcion, M ^o Franc ^o Andres v. Sant ^o n. Liss. of Calais, p. v. Xrist. Grand	»	II s.	XIII d.
11 Aug.	1554	»	los 3 Reyes, M ^o G ^o de Santiago, v. Sant ^o n. Liss. of Calais, p. v. Xrist. Grand	»	II s.	XIII d.
4 Dec.	1556	»	S. M. de Ayuda, M ^o Pantaleon de hedes, v. Sant ^o n. Liss., p. v. hrd ^o L. Perez	»	30 s.	.0
20 Dec.	1556	»	la Misericordia, M ^o Bastian Perez, van Sant ^o n. Liss., pol. v. Cosmo Rodriguez	»	30.	0.0
5 Febr.	1556	»	S. Juan Ferdinando, van Santomer naar Lissabon, polis van Jorge Lopez	»	1.	6.0

BIJLAGE II

Beschrijving van Afrika door Blaeu op de wandkaart van 1644.

Nederlandsche tekst, met de varianten van de Fransche en Latijnsche teksten.

BESCHRYVINGE VAN AFRICA

Africa soo men meent heeft synen naem van eenen Afro, doch na 't schryven van Iosepho ende Isidoro, van eenen der afkomelingen van Abraham Afer gheheten, andere staen wederom verscheyden speculatiën voor om den naem uyt te vinden, maer alsoo 't raetselen en voor geen waerheydt vast kan ghestelt werden, soo willen wy daer van scheidende, ende houden ons by den naem soo die bekend is, waerse van daen komt is minst aen gelegen.

Africa by nae als een Eylandt, heeft in 't Oosten de Arabische ofte Indiaensche Zee, die om 't zuyden bereyckt de Ætiopische Zee, welck met Mar del Nort bespoelt de gantsche West Cust, ende int Noorden heeft het de Middellantsche ofte Mediterranesche Zee, en is alleen met een smallen arm palende aen Syrien, voorts heeft het Mare Rubrem dat is de Roode Zee tot een scheidynghe van Asia. Het wert ghedeelt in 7 deelen, te weten Barbaryen, Numidia, Libia, Mooren-landt, Egypten, Opper-Mooren-landt daer de Abyssini in woonen, ende Neder-Mooren-landt daer de Manicongi haer residentie houden (1), voorts de Eylanden voor het achtste deel.

Barbarye streckt sich van Egypten af tot aen de Straet van Gibraltar, ende begrijpt de beyde Mauritanien, te weten den Tingilayam ende Caesariensen, 't gene men eygentlijck Africam noemt, Cyrenaicam, Marmoricam met het buytenste deel van Libia. De Inwoonders worden Barbarye genoemt, wegens het onbesuyst gerommel 't welck van de Arabiers Barbar genoemt wort, alsoo de spraeck van die van Numidien den Arabiers niet anders als een onbesuyst gherommel voor en komt : alhoewel ick 't liever daer voor houde, dat hun dese benaminghe vande Wildernisse her-komt : want Bar is een wildernis op Arabisch. Dit landt hebben eerst de Phœnices, ende andere die uyt Asien ende Ægypten derwaerts gekomen zijn, bebouwt ende bewoont : daer nae is het onder de Romeynen ende onder de Grieksche Keyseren ghecomen ; ende daer na onder den Turck, ende eens deels onder syn eygen Seriffa : Oock besit aldaer den Coninck van Spanien ettelicke Casteelen. Dit lant geeft veelderley Tamme, ende oock veele wilde Dieren, onder andere oock Tygren, Panters, of Luypaerden, ende Leeuwen.

In Barbaryen zijn vijf Coninckrycken, dat van Marocco, Fez, Teleusy, Tunes, ende Barca. 't Koninckryck van Marocco leght tusschen den Atlantische ende den Oceaensche zee, ende heeft haren naem van de Stadt Marocco. Het landt isser overvloedich van vruchten, ende alderley eet-baer aert-ghewas, als oock aen groot en kleyn Vee, mitsgaders Oly, Honigh, Suycker ende Geyten. De provintien deses Coninckrycks zijn Hea, aen 't Oosten met de Reviere Essinalo, aen 't zuyden met den Berg Atlas, aen 't Westen ende Noorden met den Oceaen beslooten ; het is een rouw Berghachtigh Landt met veel Boscagien, bekleet, seer volck rijck ; Zusa heeft den Bergh Atlas, ende de Stadt Hea aen 't noorden, ende aen 't Oosten de Reviere Sus, zijnde een vruchtbaer, playsierigh, ende rijck Lant, hebbende Gout-Mijnen in den Bergh llemo : Haer Hooft-stad is Tarodannum, alwaer Engelse ende Fransche Cooplyuden woonen, die Yser, Tin, ende Loot verwisselen om Suycker ; Het Landtschap van Marocco is seer wel bebouwt, ende overvloedigh aen Vee, so groot als kleyn ; aldaer leght de Stadt Marocco, welcken ettelicke vermoeden des Ptolomæi Bocanum Hemerum te zijn : seer groot ende wijt beroemt weleer, maer nu door den inval der Arabiers seer vervallen ; Guzzula paelt in 't Noorden aen den Bergh Atlas ende in 't Oosten aen Hea : de Steden ende Casteelen alhier zijn sonder Wallen ; de Dorpen zijn veel in 't getal, groot ende rijck ; 't Lant over al vol Inwoonders : oock hooren tot dit Coninckrijck van Marocco de Provintien Duccala, Hascora ende Tedles. Het Coninckrijck Fez is seer machtigh, ende heeft in 't Westen den Atlantische Zee in 't Noorden de Straet van Hercules, in 't Oosten de Reviere Malvia, ende in 't zuyden het Koninckryck Marocco : Hare Landtschappen zijn Tenesua, Fessa, Asgara, Elhabaro, Errifa, Garetum, ende Elcbausum. De Hooftstadt van dit Lant is Fessa, der Mooren voornaemste sit plaets, seer schoon ende volck-rijck, met wallen ende Berghen omgeven : de Reviere Fez loopt midden door de Stadt, van waer sy oock haer naem heeft bekomen. Alhier zijn seer schoone, ende groote, so publieque als Private gebouwen ; als oock Kercken, Collegien, ende Gast-huysen. De Kercken zijn 700 in 't getal, daer onder vijftigh seer magnifijck, ende kostelick zijn. De grootste Kerck, welcken sy Caravea noemen, is anderhalf mijl in haren omloop ; ende heeft 30 seer wijde, ende hooge Poortalen. In dese Kerck worden alle nachten 900 Keers-lichten (2) ontsteken : men segt dat hare Renten alle dagen op 200 Croonen belooopen. De Collegien daer de Studenten in de vrye Kunsten, inde Medecijn, ende de rechten studeeren, zijn seer veele ; maer onder anderen isser een voorname, tot opbouwinghe van welcken men segt, dat de Coninck Habu Henon vier hondert ende tachtentich duysent Croonen besteed soude hebben (3), der Ambachts-luyden, ende Cooplyuden winckelen zijnder sonder getal. De Cooplyuden woonen bysonders in seecker quartier vande Stadt die met Muren, ende Poorten beslooten zijn : de Stadts-poorten zijn twaelf, ende de voorname Straten vijftien in 't getal. Dit lant is vol Apen ende Meer-Katten. Het Coninckrijck Teleusy, gemeenlick Tremisen geheeten, is 't ghene de Latijnen Mauritania Casarea noemen. Het heeft weynighe Steden, ende niet veel Casteelen, maer is een vruchtbaer, ende goede Landouwe. Haer Hooft-stad is Telesina,

voor desen een groote, ende wijde Stadt, maer rechtevoort meesten deel vervallen. Sy heeft twee Havens, ende is eerst van den Spangiaert, ende daer nae van den Turck veroverd. In de selve streeck leght Algiers, een groote, ende vaste Stadt : dewelcke eerst van den Teleusynier Coning is afgevallen, ende den Coninck van Bugia, Cijns-baer geworden ; ende daer na desen oock verlaten hebbende, heeft sy Ferdinandum, den Coninck van Spagnien, aengenomen. Eyndelick van Barbarossa ingenomen, ende vermeestert zijnde, is sy den Ottomanischen Rijcke toegevoegt ; ende is seer vermaert soo van wegghen den Schip-breuck van Carolus V. (4) als van wegghen de sware gevangenisse van veele Christenen aldaer, ende de Turcksche Zee Roovers die uyt dese Stadt in Zee loopen. Hedens daeghs is dese soo sterck beset, dat het niet moghelick en is de selve te vermeesteren. Het Coninckrijck Tunes begrypt het gene eygentlick Africa genoemt wordt, ende het oude Numidia. De Steden al hier zijn Bugia, een groote, ende Volck-rijcke Stadt, welcken Petrus Navarrenus in 't Jaer 1508. ingenomen, ende uytgeplondert heeft, maer zedert, de Spanjaerden verjaegt zijnde hebben het de Turcken in haer besit gekregen. Constantina, welcken men voor Cirta, het Hof van Masinissa, is houdende, een Rijcke, schoone, ende met hooghe Mueren beslootene Stadt : buyten de selve zijn noch eenige Triumphale Boogen, ende andere Oude Romaynsche stucken te sien : In deselve streeck omtrent 100 mijlen vande Middellandsche Zee leght Bona ofte Hispona daer S. Augustijn Bisschop van was ; Tunes, ofte Tunisi, bij Ptolomeo Themisa genaemt is eerst maer een kleyn Stedeken geweest, maer is daer naer door den onderganck, ende ruïne van Carthago opgekomen. Alhier is die Kerck der Mahumetanen Ameth Benatos die by hun in groote eere gehouden wordt, ende is voor den misdadighen een seecker, ende vrye toevlucht. Die van Venetien, van Genua, ende andere Cooplyden hanteren veel in dese Stadt. Op de engte van 't naeste Meer dat nae Tunes leydt, was dit Casteel Goletta ghelegen, dat Carolus V. inghenomen, ende Uchialia Bassa zedert verdestruert heeft ; Carthago van den Phœnise veele Jaren voor Roomen gebouwt, was eertijts een seer groote, machtige, rijcke Stadt, ende met Roomen om de overhant strijdende. In 't midden vande Stadt was 't Casteel Byrsa, van Dido gebouwt, bestaende ghelijck men meent, wel twee duysent passen in haeren omloop, te weten : (5)

Taurino quantum potuit circumdare tergo. Dat is : soo veel men met een Osse Huyt heeft kunnen omvangen.

De gantschen omloop der Stadt was 22 mylen in 't ronde ende meest overal met de Zee omgeven. Haer ghebiedt was niet alleen in Africa, maer streckte sich oock wijdt, ende zijd in Europa : sy overheerschte in Spanien alles watter tusschen de Straet, ende de Pirenesche gheberghen was legghende : ende heeft oock Italien ende Sicilien met een langhduerighen Oorlogh dapper bevochten : Doch eyndelick van Scipio ingenomen zijnde, heeft sy seven gantsche dagen in brandt ghestaen : maer is zedert van C. Cæsar weder herbouwt, ende daer na weder door de Vandalen, Gothen ende Sarasynen tot verscheyde malen geruïneert, so dat sy nu meest woest is legghende, niet meer van haer voorige heerlicheyt, ende pracht behoudende, dan alleen eenighe oude ruinen, ende water-leydingen. Barca ofte Barcha streckt sich vande grensen van Mascate tot aende palen van Egypten toe : is een rouw droog, ende onvruchtbaer lant ; de Inwoonders siender elendigh, ende van honger, ende kommer seer vervallen uyt.

Numidia, het tweede deel van Africa, is alsoo genaemt van hare Inwoonders, de welcke Numidæ, ende Nomades gheheeten worden : ende dat om dies wille, wil Plinius segghen, dat sy dickwyls van 't een landt in 't ander verhuysen. Hedens daeghs wordt het Biledulgerid gheheeten, wegghen de Dadel of Palmvruchten die daer planteyt zijn. In 't Westen grenst het aen d'Atlantische Zee, in 't Noorden aen den Bergh Atlas, in 't Oosten aende uysterste palen van Egypten, ende in 't Zuyden aende Woestijne van Libyen. Dit landt is overvloedigh aen Palm, ende Dadel-Boomen. De Inwoonders deses Landts zijn rouwe, ende wilde lieden, die geen manieren noch zedicheyt van leven en hebben gheleert. Daer Negotie bestaet in Dadelen, Palmnooten, ende Marmersteenen, welcke sy met vreemde Cooplyden teghens Coorn verwisselen, alsoo daer te lande nergens geen Coorn gesaeyt en wordt. Capo Bojador, ghenamt de Caep der Omdrayinge, is gelegen in dit Lant : Voortijts plachten de Portugesen bevreesd te zijn vorder te varen, van wegen die veelvuldige drayingen die aldaer zijn : maer in 't Jaer 1433 heeft eener Galianes met name, sich eerst mael onder staen desen Caep voor by te varen.

Libya, is het derde Deel van Africa, alsoo ghenamt van Libya, dochter van Epaphus, Jupiters' Soon, vande Ouden Sarra gheheeten, om dies wille dat het woest is. Haer aenvang begint aen 't Koninckrijck Gaoga dicht aende Nijl, ende streckt sich in 't Westen tot aen 't Koninckryck van Numidien, ende in 't zuyden aen dat van de Mooren : Het is een woest, ende onvruchtbaer landt, daer gheen water in en is, dan in ettelicke plaetsen, ende dat zoudt, ende gheen sins drinckelick : De Inwoonders deses landts zijn mager, ende schrael doch vernuftigh, ende leven tot de 60 Jaren in goeder gezondheid, maer selden dat sy hooger ouderdom bereycken. Alhier zijn de Cameelen in groot ghebruyck. De Woestijnen van Libyen zijn Azohad, ende Archam mitsgader de Woestijne Tegassa, een Woestijne daer veele Sout-Mijnen in zijn, welck zout men op Paerden, ende Cameelen naer Tambuta ofte Dara, jae wel 20 mijlen van daer, te coop voert, Targa ; in welcken woestijne so groot gebreck aen Water niet en is, als in de voorgemelde is tot gerief des reysende Mans hier en daer op de wegen veele Putten gegraven. Alhier valt veel Manna, welcke men des s'morgens vroeck in groote Emmeren op leest, ende in de Stadt Agades te coop brengt, ende daerom hout men 't daer voor dat de vreemdelingen hier min sieck worden ; Berdoa het landschap leght 500 mijlen van den Nijl, ende en heeft niet ghemeen met de woestijne desselven naems : Het begrypt in hem 3 Casteelen, ende vijf ofte ses Familien. Daer benevens zijnder in Libyen noch andere woestijnen, alwaer, gelijc in het deel van Numidien dat aen Libyen is grensende, groote meenichte van Serpenten gespeurd worden.

Mooren-Landt, Nigritarum Terra het vierde deel van Africa heeft haren naem vande Mooren of swarten diese bewoonen ; of liever vande Reviere, Nigro die aen dit lant is spoelende. Aen 't oosten heeft het de landen die aen den Nijl grensen ; aen 't Westen den grooten Occaen ; aen 't Zuyden, ten deele den Aethiopische Zee, als oock het Coninckrijk Manicongi, ende aen 't Noorden de Woestijne van Libya. De Revier Niger loopt midden door dit lant, ende gelijck de Nilus, maeckt het selve vruchtbaer : in de Maent van Junius groeyt sy aen, even als de Nilus, veertigh gantsche dagen langh, in welcke tijdt men door het lant herom met Schepen varen kan : Ende de aerde aldus ghenet, ende met slijm als gemest zijnde, brengt daer na planteyt hare vruchten voort. Omtrent de Revier is niet dan een wijde vlackte gheen Berghen noch Heuvelen, maer wel veele Boscagien, in welcken Olyphanten ghevoet worden : Oock zijnder veele Mieren (6). De lucht isser so ghesont dat selfs die met de Spaensche Pocken (7) besmet zijn, so sy in dese quartieren komen, weder sonder faute frisch, ende gesont worden. De Tael onder de swarten is verscheyden, oock haer Religie nae de verscheydenheyt der plaetsen, ende des luchts. Binnen in 't lant zijn Christenen, Mahumetanen, ende Heydenen ; maer die aen de Zee-kant woonen, zijn alle Afgoden-dienaers. De Provintien deses Lants zijn vijf-en-twintigh in getal, ende hebben dese swarte dry Coningen, Tombuti, Borni ende Gaogæ : Oock hebben de Gualaten haer eyghen Coningh : alle dese Inwoonderen zijn seer swart van couleur. Het Coninckrijk van Guinee legt tusschen Gualatam, Tombutum ende Melli, van de Reviere Nigro af tot aende Aethiopische Zee toe. Is seer ryck aen Gerste, Rijs, Cattoen, Visch, Eyeren, Goudt, ende Ebben-Houdt (8) : aen Boom vruchten en hebben de Inwoonders niet dan Dadelen ofte Palm-Nooten, maer krijgen die uyt Numidien ofte Gualaren. Sij hebben Palmen daer sy Wijn ende Azijn wt maken. De cruyn van dese Boomen booren of splijten sij deur ende daer krijgen zij dan een sap uyt als melck, welck eerst soet is van smaeck, maer wort daer na metter tijdt suer : doch wanneer de Boom van outheyt geen sap meer en gheeft, dan gaense, ende booren hem van anderen deur, ende vuur aende wortel geleght hebbende, loopt daer vande hitte een Wijn uyt, welcken sy in een kroes ontfangen, ende bewaren, sy en hebben noch Slot noch Stadt, dan alleen een groote Vlecke daer haere Vorsten, Priesteren, Doctoren, ende Cooplyuden woonen : de rest leeft hier en daer verspreyt. Sy hebben groote menichte van Vogels, ende viervoetige Dieren, in sonderheyt van Pauwen, ende asch-grauwe Papegayen : Oock zijn hier kleyne Vogelties, die seer aerdigjes nesten weten te maken die aende tacken vande Boomen seer kunstigh hangen. De lucht van Guinée is onsen lichame seer schadelic, so om de hitte wille, als om den regen, die seer tot verrottinge genegen is, ende Wormen te ghenereren. Omtrent de Caep Lupu Gonzalvi daer bidden de Inwoonders de Zon, de Maen, ende de Aerde aen, ende houden het voor een groote sonde tegen de aerde te spouwen. Sy en koppen niet alleen, maer snijden ende kerven veel liever haer huyt ende daer nae schilderen sy het met seker salve met verwe gemenght : het welck hun schoon, maer ons vreeselijck aen te sien is. Onder het eeten 'smiddaeghs en drincken sy niet, maer gegeten hebbende, drincken sy water of wijn van Palmen. Als sy haren Prins groeten sullen, vallen sy op hare knyen, slaen hare handen te samen ende roepen Fujo, Fujo. De Vrouwen soo wel als de Mannen gaen bloots hoofts, uytghenomen eenige die sich met Schorssen van Boomen ofte Nootenmuscaten weten te decken. Daer zijnder die hare bovenste Lippen ende haren Neus door-booren, ende steken dan in die gaetjes eenige stuckskens Yvoor ; ende meenen daer mede in haren sin seer moy te zijn. Andere dragen eenige Stuckskens Yvoor ende schelpen tusschen hare Neus-gaten, ende aen hare Lippen : Oock zijnder eenighe, die in hare onderste Lippen een openinge maecken daer sy, als door een tweede mont, hare tonge uyt steecken. Hare Cleederen maken sy van de onderste schelle der Boomen, ende daer mede bedecken sy fijntjes haer schamelheyt : oock vlechten sy daer Matten uyt, niet soo seer tot ghebruyck, als tot cieraet : ende dragen Apen en Meer-katten Vellen met een belletje onder aen. Den eenen oogh verwen sy root, den anderen blaeu. De rijkste Vrouw-luyden binden aen hare Dyen (9) groote ysere, kopere ende tinne ringen, ende eyndelijck hebben in haer plumpe ende Barbarische spraek een groot wel-behagen. Ganaga wort aen 't Noorden met de Reviere Senega, in 't Westen met den Oceaen, ende in 't Zuyden met het Coninckrijk Gamba bepaelt : De Inwoonders alhier zijn seer swart ende Mahumetisch van Religie ; ende mogen soo veel Vrouwen trouwen als sy met hare middelen bequamelijck onderhouden kunnen (10). Sy gaen naeck, haer schamelheyt met een Geytvelle, maer den Adel met Cattoendoeck bedeckende. Alhier is een groote meenigte Leeuwen, Pardeelen, wilde Olyphanten ende Papegayen : de Paerden sijn daer in grooter waerde, soo datmen by wijlen wel 14. Swarten om een Paert soude bekomen. Tombutum wort oock onder de Mooren-landen gereeckent, welcker Coninck machtigh rijck aen gout is, ende heeft een uyttermate treffelijck Palays : 3000 Ruyters onderhout hy geduerigh tot syn Dienst, ende niet weynigh voetvolcks : De Hoofd-stadt deses Lants heeft gelijcken naem, ende is volck-rijck, met goede Wetten ende manieren versien, ende overvloedigh aen alle dingen. Insgelijcken is oock Melli hier onder gehoorende : alwaer groot gebreck aen Sout is, soo dat hier veel menschen verrotten, welcken met Sout geholpen soude worden : evenwel sullen nochtans de Inwoonders, van hier aen eenige andere Swarten, Sout te koop brengen. Welcke Swarten niet gesien en willen worden ; en daerom wort het Sout op seeckere plaets geleght daer 't vande Cooplieden gesien wort, de welke in 't afwesen des Verkoopers een seecker gewichte gouts nevens het Sout leggen ; 't welck soo 't den Verkooper genoegh dunckt, neemt hy 't wegh, ende d'ander komt dan en neemt het Sout tot hem. Costa de Melegueta hoort mede hier onder, ende heeft desen naem van een soorte specerye, die alhier groeyt, den Peper aen smaeck seer gelijck, ende vande Portugesen Malegueta geheeten. Daer benevens groeyt hier een soorte van Peper, wel eens soo scherp als de Calcutsche, ende wort vande Portugesen Piemienta del Rabo genoemt ; nochtans en mach men 't niet verkoopen, uyt vreesse of daer door de ghemeene Peper in onachtighe mochte komen.

Egypten het vijfde deel van Africa, is een oudt ende seer edel Landt, ende is eerstmaels bewoont ende bebouwt gheweest van Misraim, den Soon van Chus, Neve (11) van Cham, die een Soon was van Noach; derhalven het oock in Sacris Osiridis nae Cham, Chemia voor Chamia schijnt genoemt te sijn, somtijts oock Misraim gelijk het dan noch hedensdaeghs vande Arabieren Mesre geheeten wort; de Turcken noemen het Elquiber ofte Elchebit. Het leynt van 't Zuyden nae 't Noorden seer verre uytgestreckt. De Palen van Egypten sijn in 't Westen aen d'over-zijde van den Nyl, de Woestijnen van Barca, Lybien ende Numidien, met het Rijke van Nubia: In het Zuyden wort het met de Bugienser Velden ende den Nijl beslooten, op welcker plaetse de Nijl van 't westen nae 't Oosten eenighsins stroomet. In 't Oosten sijn de Woestijnen van Arabien, dewelcke tusschen Egypten ende de Roode Zee gelegen sijn: In 't Noorden wort het van de Middellantsche Zee, die in dat Geweste de Egyptische Zee genoemt wordt, beslooten. Hare onderste deel wort van den Nijl, die sich ter rechter ende ter slincker zijde verdeylt, als omvangen; Haer opperste Deel grensende aen Aethiopen wort Theba geheeten, ende streckt sich tot aen Syenen. De Nijl neemt haren oorspronck, als de Coninck Iuba wel aengemerckt heeft, uyt eenen Berg van het Neder-Mauritanien, niet verre van den Oceaan, daer hy terstont tot een Meyr wert, welcke men heden Zaire is noemende; alwaer Crocodillen in sijn; 't welck genoegsaem te kennen geeft, dat dit Meyr uyt den Nijl syn oorspronck heeft. Den Nijl uyt dit Meyr gestort zijnde, loopt met een langen reck ofte loop door veele Lantschappen ende dorre zandachtige plaetsen; Hij begint Egypten toe te hooren van Siene af; daer naer maect hij den Delta der Grieken, wesende als een dry-hoeck, ende sich verdeylt hebbende in eenige uytgangen, stort inde Zee. Deser uytgangen ofte monden worden hedensdaeghs vier getelt, hoe wel maer 2 daer van bequaem sijn om bevaren te worden, als namelijk, Pelusiacum, alwaer de Stadt Damiaten aen gelegen is, ende Canopium ofte Heracleotium daer nu Rosette leynt. Desen Nijl seer swellende overvloeyt op sekere dagen heel Egypten, ende verstreckt voor Regen om 't Landt te bevochtigen, alsoo in Egypten geen Regen en valt. Den aenvang deses overvloeyens is den 7 Juny, ende eyndicht 40 dagen daer naer. Hoe de Inwoonderen min van haer Landt sien, hoe sy haer meer daer over verblijden; want wat bedeckt wort, is vruchtbaer, de rest blijft onvruchtbaer. Ende hoe de Nyl hooger staet, hoe het Lant vetter ende vruchtbaerder is: de hoochte daer af wort met bysondere maten in eenige Putten afgemeten. De rechte hoochte is van 16 Ellen; gaet het hooger soo worden de Zaey-tijden verlooren; blijft het leger, so en wort het Lant niet genoegh gevet. By de twaelf Ellen lijft het hongers noot; by de derthien lijft het oock ghebreck; de veerthien brengen vrucht mede; de vijftien seeckerhey; de seshien enckel wellust. De meeste hoochte is gheweest van 18 Ellen ter tijdt van Keyser Claudius; de meeste leechte, ter tijde van den Pharsalischen Oorloch, als of de Riviere wegen de doodt Pompeij te rugge ware ghebleven. Soo haest het water afgegaen is, worter datelicken ghezaeyt. De vruchtbaerhey des Lants wort van Lucanus in dese woorden beschreven:

Terra suis contenta bonis, non indiga mercis aut Iovis, in sola tanta est fiducia Nilo. Dat is:

Dit lant heeft aen haer selven goets genoegh, ende en hoeft noch den Coophandel noch den Regen: De Nijl alleen is haer ghenoech.

De Rijckdommen Aegypti syn uytermate groot gheweest, gelijk uyt de Labyrinthz, de Obelisci, de Pyramides ende andere diergelijke machtige gebouwen licht af te nemen is; maer hedensdaeghs zijne seer vervallen. De Inwoonderen sijn scherpinnigh van verstant, seer genegen tot de Mathematische kunsten ende de Medecijne, ende seer superstitieus. Men acht dat in Egypten, ten tijden Amasidis, twintigh duysent Steden geweest sijn: De vermaertste waren Syene, Thebe, die oock Diospolis geheten wierde, Tencyra, Heliopolis, Memphis, Babylon, Alexandria, Pelusium. Memphis eertijts Arsinoe geheten, was een Conincklijke Stadt, ghelegen aen de eerste verdeylinge des Nijls, wort heden Cairo ofte Alcair ghenoemt: en is driehoekigh, hebbende boven de 8 mijlen inde ronte: in de selve wonen Turcken, Egyptenaers, Arabiers, Joden ende andere volckeren meer. Vier mijlen weeghs van Alcair in een woeste plaets sijn de Pyramiden. Dese Pyramiden waren onder de 7 wonderen vande Werelt ghereckent; ende waren seeckere Gebouwen van loutere steenen ghemaect die onder vierkantigh waren ende boven spits opgaende; welcken de Coningen van Egypten op hare Graven deden stellen; en gelyck Petrus Bellonius getuyght, die deselve met groote vlijt in onsen eeuwe noch heeft gemeten ende besichticht, soo was de grootste beneden op den gront vierkant, ende yder zijde 324 schreden langh, de hoochte bestont in 250 trappen ofte uytstekende ommegangen, yder trap ofte optredinge 45 duymen hoogh, zijnde boven doch met so grooten vierkanten pleyn datter 50 menschen op staen konden, men schrijft dat 360 duysent menschen 20 jaer lanck daer aen gebout hebben. Het grootste daer aen is een weynigh kleynder van buyten, effen ende boven scherp, soo dat men daer niet op klimmen en kan, veel zijnder van minder groote, doch met ongeloovelijcke kosten gebout. Waeraen dan lichtelijck is te sien de glorie en eersucht deser Coningen, ende hoe ydel sy haren arbeyt ende Schat hebben verquist. Veel van deser gebouwen ofte ten minsten de overgebleven steen-hopen vint men oock ontrent het Egyptische Babilon. Niet verre van daer is de Colossus van Sphinx by Herodoto ende Plinio beschreven. Alexandria is een vermaerde ende schoone Stadt, van Alexander de Groote gebouwt: de Turcken geven 't den naem Scanderis; aldaer is de Columna van Pompeius uyt Thebaische Marmel-steen: ende daer nevens 2 Obelisci, de eene zijnde noch in syn geheel ende over-eynt staende, de ander vervallen. Tegen over leght Pharos des Caesars Dictators Colonie: was voor desen met een Brugghe aen Alexandrien vast, maer is nu t'eenemael vast lant: De Vyer-bakens die van daer in Zee lughteden, dienden tot besturinge der Schepen. Pelusium is 't gene hedensdaeghs Damiaten heet, een Stadt door bequaemheydt des Havens ende de meenighte der Schepen seer vermaert, gelegen aen de mont van den Nijl: De Hollanders ofte Haerlemmers hebben den roem ende de eere dese Stadt eens

veroverd te hebben. Benneffens dese syn in Egypten noch andere Steden, als Rosetta, alwaer de Venetianen eenen Burge-meester (12) hebben; Michale, welcken Cairo gelijk is; Fuoa, ende andere meer.

Hier nae volghet Opper ofte Binnen-Æthiopiën, welcken de Abissynen bewoonen: welcker Prins gemeenlyck Priester Ian genoemt wort, ofte Groot Ian, ghelyck andere Prete Gianni uytleggen: De Limiten deses Lants strecken sich tus-schen beyde de Tropicos vande Roode Zee tot aen de Æthiopischen; In 't Noorden paelt het aen Nubia ende Bugia, grensen van Egypten; in 't Oosten aen de Roode Zee; in 't Zuyden ist als bewalt met de Bergen Lunæ; ende in 't Westen heeft het 't Coninckrijck Manicongi de Rivier Niger, 't Rijk van Nubia ende de Nijl. De Coninckrijcken die onder dit hooren sijn Barnagnes ofte Barnagassum, Tigremaon, Tigray, in welcken de Stadt Carumo is leggende, Angote, Amara, Xoa, Goyami, Bagamedrum, Guegere, Fatiagar, Damur, Dancali ende Dabas. De Coninck alhier roemt sich vande Stamme Davids te wesen ende ghebruyckt gemeenlyck dese Tytel: Ick N. N. de Opperste van mijne Rijken, van Godt sonderlinge bemint, een Pilaer des geloofs, afkomstigh uyt de Stamme Iuda, een Soone Davids, een Soone Salomons, een Soone des Pilaers van Sion; een Soone uyt den Zade Jacobs, een Soone vande handt Mariae (13); een Soone van Nahum, nae den Vleesche; een Soone vande Heylighe Petrus ende Paulus nae de gratie; Keyser van Hoogh ende laegh Mooren-landt; ende van veele groote Coninckrijcken, Iurisdiction ende Landen; Coninck van Noa, Caffare, Fatiagar, Angola, Baru, Balignara, Ada, Vargua, Goyama, alwaer de Nijl sijn oorspronck heeft, van Amara Banagmeder, Ambea, Vanguagum, Tigremahon, Sabaia, 't Vaderlandt vande Koninginne Saba, Barnagassi, ende Heer tot in Nubia, welcke sich tot aen Egypten is streckende. De Volckeren alhier worden alle Mooren ghenoeemt ende haer Patriarch Abuna. Sy hebben twee Somers ende twee Winters in een Jaer, niet door hitte ende kouwe, maer door veranderinge van regenachtigh ende schoon weer onderscheyden. Sy bewoonen 't Lant der oude Mooren onder Egypten, dat Landt der Trogloditen, daer het Caneel van daen komt (14), ende het binnenste deel van Libyen. Goudt, Silver ende Cooper-mijnen hebben sy wel, maer en hebben geen verstant deselve Metalen te reynigen. Sy erkennen ende eeren Christum, maer op haer wijze (15). Sy besnijden hare kinderen, oock de dochterkens: ende hebben dat niet uyt het Jodendom, maer uyt oude ghewoonte. Sy doopen op den veertighsten dach (16) nae de gheboorte; alle jaren vernieuwen sy den doop op der dry Coningen dach: op welcken dach sy den gedoopten oock het Nachtmal uytreycken. Sy vieren soo wel den Saterdach als den Sondach, nae der ouden Christenen gebruyck. In de meeste quartieren van 't Rijk doen sy haren dagelickse Godts-dienst als de Sonne ondergegaen is. Den Priesteren ende Ouderlingen staet het vry Vrouwen te trouwen, maer niet den Monicken. Dese houde met groote devotie een vasten van 50 dagen, ghedurende: welcken gantsche tijt ettelijcke tot aen de kinne toe in 't water blijven sitten. Men seght dat de Coninck ofte Keyser der Abyssinen wit is van couleur, woonende in Tenten, ende een Suite hebbende van 6000 man: Daer hy hem neder set is terstont een Hof, dat thien of twaelf mijlen weeghs beslaet. De Steden sijn weynigh in getal: men woonter Dorp aen Dorp; ende de Huysen zijnder van kriet ende stroo gemaect; maer de Kercken ende Conincklijcke Hoven van steen. Het Coninckrijck Barnagnes wort vande Riviere Abanthi ende de Roode Zee beslooten: de Hoofd-stadt daer van is Beroe ofte Barne; alwaer des Conicks Stadt-houder is residerende, die aen den Abyssiner Coninck voor tribuyt 150 Paerden met noch eenige stucken Zijde ende andere dingen meer moet betalen; ende aenden Turckschen Bassa 1000 oncen gouts. Het Coninckrijck Tigremaon paelt aen de Riviere Marabo ende aen de Roode Zee; het betaelt jaerlicks aen sijnen Keyser 200 Arabische Paerden. Het Rijk Tigray heeft in sich de Stadt Caxumo, in die streecke die men Sabain noemt. Angote is een Coninckrijck daer geen gemunt gelt in en is, maer in stede van dien ghebruyckt men daer ronde kogelen van Hout (17) ende van Yser. Amara, heeft den naem van dien Bergh, op welcken des Keyser Soonen met stercke wacht bewaert worden, om uyt deselve nae des Keyzers doot, eenen Erfgenaem te kiezen. Het Eylant Meroes wort hedensdaeghs Guegere geheten, ende is overvloedigh aen Gout, Silver, Cooper, Yser, Yvoor, Ebben-hout, Peerlen ende Sout. De Inwoonderen sijn van Mahomets Religie ende syn geduerigh in Oorlogh met de Abyssinen. Tot dit Binnen-Mooren-landt gehooren oock de Coninckrijcken van Dancali ende Dobas, van Mooren bewoont, die de Christenen doot vijanden sijn: by dese luyden is een Wet, datter niemant een Vrouw nemen en mach, hy en hebbe dan te voeren met sijn eygen handt 12 Christenen omgebracht.

Neder-Æthiopiën ofte Mooren-landt is het sevenste Deel van Africa, nae 't Zuyden, ende Ptolomeo onbekent: Het begint by de groote Riviere Zaire, niet verre bezuyden de Middel-linie, begripende het deel van Africa zuytwaerds voorby den Tropicum Capricorni tot op de breete van 35 graden: Het wort in 5 deelen afgesondert, te weten in 't Lant Aiana, Zanguebar, Benoa'otape, het Landt vande Caffres ende 't Coninckrijck Manicongi. 't Landt Aiana streckt sich van de engte der Roode Zee tot aen de Riviere Quilimanci: begryt twee Coninckrijcken, Del ende Adea. 't Eerste begint vande voors. engte der Roode Zee, ende streckt tot aen Cabo de Guardafu, het welcke Ptolomeus Aromata noemt. De voornaemste Steden daer in sijn Zeyla ende Barbora, daer veel Schepen soo uyt Adea als uyt Cambaja, Arabien ende uyt de Roode Zee met verscheyde Coopmanschappen komen. Op de Zee-Cust nae 't Zuyden leynt het Coninckrijck Magadoro, nae de Hoofd-stadt soo gheheten, een lustigh vruchtbaer Lant, met veel goede Havenen. Zangbar streckt sich vande Riviere Quilimanci tot aen Monomotapo, ende is een laegh Moerassigh Lant, vol Bosschagien. De Ingesetenen sijn swart met gekrolt Hayr, van aert superstitieus, gheneyht tot Waer-seggen, ende met fenijn hare vyanden om te brengen. Onder dit Lant worden begrepen de Rijken Melinde, Mombaza, Quiloa ende Mosambique (18).

Eens 's Jaers vaerter een Vloot van Mosambique naer Indien, ende dat gemeenlyck inde Maent van Augustus, op welcken tijdt de windt derwaerts goet is: ende komen dan in April weder, alsoo de windt dan van daer weder goet

valt : Dese tijden noemen sy Monssions. Het Coninckrijck Monaemagi leght Landwaerds in (19), ende grenst in 't Oosten aen de Rijcken van Mombaza ende Quiloa. In dit Coninckrijck sijn treffelycke Gout-groeven : ende nochtans en ghebruycken de Inwoonders geen Munte, maer in stee van dien hebben sy roode bolletjes, als glase knickeren : tot dit Rijck gehoort oock Agag. Cefala is een kleyn ende aen Zee gelegen Rijck, tusschen de Rivier Cuama ende den Bergh Manica. De Portugesen hebben hier tot bevrijdinge van haren Coophandel een Casteel gebout : want sy van daer Gout ende Oliphants Tanden gaen halen. Monomotapa is so veel te seggen als een Keyser, so dat het Rijck den naem voert van den Coninck. Het Aertrijck is daer goet, lustigh ende vruchtbaer, heeft Rivieren daer Gout in gevonden wordt, ende Bosschen met meenighte van Olyphanten. De Inwoonders syn swart, ruych van hayr, strijtbair ende wacker, en hebben geen Afgoden, maer eeren eenen Godt, dien sy Mozima noemen (20). Ten tijden van Sebastianus Coninck van Portugael, is de Keyser van Monomotapa Christen geworden, ende ghedoopt ; maer korts daer nae weder tot sijn oude ghewoonte vervallende, heeft hij Gonsalvum Silvam Jesuyt, doen ombrengen. Dit Rijck streckt sich tot aen Cabo de bona Sperance. De voornaemste Stadt is Bonomotapa aen de Riviere de S. Spirito, daer de Keyser ofte Coninck syn Hof hout. Onder dit Rijck staet het Coninckrijck Butua, daer treffelycke Goudt-mijnen sijn. Den Oever Capraria leght Zuydwaerts van Monomotapa, ende wendt sich daer nae bykans regel-recht in 't Noorden, een weynigh nae 't Westen hebbende : den hoeck maeckt een Caep, die eerst in 't jaer 1418 ten tijden van Ioannes Coninck van Portugael, van eenen Vasco Gama is bezeylt geworden. De Caep selfs steeckt uyt met dry hoecken, welcken men Cabo das Aquilhas, Cabo de bona Sperance, ende Cabo Falso is noemende. Alhier is het gevaerlyck ende perijculeus zeylen, wegens de golven die hier op malcanderen aenloopen, ende 't Schip gints ende weer stooten. Ontrent de Caep is 't water groenachtigh, ende daer vliegen Vogelen welcken de Portugesen Mangas de Vellago, dat is Fluweele Hantschoenen noemen ; ende syn den Zee-luyden een seecker teecken datter Lant nae by is. De Caep das Aquilhas leght van de Caep de bona Sperance twintigh mijlen weeghs. De Merck-teekenen waer aen men weten mach dat men dese Caep voorby is, sijn eenighe dicke Riet-stocken op 't water dryvende, ende witte Vogelen Fesoins genaemt met swarte vlekken besprenght. Dit gantsche Lant wordt geheten Cafaria, ende het Volck Caffres, het welck in haer Tale beduyt Wette-loos, omdat sy sonder Wetten leven. Noch is in dit Deel van Africa het Coninckrijck Congi ofte Manicongi : 't welck streckt van de Caep S. Catherine, zijnde maer twee mijlen van de Middel-Linia, Zuydwaerts tot aen de Caep de Ledo. Het is een groot, machtigh ende rijck Coninckrijck : brenghet verscheide Dieren voort, onder dewelcke een dier is, dat sy Zebra noemen, van gedaente als een grooten Muyl-Esel seer gelijk, met bont hayr, aen de ganck niet soo seer een Muyl-Esel als wel een Paert gelijkende : ende soo snel in 't loopen, dat de Portugesen voor een spreck-woort hebben, als sy van groote snellicheyde spreekken, soo snel als een Zebra. De Slangen ende Serpentes deser Gewesten sijn vreemt van gedaente ende seer groot : want men vinter die 15 handt breeden langh sijn. De voornaemste Riviere deses Lants, is de Zaire, uyt een selfde Meer sijn oorspronck nemende als de Nijl. Is aen ettelijcke plaetsen vijf mijlen breed, ende stort sulcken macht waters in de Æthiopische Zee, dat het selve by wijlen wel 16 mijlen weeghs haer soetigheyt behout. Tegen stroom en kan men maer vijf mijlen op varen, van wegen die ongestuymigheyt der wateren, die aldaer van hooge klippen afstortende, allen opvaert stuyten (21). Op de Mont vande Riviere leggen eenige Eylanden, over dewelcke de Coninck van Congo door sijne Stadthouderen het ghebiet voert. Aldaer sijn Schuyten uyt den Boom Licondo ghehouwen, daer 200 Persoonen in konnen. Men vanghter Crocodillen, Rivier-Paerden ende een Visch, welcken sy Ambize Angulo noemen, 500 pont swaer, van seer delicaten smaek, welcken de Visschers op Lijf-straffe aenden Coninck moeten brengen. Oock zijnder noch andere Rivieren : als Latunda, aen welcken de Conincklijke Stadt Congo is gebouwt, Ambrisi, Onzo, Lemba, Danda, Bengo ende Coanza : welcke twee laetste uyt de Danda afkomende, het vlack Eylant Loanda maecken, sonder bergen ofte heuvel (22) : als men hier de aerde delft by hoogh water, soo vindt men 't soet ; by leegh of vallende water, vint 't men sout water : in welcken men nae Mosselen vischt, welcker Schelpen men voor 't gantsche Rijck in stede van geldt gebruyckt. Dit Rijck heeft seven of acht Dorpen : ende een seecker Boom, Ensada geheeten, van wiens tacken eenige dunne draetjets neerwaerts schieten, ende soo haest sy den gront geraeckt hebben, stracke weer wortel setten ende opschieten, ende dat met sulcken vruchtbaerheydt dat het te verwonderen is. De Provincien des Coninckrijcks Congi syn ses, Bamba, Songo, Sundi, Pango, Batta, ende Pembo. Bamba light aen den Oever van de Reviere Ambrisi af tot den Couanza. Het wordt geregeert door verscheide Oversten, welcken sy Mani noemen, ende met byvoeginge vande Provincie Mani Bamba, Mani Loanda, Mani C... De Hoofdstadt deser Provincie is Pamza. De Ingesetenen syn langh van stature, sterck van Lichaem, ende robust, dragen groote Slach-sweerden ghelijck de Zwitsers, welcken sy van de Portugesen koopen. Het is hun maer speelen gaen, een Man met een slach midden deur te houwen, ofte eenen levendigen Os de kop af te houwen. Als het de Coninck gelieft, ende de noodt het vereyscht, kan hy 400 duysendt sulcke Mannen in 't Velt brengen. De Provincie Sogno is gelegen aen de Zaire, ende is vol Olyphanten, Apen, Meer-katten, Tygers, Zivet-katten, Vypers, Draecken ende alderley Gevolgelte ; ende insonderheyt van groene ende asch-graeuwe Papegayen : de Hoofdt-stadt alhier is Sonho. Sundi streckt sich vande Stadt Congi tot aen de Zaire toe : ende is rijck aen verscheide Mineralien : doch is het yser by de Ingesetenen meest geacht, uyt oorsaek dat men daer sweerden, Messen ende Wapenen af smeeden kan : Oock sijn hier Sabel-dieren ende Maters, mitsgaders andere Dieren, welcke men oock in andere Provincie is vindende. De voornaemste van alle is Congo : welcke haer benaminghe heeft van de Hoofdt-stadt der selve : ende is overvloedigh aen Tarw, Geers, Rijs, ende vruchtbare Boomen : Palm-boomen zijnder dryerley slach, de eerste brenghet voort Dadelen, de tweede Nooten, de

derde een vrucht daer men Oly, Wyn, Azijn ende Broodt uyt maeckt. Wanneer men de top van den Boom doorboordt ofte opsplyt, so vint men daer een Sap, seer gelyck Melck, dat eerst soet smaect, maer daer nae metter tijdt suer wordt : uyt het binnenste van dese vrucht druckt men een Oly uyt, onsen Botter niet qualijck gelijk, welcken men inde spyse, tot salvinge ende tot brandt inde Lampen is gebruyckende. Het Coninckrijck Angola is seer volck-rijck ende overvloedigh aen Goudt, Silver, Cooper ende andere Metalen : de Inwoonders houden veel van honden vleesch, ende hebben dat liever dan Ossen vleesch. De Stadt daer den Coninck syn Hof hout is Cabazza, hondert ende vijftigh mijlen van den Oceaan gelegen.

Nu volght het achtste ende laetste Deel van Africa, vervattende de Eylanden, dewelcke insonderheyt dese zijn : Inde Zee Atlantico sijnt 't Eylandt Porto Sancto (23), Madera, de Canarien ende Capo Verde. Het Eylandt Porto Sancto heeft ongeveer 15 mijlen in haren omloop. Alhier wort een soorte van Gomme ghevonden, Draecken-bloedt genoemd. Madera is een Eylant vande Portugesen also gheheeten, van wegen de meenighte der boomen die daer wassen : heeft geen Havenen ; is overvloedigh wel versien met Suycker, Honigh, Was ende seer goede Wijn. De Eylanden van Canarien, alsoo vande Spanjaerden gheheeten, over de meenighte der Honden die aldaer waren : betuyght Martianus, dat seer Vogel-rijck, Bosch-rijck ende Palm-rijck zijn, oock overvloedigh aen Pijn-nooten, Honigh, ende een soorte van Visch Silarus geheten. Oock heeft men hier dat kruyt Oricelem, daer men Schaerlaecken mede verft, ende daer en boven een groot inkomen ende Oeft van seer treffelijcke Wijnen ; oock seer vermaerde Suycker. Hier ontrent is de Stapel ofte Rendevous-plaets vande Oost-Indische Schepen die heen ende weer voorby zeylen (24). Groot Canarien is wel het vermaertste ; alhier woont een Bisschop met de Heeren van d'Inquisitie : oock is hier een Conincklijke Rechtsbanck, alwaer alle Rechts-saken van alle de Eylanden verhoort ende geoordeelt worden. Teneriffa is wat kleynder : ende heeft een Bergh van uytnemender hoochte, welke men by hellen dage wel 90 mijlen verre kan sien. Palma is kleyn, doch een seer schoon Eylant, aen Wijnen, Kaes ende Suycker seer overvloedigh : Die uyt Spangien nae Peru ende Brasilie varen, komen in dit Eylant om haer Provisie te halen. Capo Verde is met Boomen doorgaens beplant, van waer het oock syn naem heeft bekomen ; wort aen weder zijde met Rivieren beslooten, aend een zijde met de Gembra, aen d'ander met de Senega : Aen de West zijde midden in Zee, leggen de Eylanden, die om hare Naegebuerschap aen dese Caep, de Eylanden van Capo Verde worden genaemt, van seker Genueser, Ludovico Cadamusto, in 't Jaer 1440. eerstmael sijn gevonden (25). Alhier sijn veel Geyte-bockstiens, Sout-mijnen : oock hebben de Spaenjaerden haer Zabursche Geers van hier. De voornaemste deser Eylanden, is dat van S. Iacob, vol van alderley Boomen ; alhier is veel Souts, soet water, ende ontallijcke veel Schildt-padden, welckers Schelpen soo groot sijn als een Schilt : De Rivier met een Stadt ende Colonie der Portugesen, heet Ribeira grande (26) ; welckers Mont oock tot de aldergrootste Schepen wijt ende diep genoegh is. Boven desen light in 't Noorden oock een ander Eylant Bona vista genaemt, ende noch meer andere, ghelyck dese Caerte breeder vertoont. In d'Æthiopische Zee liggen des Prinsen ende S. Thomas Eylant. Des Princen Eylant is redelijck wel bebouwt, ende van wegen de Suyckeren die van daer komen seer vermaert. S. Thomas Eylant, gelegen onder den Middel-linie, is hy nae ront van gedaente. De lucht isser warm, de nachten ende dagen zijnder altoos even langh. In de Maenden van Martius ende September, valter veel ende seer dichte regen, daer 't Aertrijck mede bevochticht wort : de andere maenden worden de vruchten met overvloedigh dauw verquickt. De Portugesen hebben daer de Stadt Panoasam ghebouwt, aen de Riviere, in welcken men vermoet dat wel 700 Familien, nevens eenen Bisschop ende andere kerckelijcke Persoonen woonactigh sijn. Int midden van 't Eylant leght een seer Boschachtige Bergh, die geduerigh met sulcke dicke Wolcken bedeckt is, dat uyt de Bosschagien waters genoeg voortkomt tot verquickinge van het Suycker-riet : ende hoe de Sonne hooger is, hoe de Lucht ontrent desen Bergh Nevelachtiger is. De grondt isser kleverigh, taey ende rootachtigh : ende en draeght gheen Coorn-ghewas, oock weynich Wijn-stocken ofte Vrucht-boomen : maer wel Meloenen, Concombers, Kau-woorden ende Vijghen ; insonderheyt Gember ende Suycker. In dit Eylandt vindt men een wonderbare soorte van Kreeften, die als Mollen onder de aerde haer onthouden, Peers van couleur, alles door haer wroeten wijdt ende zijdt beschadigende, knagende ende verdervende. Voorby de Caep de bona Sperance in den Barbarischen Boesem, sijn ontallijcke veel Eylanden, meestendeel bebouwt, uytgenomen alleen dat edel Eylant van S. Laurence, by den Inwoonderen Madagascar geheeten : ende is aen allen dingen tot 's menschen behoef noodigh seer overvloedigh : want het Rijst, Cattoen, Suycker, Lemoenen, Kruy-nagelen, Gengber, Safferaen, root Sandel-hout ende veel andere dingen voortbrenght : oock ontallijck veel Riet-gewas, daer dan het Suycker of van naturen rijckelijck uytduypt, of door kunst uytgeperst wort ; Oock is er de Boom Banamas, van een mans lenghte, geen dichte van hout hebbende ; Dese Boom brenght den Indianen naest de Coccenillie Boom wel de meest profijit ende voetsel by : De Schapen deses Eylants hebben steerten van 12 pont swaer ende meer ; ende de Ossen hebben op de rugge een bulte van smeer. Oock is hier een groote hoop Olyphanten ende Camelen, welcker vleesch by hun seer begeert wort : oock zijnder Leeuwen, Luypaerden, Herten, Dassen (27), Geyten ende Hoenderen. De Inwoonders sijn ten deele Mahumetisten ende oock Heydenen, worden door 4 Ouderlingen geregeert. Sij en hebben geene Steden, maer woonen in Dorpen : Alles is hier sonderling goet koop. Onse Schippers hebbender dickmaels vande Inwoonderen om een Tinne-lepel een gantsche Os, dickmaels 3 Schapen ende oock wel ses, gekregen. De Overste des plaets Antongil, dewelcke sich alleen onsen Scheeps-luyden vertoonde, hadt hoornen aen syn hoofd vast gemaect : 't welck sy meenen haren volck een eere, ende den vyant een schrick mede te brengen. De Ingesetenen sijn swart van Couleur, ende van gedaente geschickter dan de Mooren (28) : Eyndelyck isser noch het Eylandt Zocotora aen den

inganck van den Arabischen Zee-boesem, recht over de Caep Guardafuy; In dit Eylant wast het alder-voortrefflijkste Aloë, een kruyt van seer bitteren Sap. Oock geeft dit Eylant Draecken-bloet, Palm-nooten ende Dadelen. De Coninck van Portugael heeft het selve veroverd ende onder sijn contributie ghebracht. Tot dese Eylanden van Africa van ons beschreven, en moeten wy niet nae laten oock des Eylants S. Helena te gedencken, also genoemt om dat het den 21. May, welcken dagh Helena toege-eygent is, eerstmael vande Portugesen is gevonden geweest: Het leyt 16 graden ende een half bezuyden den Æquator ofte Middel-linie, in 't midden van den Oceaen: Het Eylant is rouw ende berghachtigh, ende geduerigh met Wolcken bedeckt: de grondt aschachtigh, 't welck een teecken is van eenige verborgene vyer-aderen. Door de komste der Portugesen en warender geen Beesten noch vruchtbare Boomen in: maer nu ist 't Lant met inghebrachte Dieren vervult, insonderheyt met Dassen, Geyten, Patrysen, Duyven ende wilde Verckens, daer hier en daer groote meenigte van zijn. Met soete wateren uyt levendige Fontayn-aderen springende, is het wel versien, dewelcke in een schoone Valleeye neder-vloeyende, sich met snelle stroomen inde Zee gaen storten. Aen d'eene kant alleen kan men in dit Lant in komen, aen d'andere kanten ist overal met hooge ende steyle Bergen als met wallen beslooten. Die in dit Eylant in te varen gesint sijn, moeten haren cours soo dicht aen houden, datse qualick een steen worp van landt blijven; ende dus doende sullense door die hoochte der Bergen vande winden bevrijt zijn, welcker gedruys nochtans boven ip de Mast genoegh gehoort wort (29). Hier is een goede gewenschte Zee voor Schepen; nevens welcken een Valleeye leght tusschen 2 seer hooge Bergen, met Boomen beplant, ende met een Capelle of Kerckken verciert: een seer genoeghlijcke plaets; alwaer doorgaens het Granaet-Appelen, Orangie-Appelen ende Lemoenen overvloedigh te bekomen zijn, ende alle dagen het Aertrijck 6 of 7 malen met regen bevochtigh, ende onderwylen oock met de stralen der Sonne beschenen wordt: de Visch-vanck isser abundant. Uyt de Rotz-steenen wetense Sout te trecken, dat uyt de Rivieren door de hitte der Sonne aldaer ingebacken light. Soo haest de Schepen daer aen komen, soo soeckt strackx eenyeder voor sich 't geene den lyve noodigh is. Onder de Boomen maken sy Tenten met hare zeylen; andere gaen ter jacht, andere uyt visschen; andere gaen hout kappen, andere water halen: Allegaer wasschen sy hare Lichamen, reynigen haer Linnen, dancken Godt, ende bidden Godt ootmoedigh dat hy voorts haer Reyse voorspoedigh wil laten afloopen (30). Men siet daer namen in de Vyge-Boomen ingesneden die 't samen met de Boomen opwassen; jae men leester wel die al van 't jaer 1510 ende 1515 gesneden sijn gheweest. De Portugesen laten hier wel hare siecken, hun versorgende met Broot, Rijs, Oly ende speceryen, dewelcke, de Schepen wech zijnde, haer ghesontheyt plegen, ende hun totter jacht begeben: andersins en macher niemant in dit Eylant blijven ofte herbergen. Seecker Heremite eenige weynigh jaren geleden, hadt sich dese plaets, onder pretencie van devotie, tot een woon-plaets verkooren: Dese is een volle planteyt van alle dingen, heeft sich selven een wech bereyt, waer door hij arm is geworden: De gierigheyt heeft hem inghenomen, invoegen dat hy Geyten ende Bocken in sijn eensaemheyt slachtete, ende vande Vellen van dien zijn profijit sochte: 't welck uytgekomen zijnde, is hy van daer naer Portugael wech gebracht geworden. Op een ander tijdt isser een Javanese met twee Dienstmeggden uyt de Schepen wech gesloopen, dewelcke sich in Bergen ende onweghsame steen-rotzen verbergh hadde. Opt welcken in korten tijdt door een vruchtbare generatie wel 20 andere voort-gekomen zijn; dewelcke als de Schepen aen quamen, sich in Speloncken ende Aert-kuylen verstaken, ende als sy weder wech gingen, alles vernielden. Dese sijn eyndelijck door Soldaten van den Coninck derwaerts ghesonden, alle gevangen ghekrege, ende naer Portugael ghebracht (30).

VARIANTEN IN DE FRANSCH EN LATIJNSCHE TEKSTEN

- (1) Over 't algemeen is de Nederlandsche tekst uitvoeriger dan de Fransche en de Latijnsche. — In het Fransch staat eenvoudig na Egypte: l'Æthiopie supérieure, en laquelle sont les Monicongi.
- (2) Fransche tekst: au nombre de Cent Mille Luminaires.
- (3) Niet in den Franschen tekst.
- (4) De geschiedenis van Keizer-Karel's tochten wordt niet vermeld in het Fransch.
- (5) 2200 pas in het Fransch; de Latijnsche aanhaling is er weggevallen.
- (6) Fransche tekst: & quantité de Mers!
- (7) Fransche tekst: la Vérole; in de Latijnsche: morbo Hispanico.
- (8) In plaats van Eyeren, Goudt ende Ebben-Houdt, zegt de Fransche tekst: brebis, or & yvoire.
- (9) Fransche tekst: aux Jambes.
- (10) Niets over het aantal vrouwen in 't Fransch.
- (11) « Neve », in het Fransch: fils.
- (12) Consul, in de Fransche tekst.
- (13) In het Fransch zijn eenige benamingen weggelaten.
- (14) Latijnsche tekst: Cinnamomiferam.
- (15) Drie vorige regels ontbreken in het Fransch.

- (16) Au quatorzième jour, in het Fransch.
- (17) Vergissing voor « Zout ». Fransche tekst : Sel et Fer.
- (18) De Fransche tekst voegt hier nog bij : & cestuy de Monoemugi. Hier ontbreekt echter de beschrijving van de passaatwinden.
- (19) Monoemugi qui est Mediterranien (Fransche tekst) ; quod regnum mediterraneum est (Latijnsche tekst).
- (20) Het gedeelte na Mozima, tot 1418, is weggefallen in het Fransch.
- (21) Heel de interessante beschrijving van de Zaire ontbreekt in de Fransche tekst.
- (22) Loanda wordt in het Fransch niet vermeld.
- (23) Ook zoo in het Latijn, terwijl de Fransche tekst zegt : l'Isle de S. Port.
- (24) Niet vermeld in de Fransche tekst.
- (25) Ook weggelaten in het Fransch.
- (26) Met veel andere gegevens weggefallen in het Fransch.
- (27) « Dains » in de Fransche tekst !
- (28) De Latijnsche tekst alleen geeft hier namen op van steden in Madagascar : Loca præcipua sunt Antipera, Manitenga, Manapata, Maniata, Mamainso, ad quam Silvæ sunt Santali Anton (voor Antongil?). De Fransche tekst heeft niets over de ingezetenen van het groote eiland opgenomen. De Latijnsche tekst voegt aan de Nederlandsche beschrijving nog toe : sunt tamen etiam candidi quidam, quos ex China eo delatos putant.
- (29) Deze inlichting voor de zeevaart ontbreekt in de Fransche tekst.
- (30) Heel het volgende gedeelte, tot aan het slot, wordt in den Franschen tekst vervangen door de regels :
 Toute l'Afrique des l'extremité de l'embouchure du Nil jusques au destroit de Gibraltar, & dès la Mer Tyrrhenée vers le Zud jusq'au dela de l'Æquinocial, a esté autrefois toute parsemée d'Eglises & Villes Chrestiennes : & tout ce traict de terre a eu son ressort sous l'obeissance de l'Evesque d'Alexandrie : Et mesme encor se jourd'huy, tout ce qu'il y a d'Eglises de reste en ses quartiers reconnoissent toutes ce Patriarche pour leur chef comme aussi les Mores Abyssins. Maintenant suffira a present de l'Afrique.

De Latijnsche tekst geeft hier, als slot, eene lange beschrijving van fabelachtige dieren die in de binnenlanden van Afrika leven en die noch de Nederlandsche noch de Fransche teksten hebben overgenomen :

Expositis Africæ partibus de mirabilibus & monstrosis creaturis quæ in interioribus hujus partis Orbis teniri feruntur nonnulla addere libet. Recensent Veteres, præsertim Pomponius Mela, Plinius & Solinus, multa mirabilia in Interiori Africa inveniri. Juxta Insulam Meroën lacus quidam est, cujus aquæ sunt instar olei lubricæ & subtiles ; & quicquid in ipsum cadit quantum libet leve sit cadit ad fundum. Nullum lignum nec arboris folium enatat. Monstrolorum multa hominum genera post linguarum varietatem a Deo factam variis in locis producta fuisse, etiam D. Augustinus lib. 16. de Civitate Dei cap. 8. commemorat, dicens : Deus ipse cum sciret, quarum partium similitudine vel diversitate contexeret pulchritudinem Universi, etiam monstrosos homines in mundum producere voluit. Dicuntur reperiri Cynomolgi sive Cynocephali, quorum canina sunt capita, caninaque ora, qui ipso latratu magis bestias quam homines se esse proficentur. Alii deinde esse dicuntur Artaphathitæ dicti, qui instar quadrupedum incedunt per manus & pedes, nec habent propriam mansionem. Et alii qui in media fronte unum tantum habent oculum, Monoculi appellati. Aliis ajunt ora non esse, sed per nares solo halitu vivere. Alios statura esse cubitales, quos Pygmæos Græci vocant, qui annum VIII vivendo non excedunt. Pugnare dicuntur cum Gruibus, sed vincuntur. Horum mulieres quinto anno pariunt & senescunt VIII. Hos Strabo reponit in extremitate Africæ, si modo Pygmæ sunt in rerum natura. Nam nemo fide dignus, inquit Strabo, id ex visu narrat. Item talis commemorantur gentes, in quibus singuli singula crura in pedibus maximis habent, non flectentes poplitem et tamen mirabilis sunt celeritatis, quos Solopodas vocant. Hi, Plinio teste, per æstivum tempus in terra supini jacentes, pedum se umbra protegunt. Quosdam alios sine cervice esse ajunt, habentes oculos in humeris. Item Plinius scribit in Arabia nasci Camelopardalimo collo similem Equo, pedibus & cruribus Bovi, Camelo capite, albis maculis rutilum colorem distinguentibus. Inveniri ajunt & Parandrum animal, magnitudine Bovis habens caput. cervinum cum ramosis cornibus. Nascitur quoque Histrix animal, Nugantur quoque aliqui in Africa esse Pegasus avem, quæ dicitur habere corpus equinum atque Equi & alas volucris : & Trogopam aliam avem, in capite instar Arietis cornutam. Horum tam mirabilium animalium causam in Africa signat Plinius aquæ penuriam. Nam quum tam varia animalium genera juxta aquam conveniunt, quædam ex aliorum pruritu & salacitate (?) : quæ non sunt ex suo genere compressa, concipiunt & generant monstrum : proles ex diversa natura (?) constitutam. Unde & proverbium apud Græcos est notum : Africam semper aliquid novi afferre... Et quidam hæc tam mirabilis animalium diversitas sine voluptate videri non posset, nec vulgare Africæ esset decus sive secundum naturam sive contra eam generatio eorum fieret, nisi inter ea tot nociva invenientur animalia, potissimum Basilisci & Catoblepæ, quæ parva sunt animalia, & tamen solo visu interficiunt hominem. Sed hæc hactenus. Olim tota Africa ab ultimo Nili ostio...

ANDRE HOMEM 1559

G. de sta. Ilena
 praia menas (?) dos Monos
 C. de Aguiam (?) boa
 C. de boa esperanca
 G. do cabo
 G. brandao
 C. de boa esperanca
 Ilheo da beza
 C. das agulhas
 A praia
 R. da fortuna
 C. do Infante
 C. das vacas
 Aguada de S. bras
 ponta da pescaria
 C. talhado
 B. fermosa
 C. da recife
 B. dalagoa
 G. das claras (?)
 praia (?) das fontes
 R. do Infante
 R. de S. cristovao
 ponta primera
 A terra do natal
 Praia linpa
 terra do meo
 A deradeira terra
 ponta da pescaria
 ponta de sta. luzia
 hos medaos do oirc
 terra dos fumus
 R. de bo Aguada
 piqueno
 Aguada de boa pas
 C. das corenta
 baia
 terra alta
 C. de S. Sebastiam
 quiloane
 as ilhas
 c. do baixo
 R. de sta M^a
 C. de sta catelina
 Cofala
 Rio Sangaro
 bengo
 Costa ducim (?)
 R. dos camelos
 boca de Cuama
 Cuama
 R. dos bós Sinais (?)
 O pinheiro
 R. dangoxa
 Sta maria
 R. de S. bernardo (?)

ORTELIUS 1570

S. Catarina (G. di San Toma)
 Punta de Caineca
 C. de Buona speransa
 S. Brandan
 Los picos
 C. de las vacas
 Baia hermosa y pesqueria
 Costa dritta
 P. de Rafel
 Infante fl.
 Punta primera di navidad
 Terra de natal
 Praia
 P. de S. Lucia
 Fl. del Oro
 R. de lago (Alagoa)
 C. dos corrientes
 manica mons
 Baxos de la India
 Cefala
 Marzazo
 Zuama fl.
 Basso fl.
 Viado fl.

BLAEU-VERBIST 1644

G. de S. Elena
 Agua de S. Aldanha
 C. de bona Esperança
 I. da Fera
 C. das Anguilhas
 C. das Vacas
 Agua de S. Bras
 C. Talhado
 B. Fremosa
 C. das Serras
 B. dagoa
 Penada das fontes
 Rio do Infante
 Priemiera entrada de
 Terre do Natal
 Alderradeira
 Punta da Pescaria
 P^a de S. Lucia
 Medaos do Ouro
 Terra dos Fumos
 Rio de Lagoa
 Agoada de boa paz
 C. dos Correntes
 Terra alta
 C. de S. Sebastiaen
 Qualiman
 Bayxos dos India
 Zefala, Çoffala
 Temdemage
 Bango
 R. dos Camelos
 bocas de Cuama
 Cuama
 R. dos bons Sinaes
 F. Dangoxa
 Sanguem

ANDRÉ HOMEM 1559

Mocaobique
 R. tanguane (?)
 R. de fernao Veloso
 R. de sto. Antonio
 Costa de panda
 R. de Sam sil
 Compucio (?)
 R. de S. dominguos
 quilirba (?)
 Ilhas de S. lazaro
 G(?) lazara
 C. delgado
 Corao
 Quiloa
 C. falco
 hos Irmaos
 terra de S. refael
 Seras de S. refael
 C. das Seras
 terras baixas
 C. dos baixas
 Mombaza
 Mutuapa (?)
 Melinde
 C(?) padram
 R. fermoso
 R. de ogro
 mao fia
 zanzibar
 panda
 Pate
 Arabom (?)

ORTELIUS 1570

Mozambique
 Fartan
 Vellono
 S. Michel

 Drit fl.

 S. Lazoro

 Magale

 Quiloa

 S. Rafel

 C. da Iuan da mota

 Mombaza

 Melinde

 Zenzibar
 Penda
 Pato

BLAEU-VERBIST 1644

Mozambique
 Quitangone
 R. de Valoso

 Dinda
 R. de Fingra
 Cerincape
 G. de S. Domingos
 Quizamba
 I. de S. Lazaro

 C. del Gado

 Quiloa
 C. Falco
 Os 3 Irmanos
 Terra de S. Rafael

 Mombaza
 Matangute
 Melinde

 B. Formose

 Monfia
 Zanzibar
 Pemba
 Pate
 Araboa (?)

Er bestaat een zekere overeenkomst tusschen de naamlijst op de wereldkaart van André Homem en die van de handschriftelijke Portugeesche leeskaart van 1575, van Manuel de Mesquita Perestrelo, bewaard in de boekerij van het Britsch Museum te Londen (Add. 16932). Zij is opgedragen aan koning Sebastiaan : Ao muito alto e muyto poderoso Rey dom Sebastiao nosso senhor. Deze leeskaart bevat de beschrijving van de Zuid-Afrikaansche kusten van Mozambique (kaap Correntes) af tot de kaap de Goede Hoop, met een algemeene kaart van de kust en enkele ruw geschetste kustzichten (1). In zijn opdracht zegt de piloot dat hij schipbreuk leed in deze gewesten, aan boord van de *Sao Bento*, in 1554.

Het is niet onmogelijk dat de maker van de leeskaart, te Lissabon of te Antwerpen aangekomen, zijn bevindingen heeft medegedeeld aan André Homem voor diens wereldkaart van 1559. Volgende namen komen nagenoeg met dezelfde schrijfwijze voor op de leeskaart van 1575 en op Homem's kaart van 1559 : cabo das agulhas, cabo do Iffante, cabo das vacas, cabo de sao bras e sua bahia, cabo talhado, bahia fermosa, cabo de arreciffe, bahia dalagoa, ilhos da... Chaos, rio do iffante, terra do natal, ponta de santa luzia, terra dos fumos, Rio do ouro, agoada de boa pas.

(1) De titel staat op bladzijde 6 : *Roteiro dos portos, derrotas, alturas, cabos, conhecenças, resguardos e sondas que a per toda a costa desdo cabo de boa esperança ate o das correntes*. — Over den kartograaf Perestrelo en zijn leeskaart van 1575, zie ARM. CORTESAO. *Cartografia e cartografos portugueses*, dl II, blz. 252-258.

BIJLAGE IV

Namenlijst en legenden op de wandkaart van Blaeu-Verbist, van 1644

1 (Mare Atlanticum). — L. S. Miraberis fortasse, quisquis es, harum Tabularum cum iudicio inspector, cur in designanda locorum longitudine ab aliorum, praesertim nostri huius seculi Geographorum placitis a nobis sit discessum : sed si rationes in Europæ nostræ descriptione, quam consulas licet... admiratione tuæ... æquitatiq. satisfactum iri spero.

<i>Mare Atlanticum</i>	Gemihedchamen	Imagiagem
Madera Insula	Sala	Tensit mons
Porto Sancto	Haino challu	Agmet
I. Certers	Maderavan	Marruecos
<i>Canariæ Insulæ olim Fortunatæ</i>	Beniz	Dodex mons
Palma Ins.	Rebat	Magdia
Ferro I.	Rio Marbea	Sofroa
Gomera I.	Tite	Mesdaga
Ins. Teneriffe	Emendara	Hubbedam
I. Canaria	Anamor	<i>Fezzæ Regnum</i>
Forte Ventura I.	C. de Cantin	Tedza
Lancerota	Azamor	Tefza
Alagrança	Zarfa	Esva
Graciosa	Subeit	Cithitheba
I. de Lobos	Conta	Tumeglast
<i>Insulæ de Cabo Verde, olim Hesperides sive Gorgades</i>	Terga	Elgiumet
S. Antonio	Asaphi	Agmet fl.
S. Vincente	Amon	Hannimea
S. Lucia	Teculeth	Taradante
S. Nicolao	Goza	Temmella
I. de Sal	Montana	Adechi
Boa vista	Mogador	<i>Zan haga</i>
I. de Maij	<i>Maro(cchi) Regnum</i>	Monaster
Ins. St. Jago	Igingigilia	Offim
Rivera Grande	C. do Zera	Amfolez al
Praya	Taffetana	Ansuler
I. del Fuogo	C. de Guer	Aberne
I. Romer	Rio Meca vel Susus alijs	Albene alijs
I. Brava	Suana	Angila
<i>Estrecho de Gibraltar</i>	Buleza	Bedeum
Ceuta	C. de Non	Bogador
C. Spartel	Fitdevet	C. Baiador
Tanger	Montes Claros o(lim) Atlas	Pena grande
Alcacer	Tagtesa	Terra alta
Arzyla	Tagovast	Barreiras
La Rache	Tesegdelt	G. de Ruinos
Mosmar (?)	Tejut	Sette montes
Mahmora	Ilensugahen	G. de Coralos
Rio Çebu	Tedenest	A. Cavalles
Almancor	Teculeth	R. Ouro
R. Alcantara	Guzula regnum	Safega
Basra	Guzula	Alhamara
Esagen	Tedza	Tesset
Margo	Taganust	Goaden
Arox	Zebedic	Auzichi
Mechuasa	S. Cruz	Ifran
Bambasila	Serra de Haba	Zanhagan
	Gondate (Reg.)	<i>Desertum Azanhaga</i>

Atlas Maior mons
serta Libyes à veteribus dicta, hec
nostro evo in quinque cremos divi-
duntur ab Atlo monte ad flumen
Nilum usque : videlicet Zinaga,
Zuenziga, Targa, Lemta, et Berdo-
ba. Omnes hae solitudines valde
sont infrugiferæ, et gens ibi infre-
quens, sed palma arbor ibi frequens.

Tene Baja
P° de Sintra
Terra Daroa
As Montes
A. de S. Cijprian
C. das Barbas
C. Carvociro
S. de Santo
C. Blanco
Pedrenoiras
I. Couros
Arquin
Arquin regio
Ilhas Daroa
Sech delle Garze
R. S. Iuan
Gualata Regn.
Tegunt
Gualata
Gandia
Hebedefex
Fulli populi
Fulli
Hoden
Hoden
Tegazza ubi salis fodinæ sunt
P. de Tofia
G. de S. Anna
Turna
Praya Ruyna
Meda
C. Darea
Resquato do Cido
Armarote
C. Tarem
Palmar
Palma seca
R. Senega
Genehoa Regio
Genehoa
Canvia reg.
Cassali
Caragoli
Caragoli populi
Canvia
Azahad puteus
Azanagi inter nigrum et subcinericum
colorem dubij sunt : os veluti pu-
dendum coperiunt neque detegunt,

nisi sumendi sibi gratia
Hic reperiuntur multi leones
Arapan puteus
Tombotu Reg.
Tombotu
In Metropolitano Tombotu frequen-
tissimæ mercatorum telæ et gossijpii
officinæ sunt, frumento, pecudibus,
lacte et butyro abundat : sed sale
indiget.
R. Senega
R. de Thelam
Gundomel
Bercadel
C. Verde
C. dos Mastos
Pabriciutimba
P. delli Secca
Pono Acao da barro
Lecoale
As duas almeiras
R. S. Po
R. d S. Anna
R. d ostras
C. Roxo
Iurapavocão a brâcos
Baixas de Buguba
Ilhas Buam
I. dos Albatrozes
C. de Verga
Palmar
Furnado
Osnalus
Bessegue
Bugaba
Fremosa
Corhalle
Ovoacaon de negros
Times
Amatada
Cachen
Boyla
R. de Domingos
R. Farim
Colenho
Buque do vua
Serra
Bithagor
Guião
Lagra
De Duque
Iambor
Cahul
Granbia
Ducado de Cassan
Aq.^a esta outra corte de Jalofes
Budumel Corte de Jalofes
Niger Fluvius

Cantozy
Mandinga
Mandinga
Caragoles
Rio Guinola
Melli
Sousos
Sierra Liona
R. d. Pichel
Palmar
C. Sagres
I. Volos
Cabite
Diepam
P. Datamer
R. de casse
Barreiras agoa
Sierra Liona
R. dos Camboas
I. Roxa
P. dos Moxquitos
R. das Palmas
R. das Calinhas
R. Non
C. do Monte
Terra d. Goncalo
C. Mesurado
R. do Iunco
Arvore das
R. de Custos
R. dos Genoeses
C. de Baixos
Palmar
Irmaans
R. de S. Vincent
R. Escravos
R. Dalagoa
C. S. Clemente
Os Curraes
Peede
Ca nata
Malagueta
Cacers Angulnes
Labore
Uxoo
Guinea
A. de Portugal
C. Praya
R. Pontas
C. das Palmas
Costa dos Alaius
os Montes
Rio de S. Annre
Opaul
Barras de P° Descobar
R. das barbas
R. das Jagustas
R. da Lagoa

Sote aldeas
 R. d. Mayo
 Aremada (?)
 Domena
 R. da costa (?)
 Costa dala
 M. da Ultima
 Baggia
 R. Mancu
 C. de 3 Pontas
 Pedra de S. Ma.
 Burel
 Pedra de sama
 C. Corço
 Rore
 Sabu
 Cormentin
 Dan
 P. de Coraa
 Caceres
 Bumas
 Ave
 Comane
 Mina
 Asuto
 Biambi
 Atins
 Pesqueras
 Semsee
 Minas de ferro
 Adios
 Caso do metrinho
 S. Lourenco
 Domato
 Iamo
 Famba
 Alderradra
 aldea do guira
 Parigom
 Okinim berim
 Catamanu
 Aftas
 Aboraas
 Aldea de carda
 Monte redondo
 A. de Palmar
 R. da Volta
 M. Raposa
 C. S. Paul
 4 Montes
 C. da Baixo
 C. da Monto
 Terra Gazelas
 Terra Anegaada
 R. de Ardra
 Ardar
 Albufera
 Villa longa

Daroera
 Dauma
 Dauma
 itr...ta
 Aldea das Almodias
 R. Palmas
 R. Primiere
 R. Benin
 R. dos Esclavos
 R. Forcas
 R. Ramos
 C. Formosa
 R. de Tilana
 R. de S. Barbara
 R. S. Bartolome
 R. Real
 R. Carmo
 R. de S. Petro
 R. da Crux
 R. Conde
 R. del Rey
 A. Pescaria
 Sierras d. Fernando poo
 Costa de Cambo
 R. das Camarones
*Benin huius Rex à populo adoratur,
 videri tamen ab eo non vult : divi-
 nitus absque cibo sustentari credunt
 suos reges, falsa persuasione.*
Benin
 I. Fernando poo
 I. del Principe
 I. de S. Thome
 I. Cabres
 I. S. Catrina
 I. Rolles
 I. da Nobon
 I. de S. Matheo
 I. de S. Helena
 Biafra
Biafara Regnum
 Borca
 P. del Gado
 C. de Gallo
 R. da Borca
 Serra Bota
 R. da Borca
 G. do Ilheo
 P. de Garioa
 R. de S. Benito
 C. de S. Ioan
 I. Corisco
Corisco
 C. dos Esteiros
 Macerai
 C. da barca
 G. de Nazare
 C. de Lopo Gonsalvez

R. de Peradle
 R. de Fernando Vaz
 C. de Catrina
 Sierra de S. Spirito
 Lagundo
 C. Seguido
 R. das Barrieras
 G. de Alvaro Nuno
 C. de Palmar
 P. de Praia
 C. Padraon
 R. Lelunda
Bramas populi
Anzicana, cuius populi Anthropophagi
 Vamba
 Palmar
 Matinga
 Congo Rio
 R. Zaire
 R. Umba
 Boncare rio
 Sierras de Cristal
Populi Panguelungi
 Barbela
Pango
 Pango
 Angote
Sunda
 Sunda
 Bansa nunc Citta d S. Salvador
 Sonho
 Mombalas
Bamba
 Bamba
 Ambrisi rio
 Marbunha
 Lemba
 Onzo rio (Orzoni Rio)
 Motolo
 Danda
 Lenba rio
 Bengo (R.)
 Isla et Porto Loanda
 Villa de S. Paulo
 Caranse
 Qungego
 Caruba
 Anseir
 Gulta
 C. Ledo
 Longo
 R. Benguele
Angola
 Sierras d. Ferro
 R. Coari
 R. Caanza
 Lariola
 Engase

Lacus Aquilunda
 Sierras de Prata
Pemba
 Pemba
 M. Queimados
 Lose rio
 Zoca
 Tinda
Congo
Batta quæ nunc Agsimba
 Batta
 Congou
 Lelunda
Pango
 Sierr. de Salnitre
Goïame
 Harode
 Nilus fluvius
 Legula
 Dangar
 Elisie
 Tacui ins.
Zaire lacus
 Tritones et syrenes in hoc lacu esse
 dicuntur
 Zaire
Zembre lacus
 Meti
Malemba
 Bagamidri populi
 Debsan
Matama
 Baia das Vacas
 Aldea praya
 G. de S. Maria
 Terra preta
 Terra baxo
 Monte negro
 Os Montes
 G. das Aldeas
C. Negro
 Sabalo
 Terra das Mesas
 Angra dos Arcos
 P. das baxas
 Praia
 C. de Rui viz das noires
 G. Frio
 Praia das Pedras
 Zibil mons
Baso Desertum
 G. de S. Ambrosio
 Praia das Neves
 Golfo d. Serra
Concritan
 P° d. Ilheos
 Zet
 Zet-mons

Zembre
 Bagametro
 Carma
Bagametro
 Gallila
 Sachaf lacus
 Doldel
Calburas Desertum
 Calburas
 Tialso
 Zimbros
 Quiticui
 Cast Portogal
 Gebaghe
 Augesa
 Zambere flu.
 Costa de S. Thomas
 C. de conception
Caveo desertum
 Francisco Godenho
 As Serras
 G. Iuntas
Pencal desert.
 Pantados Ilh.
 G. das Voltas
 Ilheos Çequos
 Monta das Bramidos
 Serra do penadat
 Moros da pedra
 Montes alombada das Arcas
 G. de S. Elena
 Monte de S. Luzia
 Agua de S. Aldanha
C. de bona Esperança
 C. Falço
 I. da Fera
 C. das Anquilhas
 C. das Vaccas
 Agua de S. Bras
 C. Talhado
 C. de S. Catarina
 C. de S. Andre
 B. Fremosa
 C. das Serras
 Vleijs baij
 Vis baij
 Mosselbaij
 I. Content
 C. de S. Francisco
 B. da goa
 Ilheos chaos
 Penada das fontes
 Rio do Infante
 Priemiera entrada de Terra do natal
 Pars illa Africæ ultra montes Lunæ
 austrum versus (Zanzibar Arabes
 vocant) quo-usque se extenderit,
 veteribus non constitit ad annum

usque 1497 : quo Vasco de Gamo
 primus Capite bonæ spei superato
 felici navigatione Indias orientales
 detexit, nomine Immanuelis primi
 Lusitaniæ Regis
Terra do Natallo
 Alderradeira
 Terra alta
 Cortada
 Viginmagna
 Zet Montes
 Mossata
 Samot
 Cumissa
 Gale
 Garma
 Vaby lacus
 Adia
 Enggi
 Zedaia
 Ionros
 Vallonta
 Beleguras
Monomotapa
 Davagul
Monomotapa
 Mogar
 Agrasele
 Punta da Pescaria
 P° de S. Lucia
 Medaos do Ouro
 Terra dos Fumos
 P. de S. Maria
 Milangana
 Rio de Lagoa
 R. de Spirito Santo
 R. de Lourenço marqulz
Butua
 Zimbaos
 Buro mina de oro
 Rio dos Reys
 Agoada de boa paz
 Bazaruta
 C. dos Corrientes
 Boene
 C. de S. Sebastiaen
 Manica ubi est auri fodina
 I. de Bacarato
 C. de Pichel
 Ellonemono
 Mataka
Bayxos dos India
 Cuama fluvi
 Qualiman
 Dege
 Degme
 Meacho
 Iotama

Gomormager fluvius
 Iliere
 Giero
 Ruened
Zefala
 Çoffala
 Temdemage
 Bango
 Sohana Bango
 Tirundimconde
 R. dos Camelos
 Bucone
 Bocas de Cuama
 Macarone
 Linde
 Cibele mons
Camur
 Camur
 Beif
Maitachasi
 Amara
 Derazara
 Maitagasi
 Bera
 Armeta
Lunæ Montes
 Mafute
 R. de S. Iorge
 R. dos bons Sinaes
 Luamgo
 Quilimani
 R. dos figos
 Barreiras vermelhas
 Ilhas primeiras
 Macalinge
 Monca
 Aguada
 I. d. Agoado
 I. Dangoxa
 Sanguem
 Mogincale
 Mocango
Mozambique
 Quitangone
 Quisimaju
 R. de Valose
 Dinda
 R. de Fingra
 Cerincape
 Baja d. Cafres
 G. de S. Domingos
 I. de Corimba
 Quiramba
 I. de S. Lazaro
 Axanga
 C. del gado
 Mogulo
 Quixungo

Sibit
Tirut
 Hiero
 Gasabela
Gasabela
 Gavi
 Falacia
 Mons Betsun
 Agoch
 Dud
 Astagoa
Agag
 Agag
 Leuma
 Gamba
Quiloa
Quiloa
 Sibit
 Gafat
Gorga
 Gorga
 Bara
Zaflan lacus
 Zanan insula
Gavi
 Cafates
Cafates, hic Amazonas habitare dicuntur ut etiam in Regno Gavi et Zet.
 Marauma
 Tacui
 Agag
Agag
 Giara
Reg. Damute hic effoditur aurum in magna copia
 Damut
 Cotla
Anbian
 Ambian
 Gorava
 Sefila
 Nova
 Girat
Quara Nova
 Quara
 Fungi
 Anairata
 Bilibranos
 Xoa
 Losa
 Ougne
 Asuga
 Onchit flu
 Agola
 Azzel
 Latrenit
 Mancho celaden
 Cofla

Canze
 Orgabea
 Dara
 Vallis Dara
 Zaflan
 Anda
 Cemen
Vallis Aquifagi
 Gemen
 P. de Sango
 C. Falco
 Ilhas dos Ongolongo
 Os 3 Irmanos
 Terra de S. Rafael
 Camu
 Baixos de S. Rafal
 Atondo
 Bueni
 Matangute
 Tangou
 Simis
 Ancinbe
 Mombaza
 Mutuapa
 Opadram
 Melinde
 Oyona (Oygna)
 Ganze
Melinde
 Amar mochdy
 B. Formose
 Iaquacoya
 Tanca
 Pate
 Anpasa
 Tungaya
Pemba
Zanzibar
Monfia
 I. de Juan Miz (Martins)
 I. Queriba
 I. de Juan de Nova
 I. de Comaro
 S. Christovao
 I. de Spirito
 I. Alion
 S. Bracas
 Isla de Castro
 al de Comoro
 I. do Natal
 Bayxos do Patram
 Baxas de Pº das banhos
 Iºº do Almirante
 Ilhas do Mascarenhas
 Ilhas de Cosmoledo
 Iuan de Nova
 As doze Ilheos
 I. de Gale

I. de S. Francisco
 De Corpo Santo
 Abrolho
 Os sete Irmanas
 Os tres Irmanas
 Baixos de S. Miguel
 I. de Roque Piz
 Say^a de Malha
 Dos Garajos
 S. Brandaon
 I. de Diego Roiz
 I. de Nazare
 S. Apolonia
 Do Cirne, *Hollandis Mauritius*
 I. do Mascarenhas
 Dos Romeyros dos *Castelhanos*
Madagascar alias *S. Laurentii ins.*
 dicitur
 P. de S. Agustino
 Atabasta
 S. Thiago
 P. de S. Vincente
 Pontanan
 Sylve Lignorum Sandali
 Terra del Gada
 Baixos
 B. de Pracel
 Terra de S. Andre
 G. de dona Mª de Cunha
 R. de S. Andre
 Cadi
 Vingangora
 I. Bugi
 Boamaro
 Aro
 C. de S. Sebastian
 S. Angelo
 Spakenborch
 Baya d'Antogil
 I. S. Maria
 Angoada
 Arco
 Cancabo
 Mamaiufu
 Manamiara
 Matatana
 Manapatan
 Maiba
 Manatenga
 Ananbole
 S. Lucia
 I. de S. Clara
 P. de Tonobaja
 Antipera
 C. de S. Roman
 C. de S. Sebastiano
 C. de S. Maria
 C. d. S. Iulian

Oceanus Orientalis
Sinus Barbaricus
 Iungo
 Baranboa
 Brava
 Macaia
 Marique
Magadox
 Bandel
 Zeit
 Velho
Magadoxo
 Os barbaros
 Opin
 Fuste mogube
 C. das Baixas
 Cumare
 Doara
Doara
 Baduis
 Asum
 Mocauar
Zingi populi
 Zingi
 Fellesmons
 Carfur
 C. dor fui
 Soalai
 Comizara
Adel
 Estario entra Iornadas
 Zeila
 Barbara
 I. de Mette
 Mette
 Dardura
 Aiava
 R. da Pedra
 C. de Guardafuy
 Enseada da bela
 Abba dalcuria
 Zocotora insula, quæ olim Diosco-
 riada. Hinc optima aloë, que inde
 Zocotorina appellatur, ad nos ve-
 hitur. Incolæ eam Catecomar vo-
 cant; Turci, Persæ et Arabes
 Cebar; Hispani Acebar, et Lusitani
 Azeure nominant.
Mare Arabicum et Indicum.
 Gariman mons
 Dobas
Dobas
 Belineluch
 Balli
Balli
 Mantra
 Orgabra
 Nugat

Zachet
 Adel
Fatigar
 Fatigar
 Aren
Baru
 Baru
 Barcena
Amara
 Cabella fluvius
Val Angua
 Aqualen
 Iugabella
Olabi reg.
 Olabi
 S. Croce
 S. Maria de Ancona
 Ancona flu.
Angote
 S. Piero
 Bachla
 Coror flu.
 Siri
 Sarane
 Vague
Belletto
 Cazzelle
 Angeha
 Angugi
Tigre
 S. Quirico
Balgada regio
Gianamari populi
 Dozarze
 Corcora magna
 Angotina
Tigre mahon
 Corcora parua
 Azuga
 Baza
 Bunace
 Manadelli
 Betmaria
 Angote
 Tagazi flu.
 Beleguanze
Beleguanze
 In Amara monte Æthiopiæ Impera-
 toris filij et nepotes in custodiis
 regii præsidij detinentur et vacatis
 imperij successor educitur.
 Iherva
Bagamidri
 Ambadora
 Machada
 Soua
Agoas populi
 Cemenia

Ambiami
 Ambiancantiva
Ambiancantiva
 Sijre
 Hic inveniuntur Lapides dicti Nicole
 Niger flu
 Median
Medra
 Maitagazi
Tigrai
 Chedaflan
Vangue
 Nilus flu
 Gaga
 Niger lacus
 Vangue
 Guidan
Dangali
 Dangali
 P. de Rasbel
 Entrada da banda do Abexim
 Babelmandel Fretum et Insula
 Enseada do Palmar
 I. Primeiras
 Enseada da fortuna
 Aqui surgio og. dor
 I. da Pascoa
 Bifali Mons
 Docono
 Cassumo Hic regnabat Regina Saba,
 tempore Salomonis iam nihil extat
 præter ruinas
 Zumetta
 S. Spirito
 Malua
 Cernil
 Coiberia
 Zamia
 Barua
 Camarua
Lacca
 Bara
 Callotte
 Finazen
 Carna
 Coquette
 Visione mons
 Monaster de visione
 I. de da Laca
 Arquique
 S. Michiel
 Zanagui
 Mazuam
 Abarach
Barnagasso
 I. dos Robins
 I. Dagoada
 Giabel

Dobaroa
Anamir
 Desertum de Suaquem
 Costa de Suaquem
 Suaquem
 Agoa da boa
Gansila
 Gansila
 Tiruti
 Dacrut
Dafila
 Dafila
Nilus fluvius
 Cantiva
Nubia Reg. olim Christianorum hodie
 fere nullam religionem colit. Regio
 est auro ditissima atque Ebore sac-
 cari et frumenti seracissima, præci-
 pua urbs est Dangali domus cretacea.
Gueguere
 Esere
 Sarahoesum
 Temei
 Chilcut
 Bacinete
 Agor
 Ermita
Gorhani
 Goram
 Salout
 Demba
 Himi
 Nubia
 Dangala
 Omot
 Sabaha
 Labea
 Nubia fluvius ex Nuba palude ortus
 ut paret ex Ptol.
Gaoga
 Geogan
 Azar mons
 Albayad
 Chelonides paludes
 Nuba palus
 Borno
Borno
 Borno lacus
 Amafen
Desertum Zeu
 Jadie
 Zigide
 Tibeldera
Garmantes
 Garama
 Giras fluvius
Agades. Reg.
Guangara Regnum. Cuius Indigenæ

admodum sunt divites mercatores.
 Non longe ab huius oppido aurum
 in magna abundantia invenitur.

Guangara
Desertum Guangara
 Niger fluvius
Zanfara Regnum
 Zanfara

Desertum Zanfara
 Hic Niger fluvius se subter terram
 condens post 60 milliariae denuo in
 lacum venit.

Libya interior, quæ hodie Sarra appel-
latur, quæ vox idem quod desertum
significat.

Lempta reg.

Agades

Desertum Agades

Libye palus nilides. Solino esse vide-
 tur cap. 35.

Digir

Agades

Desertum Cano

Cano regnum frumento, orijza, gossy-
 pio abundat. Incolæ oppidi Cano
 mercatores sunt divites et opifices ;
 civilitatis amantes. Cano cretaceo
 muro cingitur.

Cassena

Cassena Reg.

Cano

Cano

Lacus Guardæ

Punse

Fluvius Niger, frugiferam regionem à
 deserto ac sterili frangit. quinet
 ipse flu. inundatione provinciam
 fæcundat, haud secus ac Nilus
 Ægyptum.

Tuspa

Zegzeg

Zeg : zeg

Lu Dayos

Bangana

Acanes grande

Acanes pequenos

Gago

Saluse

Punce

Tambi

Cutumbo

Mayma

Deghir

Agades Oppidum muris cinctum et
 domibus mirificis exstructum iuxta
 quod ferunt inveniri Man copiosis-
 simum, quod incolæ vasculis Aga-
 des venum portant.

Ghir
 Ghir
 Hairputeus
 Hair mons
Desertum Azonaa
 Niger fluvi. Ptol. nunc Ghir
Mare rubreum, Turcis Mare de Mecca
olim Sinus Arabicus
 B. das Cabras
 B. das agra vados
 Alachi
 Paso da furna Miguel Carvalho
 Aguada que achou
 Buge
 Desertum Buge
 Zibid
 Assuan
 Riffa
 Macada
Bello
 Napata
 Fuingi
 Mara
 Omot
 Labea
 Tazitia
 Cossir
 Ficti
 Dacati
 Azirut
 Nilus singulis annis bis exundans ter-
 ramque irrigans, reddit eam mire
 fecundam.
 Cana
 Barbanda
 Elchiam
 Munfia
 Georgio
 Ienun
 Aziote
 Couza
 Ascor
 Ellecat
 Elmeni
 Sahid
 Abutich
 Elsium
 Abutig
 Munia
 Benesuaif
 Assuan
 Azirut
 Menuie
 Manfalut
 Hildenre
 Mauisira
 Ausena
 Dinas

Muiare
 Dealmerath
 Dobissay
 Sakahemisie
 Piramides
Ægyptus
 Betsemes
 Cairo
 Sues
 Grondel
 Fara
 Mons Horeb
 Sinai mons
 Caneba
 Tura
 Damanora
 Sigit
 Belbes
 Salachie
 Haove
 Acola
 Catara
 Hemelasin
 Larissa
 Faramida
 Messelli
 Damiata
 Albere
 Nucaria
 Leonto
 Farsoyn
 Naruit
 Niriota
 S. Vito
 Derutti
 Naruit
 Turamama
 Alexandria
 Monestier
 Cacobericho
 Torre delli Arabi
 Elbruchiar
 Elbruchiar
 Elbruchiar lacus
 Palema
 Eleocat Desertum
 Berdena
 Alguecet
 Serta
 Licamedis palus Sabia
 C. de Rassa
 Raiba
 I. de Caleta
 Raya
 I. de Cavales
 Carbo
 Salonef
 P. Ramed
 P. Casala

P. Salomi
 P. Maselamar
 C. Lucho
 Lucho
 P. Trabucha
 P. Patriar
 I. Bombi
 C. Rozaotui
 Schogi de holbi
 Fauara
 Forcelli
 Bonandria
 Marsasuch
 Isola de Eras
 Docra
 C. Rasausen
 I. Amanea
 Zadra
 Talometa
 Taocara
 Bersini
 Bernice
 Teiones
 Carcorella
 Cambra
 Zimara
 I. Oselis
 Saline
 Stagno
 Baida
 I. Sidra
 Numi
 G. de Tini
 Naim
 Licodia
 Santorea
 C. de Sorta
 Soloco
 Casar Seiton
 Marci
 Torrega
 Berdoa
 Cleartis palus
 Ebaida
 Becolicus mons
 Augela
 Ammon
Barcha montes
 Sim (Sim lac.)
Barcha Desertum
 Xibeca
 Zendico
 C. la Lorat
 Aminela
 Casar Mahomet
 C. la Zuicha
 Mesurata
 Brata

P. Magra
 Ammonis
 Lebida
 Rasamisar
 Tezuta
 Rasazara
 Tevira
 Tripoli de Barbaria
 Casat Sensar
 Tripoli Vechio
 Casarvol
 P. de Arasa
 Rasamabri
 Porto teti
 Palmeri
 Zerbis
 Caladris
 Lacus aquæ calidæ leproso sanen.
 Lomfara
 Iaslitern
 Desertum Laslidem
 Garion
 Masta
 Fezzan
Berdoa
 Catif elchebir
 Gademes
 Caphsa
 Eleama
 G. de Capis
 Capis
 Morata
 Chuvis
 Casar le mol
 Suffetula
 Afacus
 Chercheni
 Cahiraoham
 Scarlata
 Africa
 Iovulba
 Remera
 Conigeras
 Lempadosa
 Susa
bursa Limosa
 Quipia
 Ayana
 Unbia
 Tunis
 Mahon
 C. Bona
 Chirbi
 Zembia
 Osacube
 Zafuran
 Porto farina
 Biserta

Beggia
 Tabarcha
 Galita
 Rosamusel
 Lamacenti
 Marocariss
 Musti
Tunis regn.
Constantia reg.
 Bona
 Mabra
 Stora
 Collo
 Stora
 Malfaton
 Gibramel
 Genari
 Balafia
 Gien
 Mensuria
 Bugia
 Carbon
 Tedeles
 Motila
 C. Falcon
 Alger
 Bixmeo
 C. Caxinas
 Serceli
 Marsolach
 Bresch
 Aniol
 Tenes
 C. de Tenes
Alger Reg.
Stefe
Telesin
Barbaria
Biledulgerid
 Tegdemen
 Almedina
 Bichest
 Medua
 Stefe
 Conatudi
 Constantina
 Lambesa
 Bargrada flu.
 Nichlisoia
 Fatnase
 Pileya (?)
 Lomfara
 Borgi
 Deuser
 Calamati
 Biledulgerid
 Pescara
 Macara

Tesebit
 Tuat
 Tegorarin
 Mesab
 Nesta
 Tensar
 Techort
 Guargala
 Lempta
Lempta reg.
 Targa
 Iguidi
 Usargala mons
Targa reg.
 Ziz lacus situs est in medio arenæ,
 omni habitationi vacuo, Arabes ve-
 natores tamen maximas hic prædas
 agunt.
Numidia
 Sac
 Tadra
 Mostagan
 I. de Colembi
 Figisin
 Tulgilma
 Arzeni
 Oran
 Arzebib
 C. Falcon
 Zirzeni
 Guardia
 Haresgol
 One
 Tegonsi
 Milonia
 Zafarin
 Melilla
 Tezoto
 Tarquirato
 Maggo
 Nocore flu.
 Alboran
 C. de S. forcas
 Alcudia
 Tarfogarilla
 Penon de Velez
 Tetuan
 Riffi
 Parga
 Basra
 Esagen
 Netgalli
 Cassala
 Belis
 Elis
 Bucema
 Agla
 Baniteud

Tausor
Fez
Chaulan
Benibisseri
Garetum Des.
Sofroa
Mesdaga
Magala
Gerselvin
Huseini populi
Segelmesse
Benisabiba
Dara flu.

Dara
Mumanuta
Humeladeg
Tegda
Ummelhefen
Guacde
Tububasan
Tenegent
Segelmesse
Tezerim
Tremisen
Tesebit
Feghig

Benigumt
Teguat
Benigorai
Ghir flu.
Tehelbelt
Sugaihil
Dara
Dara reg.
Guada
Aecha
Zuenziga
Zuenziga reg. olim Hair
Ziz lacus

OCEANUS ÆTHIOPICUS (Zuid-Atlantische oceaen)

Brasilæ Pars
C. de S. Augustino
Parnambuco
Paraivaon San Dg°
Orotaphica
Rocas
I. de Fernando de Loronho
Abrolho
Vegia

S. Paulo
I. de S. Matheo
I. d'Ascencion
I. de S. Helena
Insula S. Helenæ licet incolis destitatur; non tamen caret fructibus delectabilibus, et varij generis animalibus ex India orientali redeuntibus gratissimis.

I. dos Picos
I. de Martin Vaz
S. Maria da gosta
A Trenidade
Abrolhos
I. de Tristan de cunha
I. de Gonçalo Alvares

LEGENDE OVER DE BEREKENING VAN DE AFSTANDEN

Modus supputandi locorum distantias in Triangulis Sphæricis.

Ac pridem quidem in locis quorum latitudo utraque borealis vel australis.

Hic itidem ad inventionem trium numerorum duo casus generatim observandi. Primus, ubi latitudines locorum duorum simil quadrantem circuli non excedunt (ut in Schemate 3). Tunc it semper Sinus aggregati ex minori latitudine et complemento majoris dabit numerum primum. Deinde Sinus excessus complementi majoris latitudinis supra minorem additus primo invento dabit duplum secundi inventi. Deinde dispice num differentia longitudinum datorum locorum quadrante minor sit an major. Si minor Sinus versus huius differentie in secundum inventum ducendus, ut facti per radium quotus exhibeat tertium numerum; quo ablato a sinu differentie minoris latitudinis et complementi majoris, reliquus indicabit sinum complementi distantie quaesitæ. Si vero eadem differentia sit major quadrante, Sinus versus complementi eiusdem differentie ad semicirculum ducendus in secundum inventum, factique per quotus dabit inveniendum numerum tertium, quo a primo invento ablato habebis sinum arcus addendi ut aggregatum distantiam indicet quam quaeris.

Secundus in hoc calculo casus est cum latitudinis utriusque aggregatum 90 gradus superat, ut in Schemate 4. Tunc enim primo numero inveniundo, ut in priori casu invento, Sinus excessus utriusque latitudinis simul supra circuli quadrantem a primo invento ablati itidem dabit duplum secundi inveniendi. Quod si tunc differentia longitud. 90 g. non excedit, huius differentie sinus versus in secundum inventum ducendus, ut facti per radium quotus indicet inveniendum numerum: tertium, addendus qui erit sinus excessus utriusque latitudinis simul, ut habeas sinum arcus qui quadranti circuli additus indicet distantiam locorum tuorum quaesitam. Si vero differentiam longitudinis quadrantem circuli superat, huius differentie sinus versus complementi ad semicirculum in secundum inventum ducendus, ut facti per radium quotus fiat tertius numerus inveniendus, qui a primo invento erit auferendus, ut reliquus sit sinus excessus distantie tuae quaesitæ supra quadrantem. Horum omnium ratio ex adiunctis diagrammatis manifesta.

Quomodo a indaganda sit eorum locorum distantia qui latitudines homogeneas habent docemus in Tabula Europæ.

TYPEN VAN AFGEHEELDE AFRIKAANSCH E INBOORLINGEN

Senagenses = Senegaleezen.

Mercator, Dominus, Servus in Guinea = koopman, heer, slaaf in Guinea.

Guinearum Mulieres et Ancilla = vrouwen en dienstbode in Guinea.

Cabo Lopes Gonsalvi Accolae = bewoners van kaap Lopes Gonsalvi (Evenaar).

Magnates in Congo = grooten van Kongo.

Miles Congensis cum Femina = Kongoleesch soldaat en vrouw.

Promontorii Bonae spæi Habitatores = bewoners van de kaap de Goede Hoop.

Marocchi = Marokkanen.

Fezani = inwoners van Fez.

Feminæ ex Malta, Tripoli et Algier = vrouwen van Malta, Tripoli en Algiers.

Virgo, Vidua, Mulier Afra. Æthiops = jong meisje, weduwe, zwarte negervrouw. Ethiopiër.

Ægyptii = Egyptenaars.

Peregrines euntes ad Meccam = pelgrims naar Mekka gaande.

Rex, cum Subditis in Madagascar = koning en onderzaten van Madagascar.

Abissini = Abyssiniërs.

Cafres in Mozambique = Kaffers van Mozambique.

ZICHTEN VAN AFRIKAANSCH E STEDEN IN VOGELVLUCHT

Tanger	Alexandria	Cefala = Sofala
Çeuta	Alcair	S. Georgius della Mina
Alger	Quiloa	Canaria
Tunes (met : Goleta nunc distructa)	Mozambique	Tzaffin

INHOUDSTAFEL

- INLEIDING* blz. 5
- KAPITTEL I. — NOORD-AFRIKA** blz. 9
Ceuta, vertrekpunt van de nieuwe Afrikaansche economie, blz. 9. — Krijgstochten van Keizer-Karel, blz. 9. — De Algeriaansche zeeroovers zijn gedeeltelijk Vlaamsche renegaten, blz. 11. — Cabo de Guer, sleutel van Marokko, blz. 12. — Gilles Hooftman en Noord-Afrika, blz. 14. — Natie van Afrikaansche kooplieden te Antwerpen, blz. 15. — Antwerpsche expedities naar Noord-Afrika, blz. 16. — Handelsbetrekkingen met Afrika tot het verdrag van Munster, 1648, blz. 19. — Chrysostoom van Immerseel en de Afrikaansche scheepsrampen, blz. 20. — De Christen krijgsgevangenen, blz. 21. — Gramaye's Africa Illustrata, blz. 22. — Laatste handelsbetrekkingen met Noord-Afrika, blz. 23.
- KAPITTEL II. — DE AFRIKAANSCH EILANDEN** blz. 25
De Vlaamsche eilanden, blz. 25. — Het eiland Madera, blz. 25. — De Kanarische of Suikereilanden, blz. 26. — Groenenborch en van Dale, heeren van de Kanarische eilanden, blz. 26. — Talrijke reizen van Antwerpen naar de Kanarische eilanden, blz. 28. — Betrekkingen met de Kaap-Verdische eilanden, blz. 30. — Achteruitgang van het verkeer met de Afrikaansche eilanden, blz. 31. — De suikernijverheid geeft aanleiding tot den slavenhandel, blz. 32.
- KAPITTEL III. — ZWART WEST-AFRIKA EN DE GOLF VAN GUINEA** blz. 35
De handelskamer van Guinea te Lissabon, blz. 35. — Eerste Vlaamsche tochten naar Guinea, blz. 35. — De de Haro's van Antwerpen, monopoolpachters van Sierra Leone en Guinea, blz. 36. — Het koper, voornaamste invoerartikel in zwart West-Afrika, blz. 38. — De Schetz'en en hun Afrikaansche handel, blz. 40. — San Thomé, handelscentrum van zwart Afrika en zijn regelmatig verkeer met Antwerpen, blz. 42. — Portugeesche-Hollandsche wedijver om San Thomé : Balthasar de Moucheron en J. van Spilbergen, blz. 43. — Handel op de Guineesche kust en met Timbouctou, blz. 45.
- KAPITTEL IV. — KONGO EN ANGOLA** blz. 47
Koper- en slavenhandel, economische factoren van tropisch Afrika, blz. 47. — Handel van de Antwerpsche firma Ximenes met Angola, blz. 50. — Boekhouding van hun slavenhandel, blz. 52. — Andere Antwerpsche kooplieden in Kongo-Angola, blz. 57. — De oude voorstelling van Kongo op de kaarten van André Homem, Duarte Lopes, de Herder, blz. 59. — Vlaamsche missionarissen in Kongo, blz. 60. — Hollandsche inmenging in Angola, blz. 61. — Oorspronkelijk karakter van de wandkaart van Blaeu-Verbist (1644), blz. 62.
- KAPITTEL V. — ZUID- EN OOST-AFRIKA** blz. 65
Zuid-Afrika, aanlegplaats voor de Oost-Indische schepen, blz. 65. — De plannen van Balthasar de Moucheron in Oost-Afrika, blz. 66. — Zimbabwe, het goudland, blz. 68. — Eerste Nederlandsche namen op de kaart van Zuid-Afrika, blz. 68. — Madagascar door onze zeelieden bezocht, blz. 70. — Oost-Afrika, rijk aan goud, blz. 71. — Abyssinië, of Paap Jansland, goed gekend sedert 1521, blz. 71. — Handelsbetrekkingen met Egypte, blz. 73. — Legendes op Blaeu's wandkaart van 1644, blz. 74.
- KAPITTEL VI. — ANTWERPEN, AFRIKAANSCH KOLONIALE MARKT** blz. 77
De twee koloniale rijken in de XVIe eeuw, blz. 77. — Internationaal karakter van den handel te Antwerpen, blz. 77. — Antwerpen, eerste Afrikaansche koloniale markt, blz. 78. — Afrikaansche grondstoffen, blz. 78. — Rol van het Huis van Portugal (Casa de Portugal), blz. 79. — Het monopool, kenmerk van den kolonialen handel, blz. 80. — De Antwerpsche zeeverzekeringen, factor voor het Afrikaansch verkeer, blz. 81. — Economisch verval van Antwerpen bij Alva's komst, blz. 82. — De stapel van den Turkschen en Afrikaanschen handel te Antwerpen in 1584, blz. 82. — Uitschakeling van Antwerpen als Afrikaansche markt, blz. 83.
- KAPITTEL VII. — DE WANDKAART VAN 1644 EN HAAR MAKERS** blz. 85
Afrika in het aardrijkskundig werk van Blaeu, blz. 85. — De bronnen van de Afrikakaart, blz. 87. — Peter Verbist, de Antwerpsche uitgever van de kaart van 1644, blz. 89. — Nikolaas Visscher, uitgever van dezelfde kaart te Amsterdam, blz. 90. — Allegorische afbeeldingen van Afrika in de XVIe eeuw, blz. 92.
- BIJLAGEN. — I. Aankomst en vertrek van Afrika-vaarders in de jaren 1549-1555, uit een register van Antwerpsche zeeverzekeringen** blz. 93
Reizen van Cabo de Guer, blz. 93. — Reizen van het eiland Madera, blz. 93. — Reizen van de Kanarische eilanden, blz. 94. — Reizen van het eiland San Thomé, blz. 95.

- II. *Beschrijving van Afrika door Blaeu op de wandkaart van 1644*. Met de varianten van de Fransche en Latijnsche teksten blz. 97
- III. *Namenlijst op de Afrikaansche kust, van de golf van Guinea tot Zanzibar, naar de wereldkaart van André Homem, Antwerpen, 1559* blz. 106
- IV. *Namenlijst en legenden op de wandkaart van Blaeu-Verbist, van het jaar 1644* blz. 109
 Legende over de berekening van de afstanden, blz. 118. — Typen van afgebeelde Afrikaansche inboorlingen, blz. 119.
 — Zichten van Afrikaansche steden in vogelvlucht, blz. 119.

LIJST VAN DE AFBEELDINGEN

1. Gilles Hooftman, 38 jaar oud (onbekend medailleur), blz. 17.
 2. Ferdinand Ximenes, 1525-1600. Naar het schilderij in het bezit van Graaf di San Giorgio te Florence, blz. 27.
 3. Kasteel Blauhof of Logenhaghen, te Basel (Oost-Vlaanderen), verblijfplaats der Antwerpsche Ximenes. Naar Sanderus, *Verheerlijkt Vlaendere*, blz. 33.
 4. Kongo-Angola op de wereldkaart in handschrift van André Homem, Antwerpen 1559. (Nationale Bibliotheek te Parijs), blz. 39.
 5. Allegorische afbeelding van Afrika. Teekening toegeschreven aan Frans Floris, XVIe eeuw (Museum Plantin-Moretus), blz. 49.
 6. Allegorische voorstelling van Afrika, gegraveerd door Adriaan Collaert, naar Marten de Vos, XVIe eeuw, blz. 55.
 7. Allegorische afbeelding van de vijf vastelanden op de wereldkaart van Hondius, van 1608. (Afrika zooals op op de prent van Collaert), blz. 63.
 8. Allegorische afbeelding van Afrika, door Jan Sadeler, naar Theod. de Bry, XVIe eeuw, blz. 69.
- Reproductie van de wandkaart van Blaeu-Verbist van 1644, in negen bladen.

*Er werden van dit boek 250 exemplaren
gedrukt, genummerd van 1 tot 250,
op de persen der Drukk. P. Lombaerts,
Schoten bij Antwerpen.*

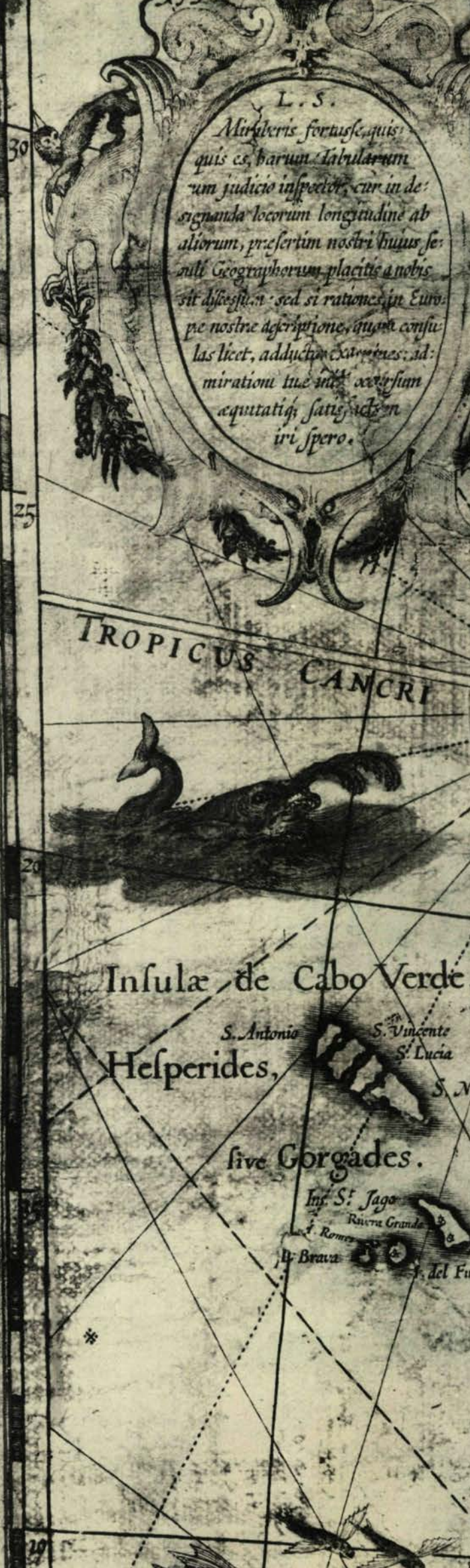
Dit is **Nº** **198**

SENAGENSES

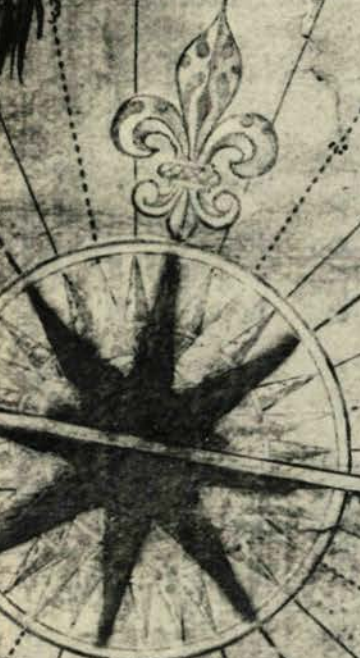

MERCATOR, DOMINVS, SERVVS in Guinea.

MARE ATLANTICUM

TI CUM

Canariae Insulae olim

Palma Ins.

Fortunata

Ferro I.

Gomera I.
Ins. Teneriffus

I. Canaria

C. Bonifacio

Terra alba
Barrenus
G. de Ruinos
Sette montes
G. de Canales
A. Canilles
R. Oiro

SAHARA
Desertum

GUALATA REGN.

Arguin regio

Hebedesex

Hoden

GENEHOI

REGJO.

Genehoa

Fulli populi

Fulli

Casali

Caragoli populi

Canvia reg.

Tombotu TOMBOTU REG.

Mandinga

Caragoles

sera Libyes à veteribus dicta, hoc nostro evo in quinque eremos dividuntur ab Atlo monte ad flumen Nilum usque: Zuenziga, Targa, Lemta, et Berdoha. Omnia huiusmodi velle sunt infru gisere, et gens ibi quæ, sed palmarum arbor ibi

canagi inter nigram et submericam colorem duby sunt: os vetus pudendum neque detegunt, nisi sumendi sibi gratia.

Hic reperiuntur multi leones.

In Metropolitanò Tombotu frequentissime mercatorum tele gohyru officine sunt: fomento pecudibus, lacte et butyro abundat: sed sale indiget.

Estrecho de Gibraltar

MARO REGNUM

Dara reg.

Atlas Major mont.

Tegazza ubi salis fodina sunt

puteus

Araban puteus

Guegeve

Niger Fl.

Mandinga

Caragoles

Madera Insula

Porto Sancto

C. de Cantin

C. de Guera

C. de Non

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

C. de Santa

M. de Sal

Boa vista

Maj

Bayas de Buguba

MARE

TE NESIN

Alger Reg.

Stefe

Tunis regn

SICILIA

BARBARIA

LEIDUL

GERID

Targa reg.

Ziz lacus situs est in medio arenæ omni habitationi vacuo, Arabes venatores tamen maxime hic prelas agunt.

NUMIDIÆ

LIBYA INTERIOR

quæ hodie

AGADES

GARAMANT

SARRA appellatur, quæ vox idem quod desertum significat.

DES REG

GADES.

Desertum Cano

CANO

Cano regnum frumento, oryza gossypio abundat. Incole oppidum Cano mercatores sunt et opifices, civilitatis amantes Cano cretaceo muro cingitur.

GUANGARA REGNUM

Cuius Indigenæ admodum sunt divites mercatores. Non longe ab huius oppido aurum in magna abundantia invenitur.

Fluvius Niger frugiferam aquam nem a deserto ac sterili surgit. quincem m. in Nilum dat, haud secus ac Nilus in Aegyptum.

CAS

SENA REG

ZANFARA

REGNUM

Desertum Zanfara

Zeg

Su Davas

Acane grande

Bangana

Punce

tumbo

Mayma

Ghir

olim

uenziga reg.

zhabat

len

len

PARS

DI T E R R A N E U M

BARCHA

GAOGA

NUBIA REG.

GORHANI

olim Christianorum hodie fere nullam religionem colit. Regis est auro ditissima atque Ebori succari et frumenti feracissima. Praecipua urbs est Dongola domus cretata.

Nilus singulis annis bis exiens dans terrarum praecipuas, reddit cum non facundum

ARS

Ormus regnum, cui etiam Rex est peculiaris. Lusitanus regi subditus, sub imperio suo conplectitur omnes maritimas Arabie oras ab ostio Euphratis ad promontorium de Ras Algate cum illa Persie plaga, quae iuxta portum Babori est sita. Huc adde omnes ferè insulas, quae Persici. Metropolis est Ormus celebratissimum emporium, quo omnium pene regionum negotiatorum confluunt deq; omnigenis mercibus ac indicis delicijs negotiationes institunt. sita est haec urbs in insula Geru, quae licet per se sit sterilis nullisq; fructibus proferendis, qui humanam vitam sustentent, apta: nihil tamè eorum, quae homines expectant, deest.

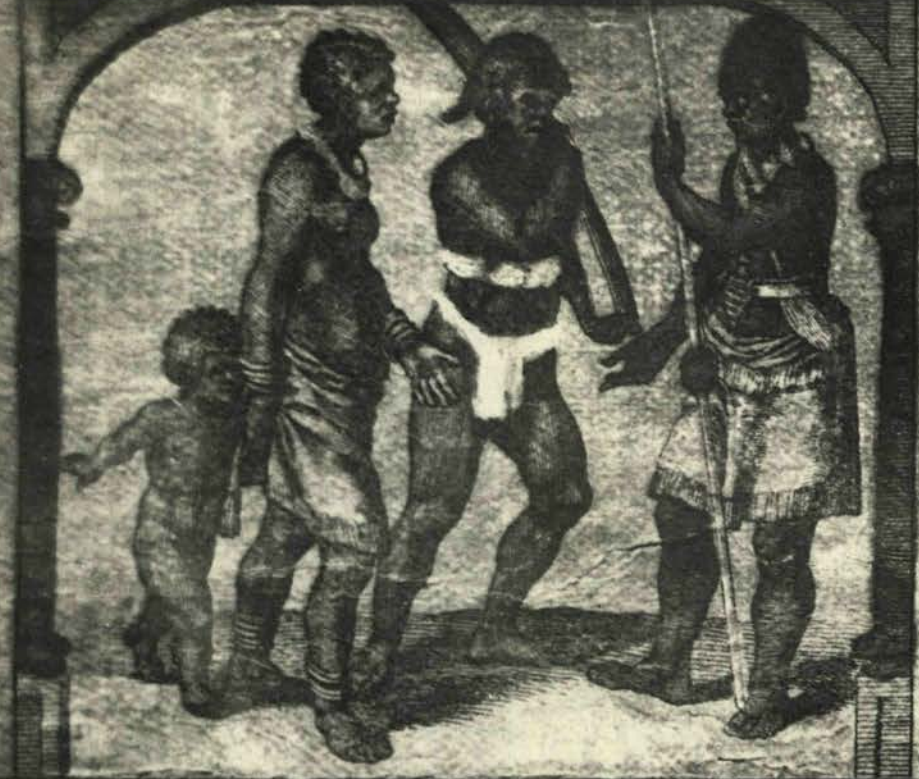
MAROCCHI.

FEZANI.

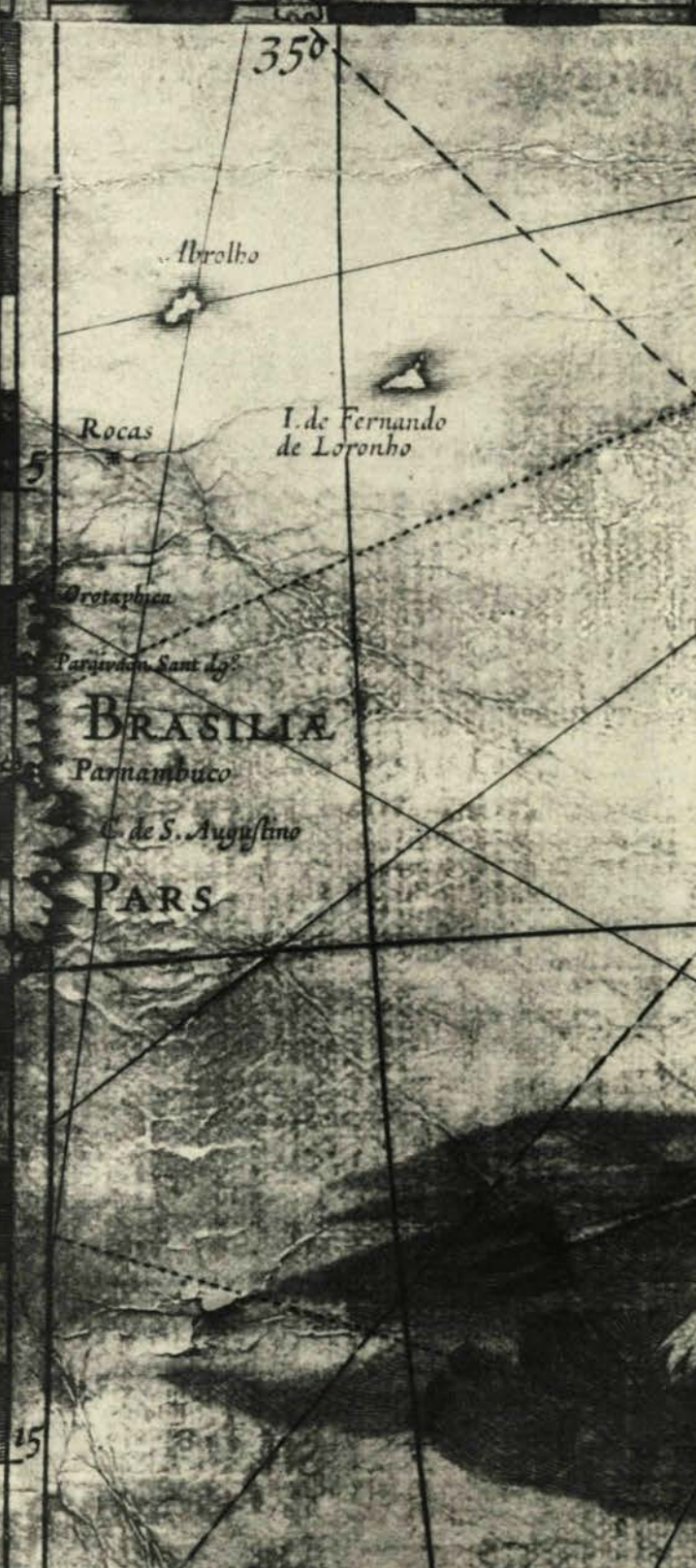
Insula, quae olim Dioscorada et optima aloë, quae inde Zocchorina collatur, ad nos vehitur. Incipit eam Turci, Persae et Arabi vocant. Hispani Acibar, et Lusitani Azeyre nomenclant.

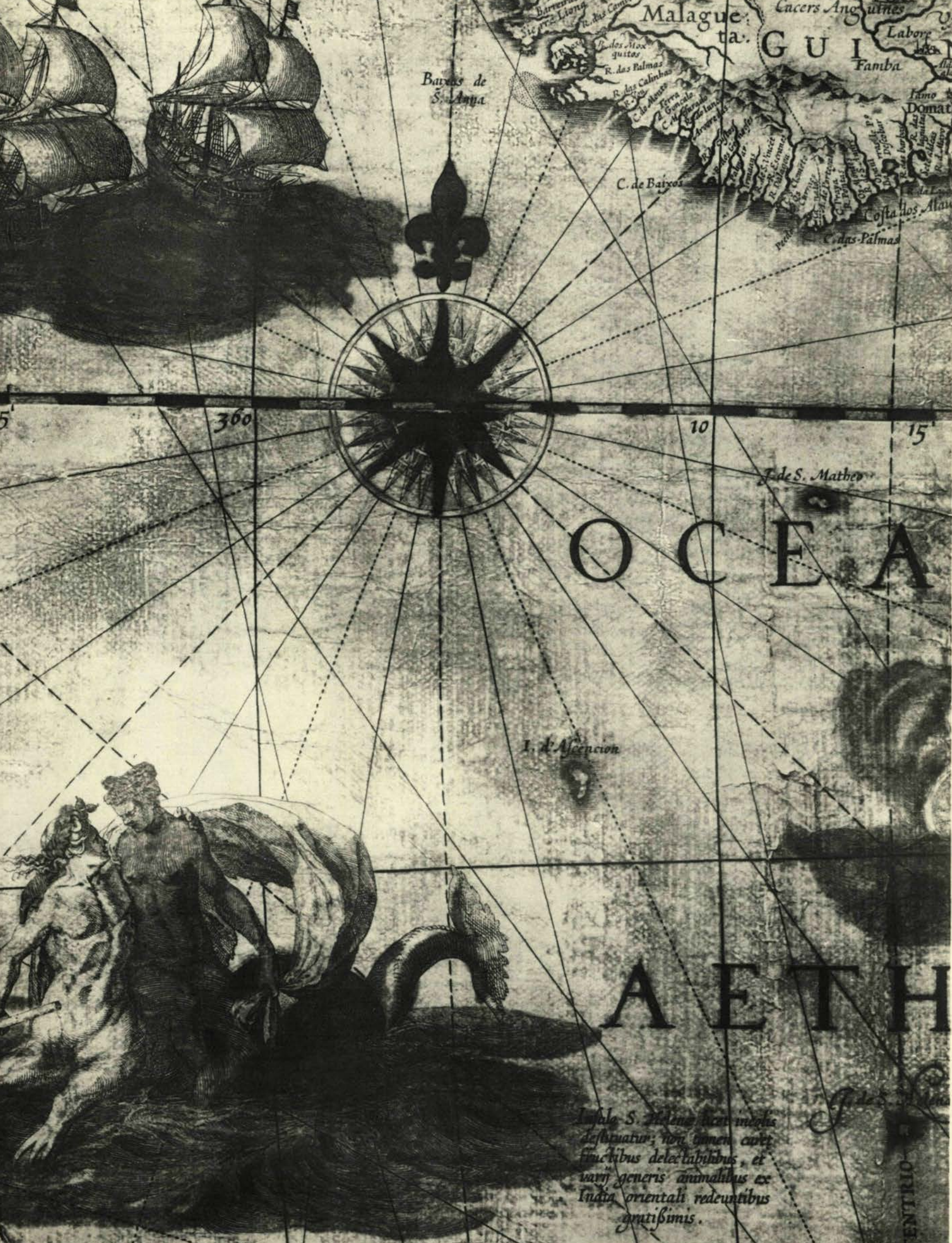

CABO LOPES GONSALVI *Accolae*

MAGNATES IN CONGO.

Bayes de S. Anna

Malaguesta

Cacers Anguines
G U I
Famba

C. de Bairos

Famo Domat
Costa dos Al
C. das Palmas

360

10

15

I. de S. Mathew

O C E A

I. d'Ascencion

A E T H

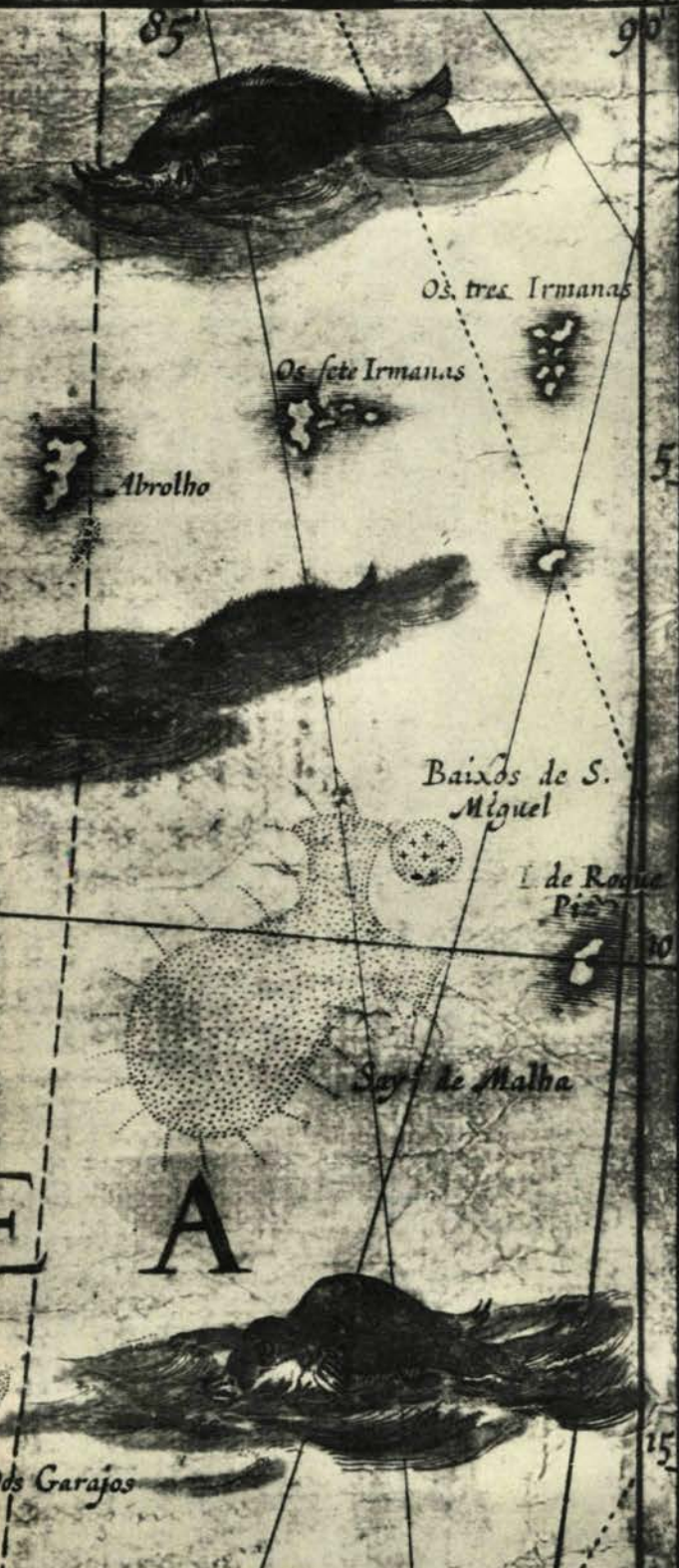
*Insula S. Helenae licet inchois
desertuatur; non tamen caret
fructibus delectabilibus, et
varij generis animalibus ex
India orientali redeuntibus
gratissimis.*

ENTRIO

DI C U M

NOCTIALIS

O^s. tres Irmanas

O^s. sete Irmanas

Abrolho

Baixos de S. Miguel

I. de Roque
Piz

Soy de Malha

A

O^s. Garajos

VIRGO, VIDVA / MULIER AETHIOPS / AETHIOPS

ÆGYPTII

PROMONTORII BONAE SPAE HABITATORES.

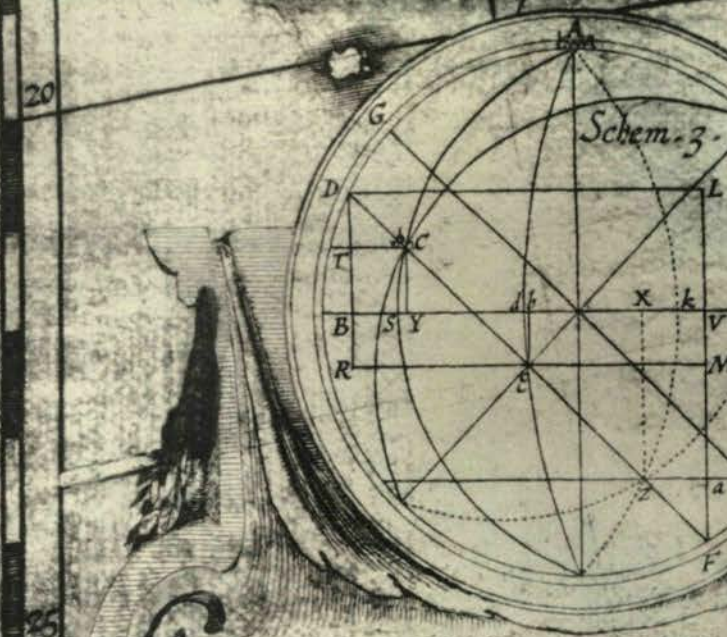
REX, cum Subditis in MADAGASCAR.

TANGER

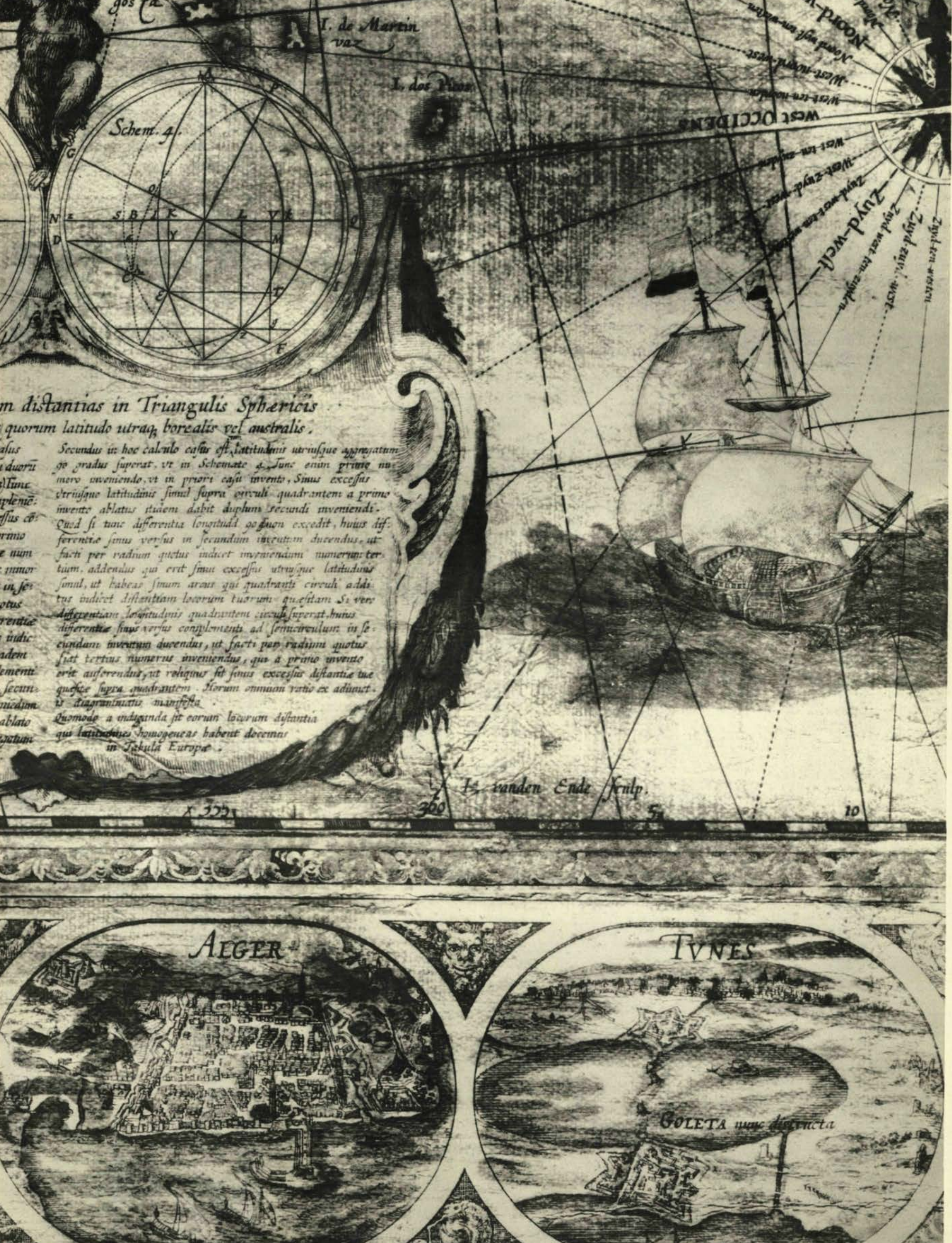
CEUTA

Modus supputandi lo
Ac primum quidem in

Hic tadem ad inventionem trium numerorum generationem observandi. Primum ubi latitudines huiusmodi quadrantem circuli non excedunt (ut in Schemate) semper Sinus aggregati ex minori latitudine minoris ad maiorem dabit numerum primum. Deinde Sinus complementi maioris latitudinis supra minorem ad inventum dabit duplum secundum inventum. Deinde differentia longitudinum datorum locorum quod sit an maior. Si minor Sinus versus huius differentiam inventam ducendus, ut facti per eandem exhibeat tertium numerum, quo ablato a sinu minoris latitudinis et complementi maioris restabit suum complementi distantie quaesitae. Si differentia sit maior quadrante Sinus versus eandem differentiam ad semicirculum ducendum orientem, factique per quotus dabit numerum tertium, quo a primo in habebis suum arcus addendi distantiam indicet quam.

225

I. de Martin
vaz

I. dos Pinos

Schem. 4.

WST OCCIDENS

Zuyd-wel

*de distantias in Triangulis Sphericis
quorum latitudo utraq borealis vel australis.*

Secundus in hoc calculo casus est, latitudinis utriusque aggregatum
90 gradus superat, ut in Schemate 4. Tunc enim primo nu-
mero inveniendū, ut in priori casu invento, Sinus excessus
utriusque latitudinis simul supra circuli quadrantem a primo
invento ablati, etiam dabit duplum secundi inveniendi.
Quod si tunc differentia longitudinū 90 suon excedit, huius dif-
ferentia sinus versus in secundum iterum ducendus, ut
facti per radium quotus indicet inveniendam numerum ter-
tium, addendus qui erit sinus excessus utriusque latitudinis
simul, ut habeas sinum arcus qui quadrantem circuli addi-
tus indicet distantiam locorum tuorum quæsitam. Si vero
differentiam longitudinū quadrantem circuli superat, huius
differentia sinus versus complementi ad semicirculum in se-
cundum iterum ducendus, ut facti per radium quotus
fiet tertius numerus inveniendus, qui a primo invento
erit auferendus, ut reliquus sit sinus excessus distantie tue
quæsitæ supra quadrantem. Horum omnium ratio ex adiunct-
is diagrammatis manifesta
Quomodo a indaganda sit eorum locorum distantia
qui latitudines homogeneas habent docemas
in Tabulâ Europæ.

H. vanden Ende sculp.

X. 222

300

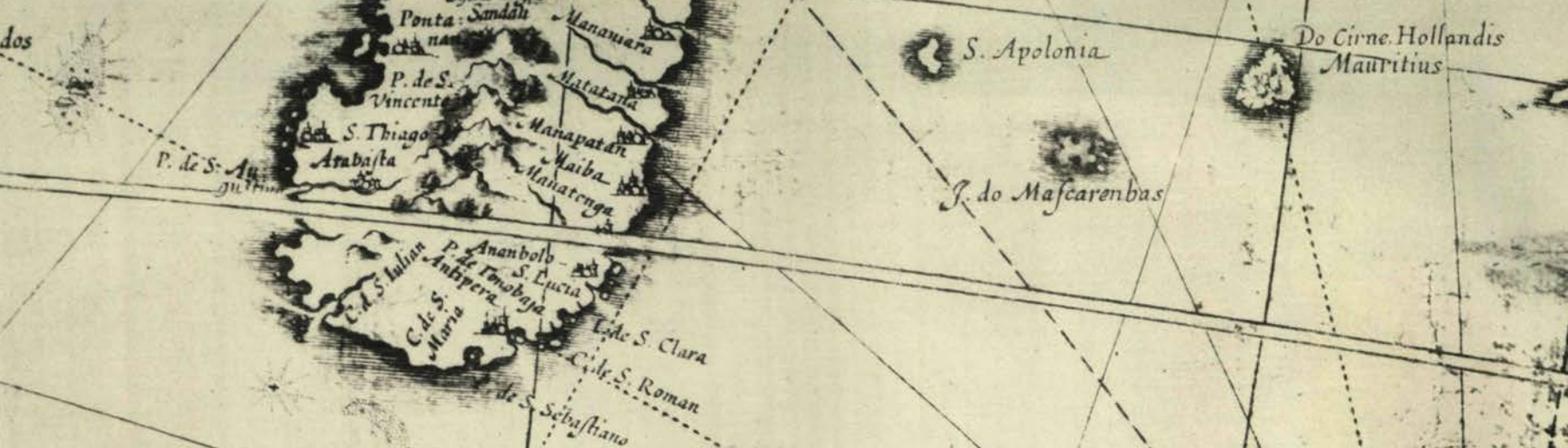
5

10

AIGER

TUNES

GOLETA nunc destructa

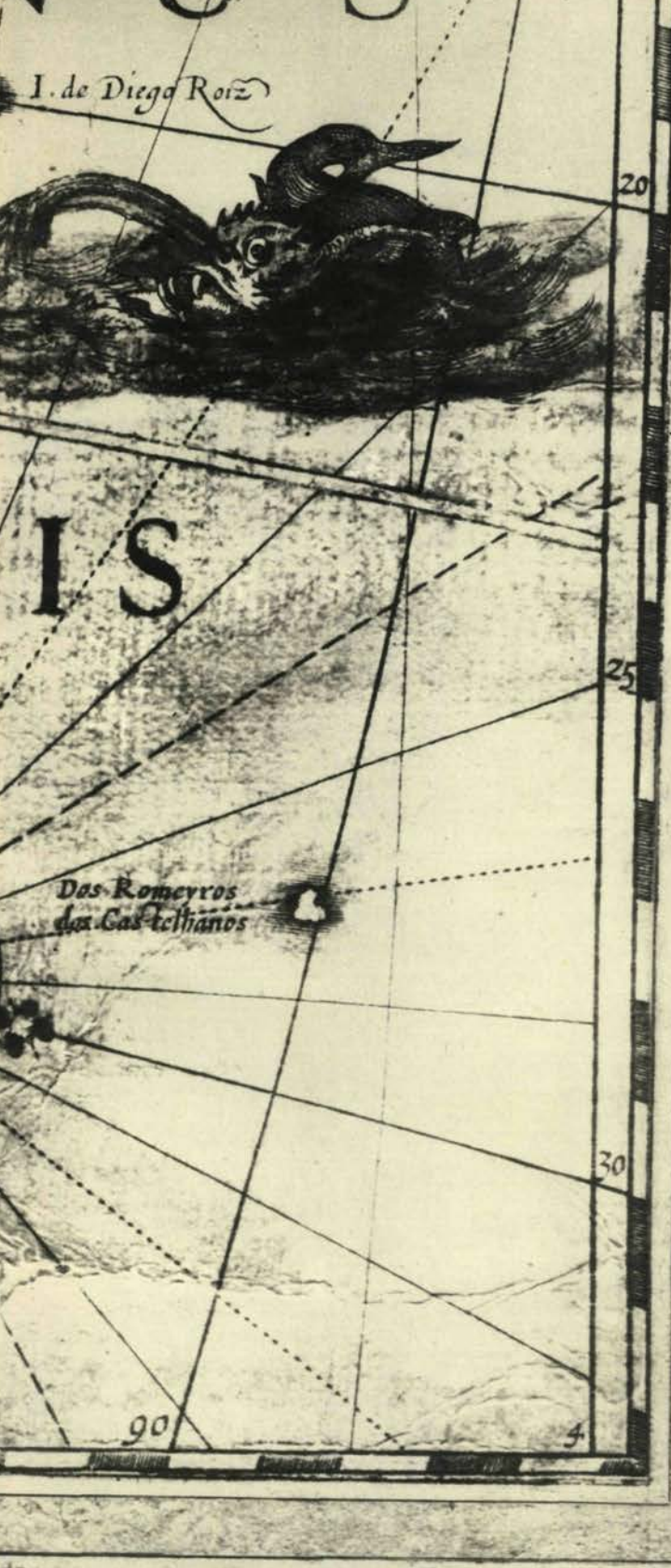

O R I E N T A L I

65 70 80 85

PEREGRINI euntes ad MECCAM.

ABISSINI.

CAFRES IN MOZAMBIQUE.

